

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE
KAMU HİZMETİNDE BULUNAN HANIMLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN**

**Hazırlayan
KEVSER GÖK**

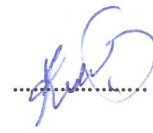
KONYA - 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kevser GÖK		
	Numarası	088110021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE BULUNAN HANIMLAR			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kevser GÖK
	Numarası	088110021006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN
	Tezin Adı	HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE BULUNAN HANIMLAR

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **“Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Kamu Hizmetinde Bulunan Hanımlar”** başlıklı bu çalışma 19/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İsmail Hakkı ATÇEKEN	
2	Prof. Dr.	M. Bahaüddin VAROL	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Murat GÖK	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kevser GÖK		
	Numarası	088110021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI / İSLÂM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	HZ. PEYGAMBER VE HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE BULUNAN HANIMLAR			

ÖZET

Bu tezde Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn döneminde kadınların sosyal hayattaki konumlarına değinilerek çalışma hayatına dair bilgiler verilmiş, kamu alanında yapmış oldukları hizmetler ele alınmıştır. Özel olarak kamu hizmeti yapanlar zikredilmiş, durumun keyfiyetini tespit açısından resmî olarak görev almış hanımların biyografilerine yer verilmiştir. Kıyaslama imkanı vermesi açısından Cahiliye dönemindeki durum da ele alınmıştır.

Hz. Peygamber döneminde kadının toplumun bir ferdi ve ailesinin bir üyesi olarak saygın bir konuma yükseldiği, toplumda söz sahibi ve etkin olmaya başladığını söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'in kadına verdiği, kadınların daha önce sahip olmadığı haklarını sosyal hayata aktarmada rehberlik etmiş, toplumun bunu kabullenme sürecinde onlara destek olmuştur. Sadece hakları değil sorumlulukları konusunda da bilinçlenen kadınlar İslâm'ın yayılması, öğretilmesi ve yaşanması noktasında erkeklerle saf tutmuş, yetenek ve güçleri doğrultusunda gayret göstermişlerdir. Özel olarak kamu hizmetlerinde buldukları gibi Hz. Peygamber tarafından yönetim ilkelerine uygun olarak ehliyet ve liyakat sahibi olanlar doktorluk, öğretmenlik, muhtesiplik gibi işlerde resmî olarak görevlendirilmişlerdir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde Hz. Peygamber'in desteğini fiilen kaybetmiş olsalar da O'nun uygulamalarından güç alan kadınlar, aynı yönetim anlayışını devam ettiren halifelerin desteği ile hakları ve sorumluluklarının bilincinde olarak sosyal hayattaki görünürlüklerini devam ettirmişlerdir. Devletin kurumsallaştığı bu dönemde de özeldede ve resmî olarak kamu hizmetlerinde bulunmuşlardır. Fakat yapılan fetihler sonucunda maddi refahın artması, farklı dini grup ve milletlerle karşılaşılması, birtakım siyasi görüş ayrılıklarının ortaya çıkması gibi hususlar toplumda birtakım değişme ve gelişmelere sebep olmuştur. Bütün bunlar toplumda kadın algısını olumsuz etkilemiş, cahiliye dönemine ait bazı düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Name and Surname	Kevser GÖK		
	Student Number	088110021006		
	Department	ISLAMIC HISTORY AND ARTS / ISLAMIC HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Title of the Thesis/Dissertation	HZ. DIE PROFEET EN HULEFÂ-EK RAŞİDÎN TYDPERK DIE STAATSDIENS DAMES			

ABSTRACT

This theses is about the role of women in their social lifes during the time of the Prophet Mohammed, and in the time of The Rightly-Guided Caliphs. It also includes information about women's working life, and their public service. To analyse the roles of women during those times it starts with the Jahiliyya Phase and is compared to the prophetic times. It is evident that women in the prophetic time have engaged in public service.

During the time of The Rightly-Guided Caliphs they were considered a member of the community and family, as well as becoming more effective and getting promoted to a respected status. The prophet has educated the society in terms of accepting the value the Koran has given to women. He has guided the women to use the rights they did not carry before. Women well-informed about their rights and responsibilities, struggled together with men in the direction of power for islam to be spread.

Since the Caliphs handled and ruled the Caliphate like they were taught by prophetic manner, women continued their roles in social lifes and their responsibilities as they did before. They took action and engaged in public services. As a result of conquests welfare levels have raised, thus engaging with different races and ethnicities, and political derangement, as well as social changes and developments, which all have caused a negative return on how women were viewed and portrayed like in Jahilliyah times.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....III

ÖNSÖZ.....IV

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI.....1

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CAHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN VE KAMU HİZMETLERİ 6

1.1. Câhiliye Döneminde Kadın 6

1.2. Câhiliye Döneminde Kamu Hizmetleri ve Kadınların Durumu 10

2. ANAHATLARIYLA İSLÂMİYET’TE KADIN..... 12

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE

GÖREVLENDİRİLEN HANIMLAR

1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE SOSYAL HAYATTA KADIN 25

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE

KADINLARIN KONUMU..... 31

2.1. Hz. Peygamberin Yönetim Metodu 31

2.2. Özel Olarak Kamu Hizmetinde Bulunan Hanımlar 33

2.3. Resmî Olarak Kamu Hizmetinde Görevlendirilen Hanımlar37

2.3.1. Semrâ bint Nüheyk el-Esedî 37

2.3.2. Şifâ bint Abdillâh el-Adevî..... 40

2.3.3. Kuaybe bint Sa’d el-Eslemî 41

2.3.4. Rufeyde el-Ensâriyye el-Eslemî 42

2.3.5. Remle bint Hâris en-Neccârî..... 43

2.3.6. Ümmü Mihcen 44

2.3.7. Ümmü Şerîk el-Ensârî 45

2.3.8. Ümmü Varaka..... 45

2.3. 9. Özel Hizmetlerde Görevlendirilenler.....	47
2.3.10. İstihbarat Alanında Görevlendirilenler.....	47
2.3.11. Savaşlarda Görevlendirilenler.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE (632-661) KAMU HİZMETİNDE GÖREVLENDİRİLEN HANIMLAR..... 53

1. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE SOSYAL HAYATTA KADIN 53

2. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KAMU HİZMETLERİNDE KADINLARIN KONUMU..... 62

2.1. Hulefâ-i Râşidîn'in Yönetim Metodu.....	62
2.2. Özel Olarak Kamu Hizmetinde Bulunan Hanımlar.....	65
2.3. Resmi Olarak Kamu Hizmetinde Görevlendirilen Hanımlar.....	68
2.3.1. Hz. Âişe.....	68
2.3.2. Şifâ bint Abdillâh el-Adevî.....	72
2.3.3. Ümmü'l-Fazl.....	74
2.3.4. Fâtıma bint Kays b. Hâlid.....	75
2.3.5. Hind bint Süheyl.....	76
2.3.6. Ümmü Külsüm bint Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî.....	76
2.4. Kamu Hizmetlerinde Görevlendirilen Hanımların Ortak Özellikleri.....	78

SONUÇ..... 80

BİBLİYOGRAFYA 83

KISALTMALAR

a.s	: aleyhisselam
a.y	: aynı yer
A.Ü. İlh. Fak.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: bin
b.y.y.	: basım yeri yok
bint	: bint-i
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: dipnot
Ed.	: Editör
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
md.	: maddesi
NKM	: Nüve Kültür Merkezi
nr.	: numara
Nşr.	: neşreden
ra.	: Radiyallahu anh
r.anhâ	: Radiyallahu anhâ
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
tz.	: tarihsiz
Ünv.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a, salât ve selâm sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, onun ailesi, arkadaşları ve onun yoluna güzellekle tâbi olanlarıdır.

Hz. Peygamber Mekke'de geçen zorlu bir davet döneminden sonra hicret ettiği Medine'de bir İslâm toplumu ve medeniyeti inşa etmeye başlamış, bu süreçte toplumun bütün fertlerini nazar-ı dikkate almış, onlara değer vermiş ve olmaları gereken yeri göstermiştir. Câhiliye döneminin insan onuruna yakışmayan bütün anlayış ve uygulamaları bertaraf edilmiş, yerine İlahî vahyin rehberliğinde kıyamete kadar devam edecek bir toplum oluşturulmuştur. Hulefâ-i Râşidîn dönemi de Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in öğretileri doğrultusunda şekillenmiştir. Asr-ı Saâdet dediğimiz bu dönem, Müslümanların dini doğru anlayıp yaşayacakları, hayatın bütün alanlarında onlara rehberlik edecek uygulamaların prototipinin olduğu bir dönemdir. Bu anlamda Müslümanlar karşılaştıkları problemler, Kur'an ve Sünnet çizgisinden uzaklaşan anlayışlar ve uygulamalar söz konusu olduğunda istikametlerini bu dönemin uygulamalarına bakarak düzeltip bulacaklardır.

Kadın konusu çoğunlukla insanlığın tartıştığı ve farklı anlayışların ortaya çıktığı bir mesele olmuştur. İnsaf ve adalet ölçüleriyle değerlendirildiğinde insanlık tarihinde genel olarak kadına ikinci dereceden bir rol biçilmiş olduğu görülür. Bugün Müslümanlar, modernleşen dünyada kadının sosyal hayattaki yerini gelenek yani İslâmî-muhafazakâr söylem ile modern-seküler söylemin çatışma noktasında tartışmaktadırlar. Bir taraftan günümüzde Arap feministler; câhiliye döneminde şair, kervan sahibi, hemşire ve savaşçı kadınların varlığından hareketle bu gibi kadın rollerinin İslâm'ın gelişi ile geriye götürüldüğünü seslendirmektedirler. Yine bazıları, Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler devrinde kadınların kamu hizmetinde istihdam edilmediğini söyleyerek onların görüşlerini teyit eder bir tavır içinde bulunmaktadırlar. Bu çalışmamızın amacı Rasûlullah ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde kadınların kamu hizmeti alanındaki varlıklarını ve çalışma alanlarını tespit etmektir. Çalışmamızın eksiklikleri olmakla beraber yeni araştırmaların kapısını aralamaya vesile olmasını temenni ediyoruz.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın yöntem ve kaynaklarını anlattık ve konunun daha iyi anlaşılması için kavramsal olarak çerçevesini çizdik. Birinci bölümde kıyaslama imkanı vermesi açısından Câhiliye döneminde kadının toplumdaki durumu ve kamu hizmeti açısından konumu ve İslâmiyet'in kadına bakışı konusunda genel bilgiler verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Hz. Peygamber döneminde kadınların sosyal hayattaki varlıklarını tespit ederek kamu hizmetindeki faaliyetlerini ele aldık. Kamu hizmeti kavramının tanımından hareketle genel olarak kamu hizmeti yapan hanımlarla resmî olarak bu görevi ifa eden hanımları ayrı bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Fakat konu özelde resmî olarak görevlendirilen hanımlar olduğu için onların biyografilerini zikrettik.

Üçüncü bölümde Hulefâ-i Raşidîn döneminde aynı şekilde kadınların sosyal hayattaki durumlarına, genel anlamda kamu hizmeti yapan hanımlara ve resmî olarak bu hizmeti yapanların biyografilerine yer verdik. Burada bu hanımlar ana kimlik, kabile mensubiyeti, ashâb arasındaki konumu, İslâm'a girişi, yaptığı hizmetler ve görevlendirilmeleri hususiyetiyle zikredilmişlerdir. Ayrıca bir başlık altında kamu hizmetlerinde görevlendirilen hanımların ortak özelliklerini ele aldık.

Bu çalışmada bana rehberlik eden, çalışmamı titizlik ve özenle takip eden çok saygıdeğer danışman hocam merhum Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL Bey'e Allah'tan rahmet diliyorum. Danışmanlığım kendisine geçtikten sonra çalışmamı okuyup yol gösterici değerlendirmelerde bulunarak son şekli vermeme sağlayan değerli hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN Bey'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Gayret bizden, başarı ancak Allah'tandır.

Kevser GÖK

KONYA-2019

GİRİŞ

1.ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda öncelikli olarak Kettânî'nin İslâm medeniyetinin köklerinin Kur'an ve Sünnet'e dayandığını, temellerinin Hz. Peygamber ve ilk Müslüman nesil tarafından atılmış bulunduğunu ortaya koymak üzere kaleme aldığı *et-Terâtibu'l-İdâriyye* adlı eseri yol gösterici olmuştur. Bu eser yönetim, yargı, ordu, diplomatik ilişkiler gibi hayatın her alanında önemli bir başvuru kaynağıdır. Çalışmamız Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemi ile ilgili olduğu için ilk dönem İslâm Tarihi ve biyografi kitapları temel kaynaklarımız olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatına dair en eski ve en sağlam eser, İbn İshâk'ın (151/768) *es-Sîre*'sinin nakilcisi İbn Hişâm'ın (218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye* adlı eseridir.

İslâm Tarihi'nin ilk ve en önemli kaynakları arasında yer alan Vâkıdî'nin (207/822) meşhur eseri *Kitâbu'l-Meğâzî*, Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı gazveler ve gönderdiği seriyyeler konusunda önemli bilgiler ihtiva eder. Yine önemli kaynaklar arasında yer alan Taberî'nin (310/922) *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, daha çok *Taberî Tarihi* olarak bilinen eseri; İbnü'l-Esîr'in (630/1232) *el-Kâmil fi't-Târih*'i; İbn Kesîr'in (774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri tarihî olayların tespiti konusunda genel olarak başvurulan kaynaklar olmuştur.

İbn Hibbân'nın (354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ* adlı eserinin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in hayatı ana başlıklarla verilmiş, ikinci bölümde ise Abbâsîleri de içine alarak halifelerin hayatı özellikle Hulefâ-i Râşidîn dönemi geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Konumuz itibariyle tabakât (biyografi) kitapları en çok istifade ettiğimiz kaynaklar olmuştur. İslâm kültür tarihi açısından günümüze intikal eden en eski tabakât kitabı olan İbn Sa'd'ın (230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eseri kendi sahasındaki en kapsamlı ve özgün eser olarak öne çıkmıştır. Bu eserin özellikle sadece hanımlara ayrılan sekizinci cildinden istifade edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* adlı eseri sahâbî biyografilerini ele alan mühim

bir eserdir. Bu kitapta da kadınlara özel bir bölüm ayrılmıştır. Yine sahâbe hakkında müstakil olarak yazılmış en muhtevalı eserlerden olan İbn Abdilber'in (463/1071) *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eseri; en son telif edilen biyografî eserlerinden İbn Hacer'in (852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'si konumuzun içeriği açısından kullanılan başlıca eserlerdir. Bu kitaplarda yer alan bilgiler sosyal tarih açısından çok değerli bilgilerdir. Çünkü aktardıkları biyografik malumat içerisinde sosyal hayata dair birçok aydınlatıcı bilgiye bu eserlerde rastlamak mümkündür. Bu sebeple çalışmamızda bunlara imkan nispetinde yer verdik.

Araştırmamızda ikinci olarak hadis külliyyatından önemli ölçüde istifade ettik. Bu eserlerin özellikle konumuz kapsamında nikâh, talâk, salât, ticaret, buyu', menâkıb, cenâiz gibi bâb başlıklarında yer alan uygulamalara dair rivâyetlerden faydalandık. Yine bunlara ilaveten içerdiği kıymetli bilgiler açısından Abdurrezzâk'ın (211/826) *el-Musannef*'i başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

İbn Şebbe'nin (262/876) üç bölümden oluşan *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı eseri, Medine tarihi alanında en eski eser olup şehir tarihi yanında siyâsî tarih bilgilerini de ihtiva etmesi sebebiyle sosyal hayata dair verilere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Bu anlamda da bu eserden istifade edilmiştir. Bir diğer şehir tarihi eseri Semhûdî'nin (911/1506) *Vefâu'l-Vefâ*'sı öncekilerden daha geç bir döneme ait olması nedeniyle bu konudaki en hacimli eser olarak sosyal hayata dair en fazla malumata sahip olan eserdir.

Çalışmamızda çağdaş kaynaklara da başvurulmuş olup bunlar arasında Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi*, editörlüğünü Vecdi Akyüz'ün yaptığı *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, Şemsettin Günaltay'ın *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Hayretin Karaman'ın *İslâm'da Kadın ve Aile*, Huriye Martı'nın *Hakları ve Saygınlığı İle İslâm'da Kadın*, gibi eserleri yer almaktadır. Ayrıca konuyla ilgili yapılmış diğer çağdaş araştırmalar, makale ve ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir. Elnura Azizova'nın *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, Feyza Betül Köse'nin *Medine'de Sosyal Hayat*, Rıfat Atay'ın basılmamış Yüksek Lisans Tezi *Amme Hizmetinde Kadın* gibi araştırmaları bunlardan bazılarıdır.

İsmetüüddin Kerker'in *el-Mer'etü fi'l-Ahdi'n-Nebevî*, Rıza Savaş'ın *Hz. Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın* ve *Râşid Halifeler Devrinde Kadın* gibi ilk dönem İslâm tarihinde kadın konusunda yapılmış çağdaş araştırmalardan da istifade ettik. Bu eserlerde bir başlık altında kadınların çalışma hayatlarına değinilmiş, fakat burada kadınların sadece isimleri ve yaptıkları iş zikredilmiştir. Biz onlardan farklı olarak çalışmamızda kaynaklarda sadece isimleri ve yaptıkları işler zikredilen bu hanımların vasıflarını, görevlendirilme keyfiyetlerini, Hz. Peygamber ve Hulafâ-i Râşidîn dönemindeki sosyal şartlar içerisinde bunun ne anlam ifade ettiğini, bu alanda kendilerine düşen görevi nasıl ifa ettiklerini tespit etmeye gayret gösterdik. Konuyu kamu hizmetinde bulunan kadınlar olarak sınırlandırmakla beraber konunun birçok yönü bulunmasından dolayı bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmeye gayret gösterdik.

Bu şekilde Câhiliye döneminde kadının durumu ve İslâmiyet'in kadına bakışına değinildikten sonra Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde kamu hizmetindeki durum ve görevlendirmeler, kıyaslama imkanı vermesi açısından Câhiliye dönemindeki görevlendirmeler ile birlikte ele alınarak bu alanda müstakil bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Ayrıca İslâmiyet'in gelişi ile kadınların elde ettiği hakları nasıl hayata geçirdiklerini, bütünüyle değişen hayat algısının kadınların sosyal hayatta özelde kamusal alandaki varlıklarını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalıştık. O dönemdeki uygulamalardan hareketle gaye hedefli bir okuma yapmanın bugün bize neyi işaret ettiğini anlatmaya gayret gösterdik.

Çalışmamızda karşılaştığımız en büyük zorluk, tüm tarihî kurumlar hakkında yapılan çalışmalarda rastlanan terminoloji sorunu olmuştur. Bugünkü adlandırma ile o dönemde henüz tüm kurumları teşekkül etmemiş, kuruluş aşamasında olan bir devlet içindeki faaliyetleri uzlaştırmak, aynı adlandırmayı kullanmanın mümkün olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple önce kavramsal bir çerçeve çizip konuyu bu minvalde ele aldık. Bu çerçeve içerisinde o dönemde çalışma hayatındaki faaliyetleri benzetme yoluyla bugünkü kamu hizmeti kapsamında ele almaya çalıştık.

Araştırmamızda yer verdiğimiz âyet-i kerîmelerin meali konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden (Ankara 2012) faydalandık. Arapça isimleri okunduğu şekliyle gramer esaslı yazmakla birlikte ilk el- takısını kaldırarak yazdık. Hicrî tarihleri de mîlâdî karşılıkları ile yazmaya özen gösterdik.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Kamu” kelimesi Arapça ifadesiyle “Âmme”, bir ülkede yaşayan insanların tümünü ifade eder.¹ İnsan sosyal bir varlıktır ve toplum içinde işbölümü kaçınılmaz bir şeydir. Kimse kendisi için gerekli mal ve hizmetleri, başka kişi veya toplulukların çalışmalarından yararlanmaksızın sağlayamaz.

Kamu hizmetinin tanımı ile ilgili farklı görüşler olmakla beraber genel olarak toplumun düzenini korumak, menfaatini sağlamak, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet ya da öteki kamu tüzel kişileri veya bunların gözetim ve denetimi altında özel kişiler tarafından yürütülen sürekli ve düzenli faaliyetler kamu (âmme) hizmeti olarak nitelendirilir.² Bu tanımdan yola çıkarak kamu hizmetinin iki unsuru karşımıza çıkmaktadır; toplumun ortak ve süreklilik arz eden ihtiyacının varlığı ve ihtiyacın giderilmesi için gerçekleştirilen hizmetin kamu tüzel kişilerinince veya bu tüzel kişilerin gözetimi altındaki özel teşebbüsler ile yapılması. Bazı klasik kamu hizmetlerinin kamu tüzel kişilerinin denetimi altında özel kişilerce görülebileceği öteden beri kabul edilmektedir. Bu anlamda kamu hizmeti kavramı, bir kuruluşu, bir teşkilatı ifade ettiği gibi bir faaliyeti de ifade eder.³ Bir faaliyetin kamu hizmeti sayılması için siyasal organ tarafından onaylanması gerekir. Yönetim gerekli gördüğü bir faaliyeti kamu hizmeti olarak kabul edebilir.⁴

Bu gibi tarihi kurumlar hakkında çalışma yapılırken bir terminoloji sorunu ile karşılaşılmasının tabii bir husus olduğunu ifade etmiştik. Çünkü bugünkü adlandırma ile o dönemdeki adlandırmanın aynı olup olmadığını tam olarak tespit etmek mümkün olmayabilir.

¹ İsfehânî, Ebu'l-Kâsim Hüseyin b. Muhammed Râgıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'an*, Kahraman Yay. İstanbul, 1986, s. 517.

² Ulusoy, Ali, *Kamu Hizmetleri İncelemeleri*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004, s.12-13.

³ *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 128, 129; Günday, Metin, *İdare Hukuku*, İmaj Yay., Ankara, 2002, s. 282.

⁴ Günday, s. 283-284.

Bu terminoloji sorununa ilaveten başka bir husus da bugün kaynaklarda kurum, teşkilat, organizasyon, örgüt vb. şekilde gördüğümüz yapıları sonraki adlandırmaları ile ifade ediyor olmamızdır. Bu düşünce de bizi o yapı çerçevesinde araştırmaya yönlendirmektedir. Fakat bugünkü yapı ile o günkü yapı aynı özelliklere sahip olmayabilir. Bunu da ancak benzetmeler yoluyla anlamak mümkündür.

Kamu hizmeti kavramının bir kuruluşu, bir teşkilatı ifade ettiği gibi bir faaliyeti de ifade ediyor olmasından hareketle Hz. Peygamber döneminde henüz devlet kurumunun tam olarak teşekkül etmemesinden dolayı daha çok bireysel bazdaki çalışmaları kamu hizmeti olarak değerlendirdik. Zaten dönemin şartları gereği, bazı kimselerin bu işleri yürütmesi toplumun ihtiyacını karşılamaktaydı ve kamu tüzel kişilerinin denetimi altındaydı. Ayrıca Hz. Peygamber bütün iktidar ve hükümet kuvvetlerini elinde bulundurduğundan onun emir, izin ve onayı resmî bir hüviyet kazanmaktaydı. Buradan hareketle resmî görevlendirmede sarâhaten bir ifade söz konusu olduğu gibi, izin alma veya onaylanma durumunu da biz resmî görevlendirmeye dahil ettik. Merkezî bir idarî yapının olduğu Hulefâ-i Râşidîn döneminde de halifeler aynı yetkilere sahipti. Aynı şekilde onların da emir, izin ve onayı bu minvalde kabul edilmiştir.

Kamu hizmetinin kamu tüzel kişilerin veya onların denetiminde özel teşebbüsler aracılığı ile yapılabilir olmasından dolayı Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde kamu hizmeti yapan hanımları özel olarak kamu hizmeti yapanlar ve resmî olarak kamu hizmetinde görevlendirilenler olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirdik. Konuya ışık tutması açısından resmî görevlilerin biyografilerini ele aldık. Bir kurum veya durumu incelerken onu etkileyen sebepler ve onun önceki durumunun bilinmesi, konunun daha doğru ve kapsamlı bir şekilde kavranmasını sağlar. Buna binaen biz de önce kadınların câhiliye dönemindeki durumuna ve o dönemde kamu hizmetlerindeki konumlarına dair genel bir değerlendirmede bulunacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN VE KAMU HİZMETLERİ

1.1. Câhiliye Döneminde Kadın

Konuya girerken öncelikle câhiliye kavramı üzerinde durmamız ve bu tabirin ne anlam ifade ettiğini belirlememiz faydalı olacaktır. En eski Arap dilbilimcileri “ce-hi-le” kökünden gelen “câhiliye” kelimesinin iki anlam ifade ettiğini tespit etmişlerdir. Birincisi ilmin zıttıdır. İkincisi ise hafif meşrepliktir.⁵ Gerçeğin dışında bir şeye iman etmek ve eylemde bulunmak da “cehl” olarak adlandırılmıştır.⁶

Kur’ân-ı Kerim’de, “câhiliye zanni”,⁷ “ilk câhiliye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılma”,⁸ “câhiliye taassubu”⁹ ve “câhiliye idaresini aramak”,¹⁰ konularında mü’minler uyarılmıştır.¹¹ “Câhiliye” kavramının, özel olarak Araplar’ın İslâm’dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade ettiğini söylememiz mümkündür. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de kıssaları anlatılan ve Allah’a ve rasüllerine isyan eden toplumlar hep câhil toplumlar olarak nitelenmiştir.¹²

Hz. Peygamber’in ashâbı da câhiliye kelimesiyle İslâm öncesini, yani milâdî 610 yılında vahyin inmeye başlamasından önce yaşadıkları devri kastediyorlardı. Onlar Müslüman olduktan sonra bu devirle ilgili hâtıralarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını anlatırken veya Hz. Peygamber’e o dönemde yaptıkları işlerin İslâm’daki hükmünün ne olduğunu sorarken çoğunlukla bu kelimeyi kullanmışlardır.¹³ Câhiliye çağı “bilgisizlik çağı” demektir; İslâmiyet ise aydınlanma

⁵ Fîrûzâbâdî, Necmüddîn, Muhammed b. Yahya, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut ,Risale Yay., 1987, s. 1267.

⁶ İsfehânî, Ebu’-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur’an*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s.517.

⁷ Âl-i İmrân 3/154.

⁸ Ahzâb 33/33.

⁹ Fetih 48/26.

¹⁰ Mâide 5/50

¹¹ Kerker, İsmetüddîn, *el-Mer’etü fî'l-Ahdi'n-Nebevî*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, s. 22.

¹² Enam, 6/111; A’raf, 7/138; Hûd, 11/29, 46; Neml, 27/55; Ahkâf, 46/ 23.

¹³ Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 17.

ve bilgi devridir. Bu anlamda İslâm câhiliye çağının karşıtıdır. Buna göre câhiliye belli bir zaman ve döneme ait olmayıp insan hayatında sürekli var olan dinamik ve yaşayan bir olgudur.¹⁴

Hız. Peygamber, bunu bildiği için İslâm'ın ruhuna aykırı düşecek tüm davranış biçimlerinden ashâbını şiddetle sakındırmış, câhiliyenin inanç ve kültüründen etkilenmemeleri ve ona tekrar dönmeleri için adeta onların üzerine titremiştir.¹⁵ Câhiliye davası; câhiliye zamanındaki gibi kavmiyetçilik ve asabiye davası güdenler için “Bizden değildir.” diyerek tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁶

İlk dönem İslâm Tarihi ile ilgili araştırmalarda genel olarak öncelikle câhiliye dönemindeki durum değerlendirilir. Çünkü Câhiliye bilinmeden İslâm'ın insanlık için ne ifade ettiği tam olarak idrak edilemez. Dolayısıyla konumuz itibariyle İslâm'da kadının konumunu kavrayabilmek ve İslâm'dan önceki durumuna kıyas edebilmek için önce câhiliye döneminde kadının durumunu tespit etmemiz yerinde olacaktır.

Câhiliye çağında Arap toplumu, hürler, esirler ve mevâli olmak üzere üç sınıftan teşekkül ediyordu. Hürler toplumun en şanslı kesimi iken köle ve cariyelerden oluşan esirler hürlerin sahip oldukları şeref ve haklardan mahrum idiler. Mevâli ise hürler ve esirler arasında orta bir sınıftı. Genel olarak orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi ve rolü yoktu. Bu durum zaten doğuştan başlıyordu.¹⁷ Doğan çocuk erkek olduğu takdirde babası şenlik yapar, övücünü belli ederdi. Kızı olması durumunda utanır, sıkılır öfkelenir ve zavallıyı uğursuz bir felâket sayardı.¹⁸ Arapların bu durumu Kur'an'da açık bir şekilde anlatılmaktadır: “Onlardan biri kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen

¹⁴ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998, s. 383.

¹⁵ Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliye*, Pınar Yay., İstanbul, 2007, s. 20.

¹⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim, *Sahih*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Cenâiz, 39.

¹⁷ Çağatay, Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1963, s. 122-124.

¹⁸ Günaltay, Şemsettin, *İslâm'dan Önce Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirilenler: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, s. 118.

kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu aşağılanmış bir şekilde yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!”¹⁹

O dönemde diğer toplumlardaki durum bundan farklı değildi. Kadın hakaret ve zelliliğe mahkum edilmiş, adeta yok sayılmıştı. Kadınların çok az olan hakları erkeklerin merhametine kalmıştı. Kadının kocası yanındaki değeri onun mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değildi. Âdet zamanında kadına karşı gösterilen kötü muamele, boşanma esnasında kadına eziyet, bazı kabilelerde kız çocuklarının diri diri gömülmesi geleneği, cariyelerin fuşşa zorlanması, kadının miras olarak varislere intikali, erkeğin dilediği sayıda kadınla evlenebilmesi vb. uygulamalar Arapların câhiliyede kadına karşı mutlak bir hakimiyetleri olduğunu göstermektedir. Kadın insan mefhumunun içinde bağımsız bir cinsiyet kimliği olarak görülüyordu.²⁰

Durumları bu şekilde olmakla beraber bilhassa çöl hayatında kadının görevi büyüktü, erkeklerden daha çok çalışırdı. Çocuklara bakmak, yemek hazırlamak, develeri sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmek, çamaşırları yıkamak, yakacakları temin etmek gibi işler erkeklerden ziyade kadınlara ait bir görev olarak telakki edilirdi. Bunlardan başka savaş sırasında savaşçılara su taşımak, şiirler söyleyerek onlara cesaret vermek, yaralıları tedavi etmek de kadınların ödevi idi. Fakat bütün bunlar kadına büyük bir hak kazandırmazdı.²¹

Câhiliye Arap toplumunda erkeğe nispetle kadına daha az rağbet gösterilmesinde yaşanan muhitin büyük tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Aşiret toplumu halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının ve çetin iklim şartlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak kendilerini var olma-yok olma mücadelesi içinde bulmuşlardır. Bir kabile veya oymağın ayakta ya da hayatta kalmasının yegâne yolu, ekonomik açıdan güçlü olmakla beraber eli silah tutan fert sayısının çokluğuna bağlı idi. Bu da erkek nüfusun varlığına rağbeti daha çok artırıyor ve teşvik görüyordu. Bir diğer önemli husus da savaşlarda esir alınan kadınların mağlupların aleyhine kullanılmış olmasıydı. Elbette bunda kadının suçu yoktu. Tamamen keyfi olarak kafalarda

¹⁹ Nahl 16/58,59; Zuhruf 43/17.

²⁰ Altıntaş, s. 204-208; Çağatay, s. 124-126; Günaltay, s. 117, 118.

²¹ Cevâd, Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, IV, 616; Çağatay, s. 124; Altıntaş, s. 181-182.

üretilen, hiçbir ilmî temeli olmayan bu uğursuzluk düşüncesi maalesef toplumun zihninde inanç haline dönüştürülmüş bir kadın imajıydı.²²

Genelde hür ve cariye olarak iki sınıfa ayrılan kadınlardan hür olanların durumu cariyelerden çok farklı idi. Bilhassa Mekke, Yesrib ve Taif gibi şehirlerin kabile reisi ve aristokrat ailelerinin kadınları daha imtiyazlı bir konuma sahipti. Bunlar hürriyetin birçok imkanından istifade ediyor, mal sahibi olup onu diledikleri gibi tasarruf ediyorlardı. Bazı konularda kendileriyle istişare ediliyor ve erkeklerin birçok işine katılıyorlardı. Mesela, Adıyy kabilesi kızlarından Ömer kızı Selmâ, Kureyş kadınlarından Huveylid kızı Hatice, Utbe kızı Hind, Alkame kızı İmre; Yesrib (Medine) kadınlarından Ka'b kızı Ümmü Umâre, Hâris kızı Hakîm ile Arap şâiresi meşhur Hansâ bu yüksek dereceli ve itibarlı kadınlardan olarak şöhret bulmuşlardı.²³

Câhiliye devrinde pek çok kadın şairin yetiştiği ve toplumda etkin oldukları anlaşılmaktadır. Nakledildiğine göre divan sahibi İmriü'l-Kays'ın hanımı iki şair arasında hakemlik yapacak seviyede bir şiir bilgisine sahipti.²⁴ Asmâ bint Mervân'ın İslâm'ın ve Müslümanların aleyhine şiirler inşâd ettiği ve yine Mekke'de bazı kadınların Hz. Peygamber'i yeren şiirler söylediği rivayet edilmektedir.²⁵ Bu kadınlar arasında okuma yazma bilen²⁶, önce ticârî bir panayır olarak kurulmaya başlayan fakat zamanla kültürel ve sosyal hayatla ilgili bir sanat merkezi şeklinde edebiyat ve şiir sahalarında, siyasetle ilgili konularda faaliyetler yapılmasına imkan hazırlayan²⁷ Ukâz panayırında erkeklerle beraber imtihan edilen kadınların bulunduğu anlatılmaktadır. Hansâ da bu kadınlardan biridir.²⁸ Yazı yazmayı bilen çok az kişi içerisinde şu hanımların da ismi geçer: Şifa bint Abdillâh, Ümmü Külsûm bint Ukbe ve Kerime bint Mikdâd.²⁹

²² Günaltay, s. 118; Altıntaş, s. 205, 206.

²³ Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 2009, s. 177.

²⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, thk. Müfid Kamîha, Beyrut, 1405/1985, s. 125; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 620.

²⁵ Vâkidî, Muhammed b.Ömer, *Kitabu'l-Megâzi* I-III, thk: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb Beyrut, 1983, I, 172.

²⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, Daru's-Sadr, 1388/1968, I, 96.

²⁷ Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat*, Beyan Yay, İstanbul, 1999, s.23,24.

²⁸ İbn Kuteybe, s. 213.

²⁹ Belazûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 692,

1.2. Câhiliye Döneminde Kamu Hizmetleri ve Kadınların Durumu

Kamu hizmetleri bağlamında genel olarak Mekke'deki durumu değerlendirecek olursak, Hz. İbrahim tarafından te'sis edilen Mekke'de bir hükümdarın asla mevzu bahis olmadığını görüyoruz. Hz. İsmâil'in torunlarından Kusayy, Mekke'de liderliği ele geçince âmme hizmeti sayılan vazife ve imtiyazları eski bir devirden beri tevarüs edegelen kabilelerin uhdesinde bırakmıştır. Bu şekilde Kusayy, hem bu kavimlerin Kâbe'yi haccetmekten vazgeçmemelerini sağlamış hem de onların kalplerini kazanarak otoritesini sağlamlaştırmıştır. Mekke'de Kusayy'dan evvel yabancılar tarafından görülen hac ibâdetiyle alakalı nesî, icâze ve ifâze görevlerinden ayrı olarak mâbedin muhafazası vazifesinden gayrı bir âmme hizmeti mevcut değildi. Kusayy'dan sonra İslâm'ın zuhur ettiği sırada Mekke'de mevcut on dokuz vazifeden bahsedilir. Bu vazifeler Mekkeli on başkan arasında taksim edilmişti. Kâbe'nin tam karşısına gelen yerde Mekke şehir devletinin parlamentosu niteliğindeki Daru'n-Nedve bulunuyordu. Şûra meclisi özelliği taşıyan Daru'n-Nedve'de toplanılarak âmme ile ilgili mühim meseleler istişâre edilirdi. Yani Mekke'de oligarşik bir hükümet mevcuttu. Başkanların esas vazife ve işleri dînî konularla alakalıydı. Dolayısıyla başkan kendisini âmme hizmeti konusunda sorumlu hissetmezdi.³⁰

Bahsedilen on dokuz vazife tevarüs yoluyla nesilden nesile geçiyor, kavmin önde gelen erkeklerine veriliyordu.³¹ Bu hizmetlerde kadınlardan bahsedilmesi söz konusu bile değildi. Diğer taraftan gücünü aşiret çokluğu ve servetten alan bazı kadınlar toplumda daha imtiyazlı bir konumda olabilmişlerdir. Meselâ Amâlika kabilesine mensup Zebbâ isimli bir kadın İslâm'ın doğuşuna yakın zamanda uzun yıllar yöneticilik yapmış, Lokman kızı Suhr ise ordu komutanlığı görevini yürütmüştür.³² Fakat bunlar çok istisnâî bir durumlardır. Temîm kabilesinin başkanlarından Lakit b. Zürâre'nin kızı Dahtanos'u yanında bulundurup onun görüşlerine başvurduğu ve anlaşmazlığa düşen iki erkeğin, bazen kadın hakeme

³⁰ Hamidullah, Muhammed el-Haydarâbâdî, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yay., Çev: Salih Tuğ, Ankara, 1998, I, 845, 847.

³¹ On dokuz vazife ve görevlileri için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 845.

³² Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, 1306, III, 327.

müracaat ettiği nakledilmektedir.³³ Ayrıca toplumun inançlarından kaynaklı bazı statülerde etkin olan kadınlar vardır. Burada kâhinlik yapan, insanların aralarında çözemediği meseleleri çözmeye yargıçlık görevi icrâ eden kadınlardan da bahsetmemiz gerekir. Bunların halk nazarında yöneticiler kadar önemli bir mevki ve değere sahiptiler. Yemen’de yaşayan Tureyfe, Zebrâ, Selmâ, Mekke’de Has’am kabilesinden Fâtıma ve Yemâme’de Zürkâ isimli kadınlar bu alanda meşhurdurlar.³⁴

Hz. Peygamber’in dedesi Abdülmuttalib’in, oğlu Abdullah’ı kurban etmeyi nezrettikten sonra bundan vazgeçerek bir arrâfeye akıl danışmaya gitmesi, yine zenzem kuyusu konusunda Abdülmuttalib ile Mekkeliler arasında anlaşmazlık çıktığı zaman onların Sa’d b. Huzeym kabilesinin kadın kâhinine başvurmaları, bu kadınların toplumdaki etkinliklerini gösterir.³⁵

Câhiliye Arap toplumunda değişik iş ve meslek hayatında önemli çalışmalar yapan müteşebbis kadınlar da mevcuttu. Bunlar klasik anlamda resmi olarak bir kamu hizmeti yapmıyorlardı. Fakat özel olarak bu hizmetleri yürütüyorlardı. Rivâyetlerden onların sosyal ve ticari hayatta aktif olarak var olduklarını ve etkin roller oynadıklarını görüyoruz. Malum olduğu üzere Kureyş kabilesinin zenginlerinden ve Mekke’nin ileri gelen tüccarlarından Hz. Hatice, Şam gibi zamanın önemli ticaret merkezlerine, mal mübadelesinde bulunmak için kervanlar gönderirdi.³⁶ Ayrıca câhiliye şairlerinden Züheyr, Kâbe’ye asılan bir şiirinde kozmetik ürünler satan ve pazarlayan kadınların varlığından bahseder.³⁷

Mekke’de gelinlik kızların başlarını ve saçlarını yapan kadın kuaförler vardı.³⁸ Yine Mekke’de ekmek fırını olan ve bizzat ekmekçilikle uğraşan Havlâ isimli bir kadından bahsedilir.³⁹ Kâbe’nin İslâm’dan önceki son tamirinde, erkeklerin

³³ İsbahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî, *el-Eğânî*, I-XXIV, Kahire, 1974, XXI, 202.

³⁴ Çağatay, s. 135.

³⁵ İbn İshâk, Muhammed, *es-Sire*, I-III, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1401/1981, I, 4.

³⁶ İbn Sa’d, I, 131.

³⁷ Züheyr b. Ebî Sülâmâ, *Muallakât, Yedi Askı*, çev. Ord. Prof. Şerafettin Yaltkaya, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s. 56.

³⁸ Zebîdî, s. 223.

³⁹ Seâlibî, Ebû Mansûr, Muhammed b. İsmail, *Simâru'l-Kulûb fî Mezâfi ve'lMensûb*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1985, s. 183.

yanı başında kadınların da işçilik yaptıkları⁴⁰, bazı kadınların Kâbe'nin aydınlatılmasında görev aldıkları⁴¹ gelen rivâyetler arasındadır.

Câhiliye döneminden itibaren kadınların tıbbî konularda önemli bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Bu kadınlar yaptıkları işe nispetle genellikle eş-Şifâ ismiyle anılırlardı. İslâm'dan önceki bir zamanda Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'i ağrıyan gözlerini tedavi için yaşlı bir kadına yönlendirdiği rivayet edilmektedir.⁴² Bu kadınlar ebelik mesleği yanında o dönemde yaygın olan kız çocuklarını sünnet etme işini de yaparlardı.⁴³

Özel olarak kamu hizmeti yürüten kadınlardan verdiğimiz bu örnekler câhiliye döneminde kadınların çalışma hayatındaki durumları ve toplumdaki etkinlikleri hakkında bize bir ışık tutmaktadır. Fakat ayrıcalık olarak sayacağımız bu durum daha önce belirttiğimiz gibi, gücünü servet ve aşiret çokluğundan alan çok az kadının sahip olduğu bir durumdur. Bu istisnâî durumu genele şâmil kılmak doğru değildir.⁴⁴ Toplumun sınıflara ayrılmasından kaynaklanan tüm farklılıkları İslâm kaldırmış, köle, hür, kadın erkek, çocuk yaşlı herkesi değer olarak eşitlemiştir. Câhiliye döneminde eksik olan bu idi. Câhiliye toplumunda kadın hür statüsünde değilse ne ailenin ne de toplumun esaslı bir rüknü olarak kabul görmüştür. Bu durum İslâm'ın gelişine kadar da sürmüştür.

2. ANA HATLARIYLA İSLÂMİYET'TE KADIN

Bu başlık altında ana hatlarıyla, Kur'an ve sahih Sünnet ışığında son din İslâm'ın kadına bakışını ve kadına verdiği değeri ele almaya çalışacağız. Kadın konusunda çok farklı anlayışların olduğu malumdur. Öyle ki her İslâm ülkesinde örf, âdet ve kültürün etkisi ile İslâmî yaşantıda farklı görünümeler ortaya çıktığı gibi kadının aile ve sosyal hayattaki konumu da farklılık arz etmektedir. Nitekim kaynaklar bize Mekke ve Medine arasında bile kadının konumunun farklı olduğunu

⁴⁰ İbn İshâk, I, 158.

⁴¹ Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Beyrut,1390/1970, V, 318.

⁴² İbn İshâk, I, 104.

⁴³ İbn İshâk, I, 308; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut,1971, II, 74; İbn Sa'd, III, 164.

⁴⁴ Altıntaş, s. 207.

aktarmaktadır. Bu sebeple meseleyi konumuza bakan yönüyle öz ve genel kabulleri dikkate alarak, tartışmalı konulara girmeden tespit gayretinde olacağız.

İnsanın sahip olduğu ilk hak yaşama hakkıdır. İslâm genel olarak insanın ve özelde çocukların öldürülmesini yasaklamış,⁴⁵ kız çocuklarını ayrıca zikrederek onların da yaşama hakkını koruma altına almıştır.⁴⁶ Çünkü yaratılış itibariyle bütün insanlar eşittir. Üstünlüğü ancak “takvâ” ya bağlayan⁴⁷ Allah Teâlâ Kur’an’ı genel kadın erkek bütün insanlara göndermiştir..⁴⁸

Kur’an’a göre kadın yaratılıştaki erkek gibidir. Her ikisi de aynı şeyden, aynı özden yaratılmıştır:⁴⁹ “Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının...”⁵⁰ âyeti bunu ifade eder. Kur’an Hz. Âdem ve Havva’nın cennetten çıkarılmalarını gerektiren suçu beraberce işlediklerini ifade eder.⁵¹ Hatta bu suç tek başına Hz. Âdem’e de nispet edilir.⁵² Kadın erkekle aynı inanç esaslarına iman etmekle yükümlüdür. Bu konuda ikisi arasında herhangi bir ayrım yoktur.⁵³

Aynı şekilde kadın da erkek gibi ibadetlerden sorumludur. Kur’an’ın kadına verdiği en önemli hakların başında ona tam bir kişilik kazandırması gelir. Kadın bir insan olarak mükellef sayılmış, yapacağı iyi ve kötü işlerin sorumluluğunun kendisine ait olduğunu bildirmiştir.⁵⁴

Bundan sonra en başta gelen eğitim hakkı konusunda da kadın erkekle aynı haklara sahiptir. İslâm cehaletle mücadele etmiş, bilgi ve öğrenme her zaman övülüp teşvik edilmiştir. Allah Teâlâ: “...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”⁵⁵ buyurarak bu konuda her ikisinin sorumluluk ve hakkını ifade etmiştir. Hz. Peygamber “İlim, her Müslüman kadın ve erkeğin üzerine

⁴⁵ En’am, 6/ 137, 140, 151; İsrâ, 17/ 31.

⁴⁶ Nahl, 16/ 58, 59; Tekvîr, 81/ 8.

⁴⁷ Hucûrât 47/13.

⁴⁸ En’am, 6/130; Bakara, 2/185; Cinn, 72/6; Zâriyât, 51/56.

⁴⁹ Nisâ, 4/1; En’am, 6/ 2; A’raf, 7/189; Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; Zümer, 39/6; Mü’min, 40/67.

⁵⁰ Nisâ, 4/1. Buradaki “ondan da” ifadesini “onun özünden, ona benzer (misli) olan asıldan ve kökten (buradaki ifadeye göre nefisten) yaratan” şeklinde anlamak gerekir. (*Kur’an Yolu*, Türkçe Meal ve Tefsir, I-V, DİB Yay., Ankara, 2006, II, 11).

⁵¹ Bakara, 2/35-36; A’raf, 7/19-22; Tâhâ, 20/ 117.

⁵² Tâhâ, 20/120-122.

⁵³ Nisa 4/136.

⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/195; Nahl, 16/97; Ahzâb, 33/35.

⁵⁵ Zümer, 39/ 9.

farzdır.”⁵⁶ sözleriyle bu konuda gayretin elzem olduğunu dile getirmiştir. İnsan yaşantısını idame ettirmek, kendini gerçekleştirmek, ahlâkî olarak yücelmek, kültür sahibi olmak, medeniyet kurmak ve yaşatmak için maddî-manevî her alanda eğitime ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda faydalı olan her bilgiyi elde etmek her Müslüman kadın ve erkeğin görevidir. Şayet kadın, eğitimin en yüksek basamağında yer almak istiyorsa, İslâm bu isteğe engel olmaz. Bunun için gerekli düzenlemeler yapılması ve uygun şartların oluşturulması Müslümanların sorumluluğundadır. Başta Hz. Âişe olmak üzere Hz. Peygamber’in eşleri ve gayretli sahabî hanımların eğitim seviyelerine baktığımızda yüksek seviyeden bir eğitim aldıklarını görürüz. Yani eğitim konusunda gerekli düzenlemeler yapılmış, fakat herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır. Oysa Batı dünyası kadınlara yükseköğrenim hakkını henüz XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren vermiştir.⁵⁷

Kadın ekonomik konularda erkekle aynı haklara sahiptir. Kazandığı para kendine aittir, parası ve malı konusunda tam bir tasarruf yetkisi vardır. Dinen zengin erkeğin mesul olduğu mali ibadetlerden zengin kadın da mesuldür.⁵⁸

Câhiliye toplumunda kadın hukuk açısından tamamen yok sayılır, kadına karşı işlenen suça çoğu kez misilleme yapılmazdı. Kur’an bu eşitsizliği kaldırdı. Kadına karşı işlenen suçlar, ister şahsına, ister malına, isterse şerefine karşı olsun erkeğe karşı işlenen suçlar gibi kabul edilmiş; hatta kadın bazı hallerde erkeğe göre daha çok gözetilmiştir.⁵⁹ İslâm kadının emânını (İslâm ülkesine girmek veya ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesi) erkeğinki gibi kabul etmiştir. Hz. Peygamber’in kızı Zeynep bir seriyye esnasında esir düşen eşi Ebu’l-As b. Rebi’ye,⁶⁰ Ümmü Seleme⁶¹ ve Ümmü Hânî⁶² akrabaları olan erkeklere emân vermiş, Hz. Peygamber onların emânını kabul ederek bu kişilerle

⁵⁶ İbn Mâce, , Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî, *es-Sünen*, I-II, Beyrut, 1995, Mukaddime, 17.

⁵⁷ Atay, Rıfat, *Amme Hizmetinde Kadın*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. SBE, İstanbul, 1994, s. 28

⁵⁸ Bakara, 2/43, 110, 245; Âl-i İmrân, 3/97.

⁵⁹ Nûr, 24/ 4.

⁶⁰ İbn Hişâm, II, 299; Taberî, , Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk (Târîhu’t-Taberî)* I-VII, Kahire, 1357/1939, II, 471.

⁶¹ İbn Hişâm, II, 400,401; Taberî, *Târîh*, III, 50.

⁶² İbn Hişâm, II, 411; İbn Sa’d, IV, 1444,145, İbn Kesîr, IV, 298,299

görüşmüştür. Ümmü Hakîm bint el-Hâris de eşi için emân isteyip emânı onaylanan kadınlardandır.⁶³

Aynı şekilde Kur'an, yaşamının hiçbir döneminde kadına zulmedilmesine müsaade etmez. Kadının ekonomik hakları konusunda ve bilhassa yetim kızların malları hususunda Müslümanların çok titiz davranmalarını emrederek onların mallarına tecavüzü yasaklar.⁶⁴

Kadının mirasta erkeğe göre daha az pay almasında gözetilen husus, külfet-nimet dengesi kurarak adaleti gerçekleştirmektir. Kadının muaf tutulduğu mali ve bedeni bazı yükümlülükleri erkek yüklenmektedir. Kadın, zengin olsun fakir olsun geçimini kocası temin etmekle yükümlüdür.⁶⁵ Evlilik bağı kurulurken kaide olarak masrafı erkek yapar ve kadına “mehir” adıyla bir güvence bedeli verir veya borçlanır.⁶⁶ Bütün bunlar hesaba katıldığı zaman maddi bakımdan kadının korunduğu ve kârlı çıktığı görülmektedir.⁶⁷ Diğer taraftan, kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir biçimde yapılabilir.⁶⁸

Buna benzer bir konu da Kur'an'da iki kadının şahitliğinin bir erkek yerine geçtiğinin belirtilmesidir.⁶⁹ Buna mukabil bazı yerde sadece erkeğin şahitliği kabul edilirken, bazı yerde sadece kadının şahitliği yeterli görülmektedir. Burada gerekçe, insanlık değeri, üstünlük veya aşağılıkla ilgili olmayıp, tamamen “unutma, şaşırma ve yanılma” ile ilgilidir ve hakkın, adaletin yerini bulması amacına yöneliktir. Ayrıca ayet şifâhî şahitlikle ilgilidir. Yazı ve imzalı şahitlik yaygın ve geçerli hale gelince – mesela bir borçlanma, alım-satım, kira akdi yazılı hale getirilip kadın da bunu okuduktan sonra şahit olarak altını imzalayınca- şahitlik konusu olayda yanılma, unutma, onu ifade ederken şaşırma ihtimalleri ortadan kalkar ve âyet bu manadaki şahitliği kapsamaz.⁷⁰ Şahitlik konusunda, borçlanma âyetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında, kadınların ticarî faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık

⁶³ İbn Hişâm, II, 410.

⁶⁴ Nisâ, 4/2, 6, 10, 19; En'am, 6/152; İsrâ, 17/ 34.

⁶⁵ Bakara, 2/233.

⁶⁶ Nisâ, 4/4, 19, 20.

⁶⁷ Karaman, Hayrettin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 304, 305.

⁶⁸ *Güncel Dinî Meseleler İstişâre Toplantısı-I, Sonuç Bildirgesi*, DİB Yay., Ankara, 2004, s. 785.

⁶⁹ Bakara, 2/282.

⁷⁰ Karaman, , *İslâm'da Kadın ve Aile*, s. 316, 319.

genel düzenleme içermez; ilgili diğer âyetler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple borçlanma âyetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.⁷¹ Fıkıh âlimleri kadının hangi konuda şahitlik edebileceğini ve keyfiyetini birtakım deliller ışığında tartışmış, bu konuda farklı kanaatlere sahip olmuşlardır.⁷²

Eş seçimi konusunda kadın da erkekle aynı haklara sahiptir. Kadın istemediği biriyle evlendirilemez, kadın evlenmek istemezse de zorla evlendirilemez. Kur'ân-ı Kerim'e göre kişinin kendi cinsinden biriyle hayatını paylaşması, insanın huzura (sükûna) kavuşmasını ve dostlukların artmasını sağlar.⁷³ Tıpkı elbise ile vücudun bütünleşmesi gibi, kadın erkeği, erkek de kadını tamamlayan bir bütünü oluştururlar.⁷⁴ Yani insanlığın başlangıcı, Âdem ve Havva diye anılan bir çiftte, bir erkekle bir kadına döner. Ve bunlar arasında kök birliğini ifade eden bir nefis ilişkisi vardır.⁷⁵ Nitekim Hz. Peygamber de, "kadın ve erkeğin bir bütünün iki ayrı parçası" olduğunu ifade eder.⁷⁶

Evlilik ve sonrasıyla ilgili konular başta Talâk ve Nisâ sûreleri olmak üzere Kur'an'ın değişik yerlerinde genişçe anlatılmaktadır. Bu âyetlerde de kadının haklarının korunduğu ve kadına zulmedilmesinin engellendiği görülmektedir.⁷⁷ İslâm, kadına haklarını vermekle kalmamış, verilen bu haklar erkeklerin suistimaline karşı da nasslarla koruma altına alınmıştır.

Erkekler arasında bile tam bir eşitlikten söz edilemezken, kadınla erkeğin her konuda eşit olmasını istemek fitrata aykırıdır. Zira insanın yaratıcısı olan Allah (c.c.) hem erkeğe hem de kadına hakları ve yükümlülüklerini dengeli bir şekilde vermiş, özelde ve genelde hiçbirine zulmetmemiştir.⁷⁸ Âyette erkeğe verilen derece onun aile başkanı olması, ailenin geçimini sağlamak için harcamada bulunması, ailenin idaresini yürütmesi ve aileyi koruması sebebiyle olduğu ifade edilmiştir. Kısacası

⁷¹ Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, Sonuç Bildirgesi, s. 784.

⁷² Deliler ve tartışmanın ayrıntıları için bakınız: Atay, *Amme Hizmetinde Kadın*, s. 52-60.

⁷³ Rûm, 30/21.

⁷⁴ Bakara, 2/223.

⁷⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, II, 500.

⁷⁶ İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I-VI, İstanbul, 1982, V, 256; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ ed-Dahhâk, *Sünen*, I-II, Almanya, 2000, Tahâre, 82.

⁷⁷ Bazı örnekler için bkz. Bakara, 2/221, 228, 237, 241; Nisâ, 4/19-25.

⁷⁸ Bakara, 2/228.

ailenin yükünü erkekler çeker. Âyetin sonunda Allah'ın (c.c.) Azîz ve Hakîm olduğu ifade edilerek erkek bu üstünlüğü kötüye kullanmaması konusunda uyarılmaktadır.⁷⁹

Yine bu bağlamda “Allah'ın (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar...”⁸⁰âyetinde geçen “kavvâm” tabirini açmamız konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bir kadının işine bakan, korunmasına önem veren ve işlerin idare edene “kayyimi'l-mer'e” daha kuvvetli bir ifadeyle “kavvâmü'l-mer'e” denir.⁸¹ Bu, evlilik müessesinin başlangıcından beri ihtiyaç duyduğu kefil olma, gözetme, harcamada bulunma gibi temel esasları da karşılayan bir ifadedir. Erkekler kadınların yapamadıkları bazı zor işleri yapabilecek dayanıklılıkta yaratılmıştır.

Günümüzde kavvâmlık tabirine yüklenen hâkim mana “aile reisliği”dir.⁸² Bu âyet bu manasıyla daha önce zikrettiğimiz Bakara sûresi 228. âyetin manasını desteklemektedir. Erkeğin kavvâmlık vasfı, “haktan” ziyade “sorumluluğu” çağrıştırmaktadır ve bu kavramı adaleti ortadan kaldıran bir “üstünlük” yorumu şeklinde anlamak, âyetin metni ve bağlamıyla örtüşmemektedir.⁸³ Bu durum erkeğin bir diktatör gibi davranması olarak anlaşılmamalıdır. Sorumluluğunu hakkıyla yüklenen aile reisi hiçbir zaman istişâre ve yardımlaşmayı ortadan kaldırmaz. Muvaffak olması ancak reisliğini devamlı bir anlayış ve sevgi üzerine kurması ile mümkündür.⁸⁴ Kavvâm, kadın ve erkek arasında varoluşsal, yapısal bir üstünlüğü gösteren bir terim değil, işlevselliğe vurgu yapan bir terim olarak alınmalıdır. Zira âyet, kavvâm oluşu evin geçimi için harcama yapmaya bağlamaktadır.⁸⁵ Buna karşılık kadın tarafından eş olarak güzel muamelede bulunma, uyumlu olma, birbirine tutunma, yardımlaşip destek olma ve birbirini tamamlama söz konusudur.⁸⁶

⁷⁹ Yazır, II, 107.

⁸⁰ Nisâ, 4/34.

⁸¹ Yazır, II, 556.

⁸² Kur'an Yolu, II, 58.

⁸³ Martı, Huriye, *Hakları ve Saygınlığıyla İslâm'da Kadın*, TDV Yay., Ankara, 2018, s. 44.

⁸⁴ Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I-VI, İnkılâb Yay., İstanbul, 1996, II, 54.

⁸⁵ Düzgün, Şaban Ali, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Otto Yay., Ankara, 2017, s. 89.

⁸⁶ Kerker, s.216,217.

Aile içinde eşlerin birbirlerine ve çocuklara karşı ortak sorumlulukları vardır.⁸⁷ Hadis-i Şerif'e göre yalnız erkek değil, kadın da ailesinin çobanıdır.⁸⁸ Kadın kocasının yokluğunda evine ve onun haklarına sahip çıkıp korumak suretiyle bir nevi kavvâmlık görevini üstlenmektedir. Duruma göre erkeğin kadından üstün tarafları olduğu gibi, kadınların da çocuk yetiştirme, merhamet, şefkat ve duyarlılıkta erkekten üstün olduğu söylenebilir. Buna göre haklar ve görevler konusunda kadın ve erkek karşılıklı olarak birbirini tamamlama ve yardımlaşma şeklinde bir nevi eşitlenmiş olmaktadır. Yani erkek ve kadın birlikte birbirlerinin zayıf yönlerini telâfi ederek aile yuvası için gerekli en uygun ortamı sağlamakla mükelleftirler. Her şeyden önce onlar Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma sorumluluğunun bilinci ile hareket etmelidirler. Fıkıh kitaplarında İslâm aile hukuku "Ahvâl-i Şahsiyye" başlığı altında bütün yönleriyle ele alınmış, ilgili âyet ve hadisler genişçe açıklanmış, hükümleri ortaya konmuş ve bu konu ile ilgili birçok müstakil eser kaleme alınmıştır.⁸⁹

İslâm'ın kadının çalışmasına nasıl baktığı konumuz açısından önem arz ettiğinden bu konuyu biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Allah Teâlâ insanın rızıkına ulaşması için çalışıp kazanmasını kanun kılmış "İnsan için ancak çalıştığı vardır."⁹⁰ buyrulurken bundan kadın istisna edilmemiştir. Ayrıca "...Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan O'nun lütfunu isteyin..."⁹¹ buyrulmuştur. Kur'an'a göre kadın olmak fiil ve ehliyeti daraltan bir husus değildir. Müslüman kadınlardan bey'at alınmasının ifade edilmesi⁹² İslâm'da kadının iradesinin bağımsızlığını ortaya koymaktadır. Dolayısı ile irade sahibi bir fert olarak kadının çalışma hakkı vardır. Bu hak bazen, yaşamını sürdürmek, farz olan emirlerin bağlı olduğu hususları sağlamak, borcunu

⁸⁷ İbn Mâce, Nikâh, 3; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-II, Mısır, 1952, Nikâh, 41

⁸⁸ Buhârî, Cuma, 11, İstikrâz, 20, Vasâyâ, 9, Nikâh, 81,90; Müslim, İmâre,20.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, b.y.y., 1950; Abdhümejd, Muhammed Muhyiddîn, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye İstanbul, tz.; Zeydan Abdülkerim, *el-Mufasssal fi Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, I-XI, Beyrut, 1415/1994; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *İslâm'da Aile Hukuku*, çev. Memiş Tekin, Esra Yay., İstanbul, 1994; Karaman, Hayrettin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Yay., İstanbul, 2008; Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Sebat Ofset, Konya, 1998.

⁹⁰ Necm 53/ 39.

⁹¹ Nisâ, 4/32.

⁹² Mümtehine 60/13.

ödemek gibi sebeplerle bir zorunluluğa da dönüşebilir.⁹³ Yalnız kadın çalışırken kazancını erkekler gibi helal ve meşru yollarla elde etmekle sorumludur.⁹⁴

Hz. Peygamber'in bir öğüt olarak dış işlerini Hz. Ali'ye, iç işlerini Hz. Fatıma'ya yüklemesi⁹⁵ bağlayıcı bir kural olmak yerine bize genel davranış biçimini belirlemede yardımcı olabilir. Çünkü bu sosyal yapıya, kadının ev dışında çalışıp çalışmamasına göre çözümlenecek bir meseledir.⁹⁶ Dolayısıyla şartlara ve ihtiyaçlara göre roller değişebilir. Kaldı ki ev hanımının ailesine ve topluma katkıları küçümsenemeyecek kadar önemli ve çoktur. Aslında görünürde maddî bir karşılık almasa da ev işi, çocukların bakımı gibi görevleri üstlenen kadın ziyadesiyle çalışmaktadır.⁹⁷ Diğer taraftan kadın ev dışında çalışmak, eşine maddi yönden destek olmak isterse bu eşinin iznine bağlanmıştır. Çünkü bu, aile bireylerinin iyiliği, aile huzur ve birliğinin devamı için önemli bir karar olup aile reisinin onayına bağlı olması tabiidir. Normal şartlarda kadının ev dışında çalışma isteğini kocasına rağmen gerçekleştirilmesi hoş karşılanmamıştır.⁹⁸ Fakat kocası ile anlaşmış bir kadının, evin dışında bir işte çalışabilmesi bir ihtiyaç ve zarurete de dayandırılmamıştır. Millet ve memleket için yararlı hizmetler üstlenecek kadınların, uygun olan iş alanlarında çalışmalarına dinin olumsuz bakması mümkün değildir. Hatta evli kadın, yalnızca toplumun ihtiyacı sebebiyle, doktorluk, hasta bakıcılığı, ebelik, hemşirelik, kız öğrencilerin eğitim ve öğretimi için öğretmenlik yapmak gibi, başkalarının yerinin doldurulması mümkün olmayan mesleklerde, kocanın iznine tabi olmaksızın çalışabilir.⁹⁹

Bununla birlikte aile fertlerinin geçimini temin etmenin kavvâmlığın da bir gereği olarak kocanın görevi olduğunda ittifak edildiğinden kadının çalışma hayatında elde ettiği kazancı kendine ait olup ailenin geçimi ile ilgili bir harcama

⁹³ Afzalurrahman, II, 38.

⁹⁴ Nisâ, 4/29.

⁹⁵ İbn Kayyım, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bekr, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-Ibâd*, I-V, Beyrut, 1987, V, 186.

⁹⁶ Dalgın, s. 274.

⁹⁷ Martı, *İslâm'da Kadın*, s.82.

⁹⁸ Dalgın, s.276.

⁹⁹ Akşit, Cevat, "İş Hayatında Kadının İstihdamı", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Kombad Yay., Konya, 1997, s.53; Dalgın, s.276,277.

yapma zorunluluğu yoktur.¹⁰⁰ Bu durumun psikolojik boyutuna baktığımızda fitrata uygun olanın da bu olduğu görülür. Zira İslâm dininin insan fitratına uygun olarak kadına ve erkeğe biçtiği roller değişip de kadın eve para getiren, erkek ise getirilen rızık yiyen kişi konumuna düşünce, bu durum fitratında yer alan, eşine karşı onurlu ve dik durma eğilimine uymadığından kendisi ile çelişmeye başlamaktadır. Bu da ailede ayrılıklara kadar giden sorunlara sebep olmaktadır. Dolayısıyla kadın ne kadar zengin olursa olsun nafaka sorumluluğunu erkeğin yerine getirmesi daha uygundur.¹⁰¹ Bu durum, kocanın sağlıklı olup, kendisi ve ailesine yetecek derecede çalışma ve kazanma imkanının olduğu normal hallerde geçerlidir.

Klasik İslâm Hukukunun oluşum döneminde çoğunluğun görüşüne göre nafakası temin edilmeyen kadının boşanma talebinde bulunabileceği belirtilmiştir. Erkek eşin çalışma imkanı olduğu halde, çalışmayarak ve ekonomik imkanlarını aile bireylerinden kaçırarak, onların mağdur olmalarına hukuken ve ahlâken müsaade edilmediği gibi, kocanın evin geçimini iradesi dışındaki nedenlerle sağlayamadığı durumlarda, toplum şartları elverdiğinde, kadının evin geçiminden sorumlu tutulması, çalışıp kazanarak eşi ve çocuklarını geçindirmesi, adalet gereği olup, dinin ruhuna ters düşmeyecektir. Ailenin birliği, çocukların kendi anne babaları ile yaşamlarını sürdürmesi açısından kadının ahlâken sorumlu tutulması söz konusu olabilir.¹⁰² Evlilik müessesinin sadece salt hukuk kurallarına bağlı olmayıp manevî ve duygusal bağlılıkların daha ağır bastığı, ailenin hukuktan ziyade değerler ile ayakta durduğunu unutmamak gerekir.

Genel olarak çalışma hakkına sahip olan kadın, kendi başına işletme sahibi olabilir ve işini yürütebilir. Şartları varsa ücret karşılığında emeğini başkasına kiralayabilir. Girişiminin tehlike ve belirsizliklerini, zarar ve kayıplarını yani riskini göze alır, gerektiğinde yüklenir. Bu konuda erkekten farkı yoktur. Yani kadının kendi hesabına ve adına çalışmasına İslâm'da hiçbir engel yoktur.¹⁰³

¹⁰⁰ Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, I-III, Nesil Yay., İstanbul, 1993, I, s. 321.

¹⁰¹ Acarlıoğlu, Ahmet, "İlk Dönem İslâm Tarihinde Kadının Konumu", *Artuklu Akademi*, c.5/1, Mardin, 2018, s. 121.

¹⁰² Dalgın, s. 278.

¹⁰³ Akşit, s.51.

Kadının kamu görevi alması ve kamuda çalışması ise daha ziyade tartışılmıştır.¹⁰⁴ Kaynaklara bakıldığında bu tartışmanın, bağlayıcı, kısıtlayıcı naslardan çok örf, adet ve ihtiyaca, başka bir ifade ile zamanın sosyo-kültürel ve ekonomik şartlarına dayandığı anlaşılmaktadır. İslâm'da kadının, gerektiğinde kamu görevi yapmasını yasaklayan açık, kesin, bağlayıcı bir nass mevcut değildir. Aksine bu kapıyı aralayan deliller mevcuttur.¹⁰⁵ Hz. Peygamber devrinden itibaren kadınlar öğretmenlik, doktorluk, hemşirelik, zabıta memurluğu, ticaret gibi çeşitli özel ve kamu işlerinde çalışmışlardır. İslâm hukukçularının hepsi bu konuda ittifak etmiştir. Fakat kadının hakimlik ve üst düzey yöneticilik yapması konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardır. Çoğunluk hakim olamayacağı kanaatindedir.¹⁰⁶ Hanefîler ve İbn Hazm kadının şahitlik yapabildiği bir davada hakimlik de yapabileceğini söyleyerek¹⁰⁷ bu kapıyı aralamaktadırlar. Hasan-ı Basrî ve Taberî gibi âlimler ise bu konuda hiçbir engelin olmadığı görüşündedirler.¹⁰⁸ Bu görüşler açık bir nassa dayanmayıp âlimlerin içinde buldukları toplumların gelenek ve kültürlerinden kaynaklanmaktadır. Diğer önemli husus kadının yönetici olup olamayacağı meselesidir. “Yönetimini kadına teslim eden bir toplum iflah olmaz.”¹⁰⁹ hadisini delil getirenler, devlet başkanının ordunun başında sefere çıkması, Cuma hutbesini okuması ve namaz kıldırması için erkek olması gerektiğini ileri sürerler.¹¹⁰ Buna mukabil söz konusu hadisin sadece, başkanı bir kadın olan Sâsânî Devletinin kısa süre sonra yıkılacağını haber verdiğini, bir hüküm ifade etmediğini, diğer hususlar için de bunların görevlendirme ile başka kişilere yaptırılmasının mümkün olduğunu söyleyenler¹¹¹ ise devlet başkanlığı için cinsiyete değil liyakate bakılması gerektiği, dolayısıyla liyakat sahibi bir kadının devlet başkanlığı dahil her türlü yönetimde yer almasında bir sakınca olmadığı görüşündedirler.¹¹² Diğer taraftan Kur'an-ı

¹⁰⁴ Bu konu çalışmamızın bir yönünü ilgilendirdiği için tartışmanın ayrıntılarına girmedik. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Atay, *Amme Hizmetinde Kadın*.

¹⁰⁵ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, s.309-331.

¹⁰⁶ Atay, s. 31.

¹⁰⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhalla*, I-XI, Kahire, tz. IX, 429; Mevsîfî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîl-i-Muhtâr*, I-II, İstanbul, 1951, II, 84.

¹⁰⁸ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-II, Beyrut, 1988, II, 460.

¹⁰⁹ Buhârî, Meğâzî, 82; Tirmizî, Fiten, 75.

¹¹⁰ Atay, s. 32-50.

¹¹¹ Karaman, Hayrettin, Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi, *İslâmî Araştırmalar*, 5/4, 1991, 291.

¹¹² Atay, s.71.

Kerim'de, Sebe' Melikesi Belkıs'tan bahsedilirken herhangi bir olumsuz ifadenin geçmemesi¹¹³ ve başkanı kadın olduğu halde varlığını devam ettiren ülkelerin varlığını ileri sürerek bu görüşlerini desteklemektedirler. Onlara göre hadis genel bir hüküm içermemektedir.¹¹⁴

Kadının çalışma ortamı ile ilgili de birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Çalışma ortamı; tesettür, halvet ve ibadet gibi dinî konularda hassasiyet gösteren kadın için uygun olmalıdır.¹¹⁵Buna ilaveten eşinden izin alması, ihtilâttan (erkeklerle karışık ortamda bulunup samimi davranışlarda bulunma) ve teberrücten (meşru olmayan açılıp saçılma) sakınması, kocasının haklarını ihlal etmemesi, çalıştığı işin meşru ve kadınlığının kaldırabileceği, iffetine zarar vermeyen bir iş olması, işi dolayısı ile sefer mesafesi dışına çıkmaması şartlarını ileri sürenler de vardır.¹¹⁶Kadının kamu görevi almamasını savunanların en büyük gerekçesi, kadının aile içindeki görevleri aksatacağı düşüncesidir.

Allah Teâla insan için mukadder olan kemâli gerçekleştirmeleri amacıyla erkek ve kadına, birbirini tamamlayan farklı özellik ve kabiliyetler vermiştir. Bu özellik ve kabiliyetler aksine bir ihtiyaç ve zaruret bulunmadıkça tabî bir işbölümünü ve öncelikler sistemini beraberinde getirmektedir.¹¹⁷ Fakat kadınların hareket alanları ve sınırları konusunda daha güçlü olan erkekler belirleyici olmuşlardır.

Hz. Peygamber, toplumda kadın ve erkekle ilgili câhiliye anlayışını ortadan kaldırıp yerine insan fitratına uygun, hak ve adaleti her iki cins için de gerçekleştirecek ölçüleri koymuş son şahsiyettir. Özellikle o dönemde toplumun bir ferdi kabul edilmeyen kadınların hakları konusunda hassasiyet göstermiş, kadınların haklarına riayet etmeyen sahâbîleri zaman zaman ikaz etmiştir. Hz. Peygamber kadın konusunda çok şefkatli ve merhametli davranmıştır. Onları koruyup himaye etmiş, bir şikayetle kendisine gelen kadınla hemen ilgilenip o şikayetin giderilmesi ile

¹¹³ Nemi 27/22-44.

¹¹⁴ Bu konuda âlimlerin görüşleri, delilleri ve delillerin değerlendirilmesi için bkz.: Atay, Rıfat, *Amme Hizmetinde Kadın*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. SBE, İstanbul, 1994.

¹¹⁵ Martı, *İslâm'da Kadın*, s.91.

¹¹⁶ Akşit, s. 65.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, s. 309-331.

meşgul olmuştur. “Sizin en hayırlınız, kadınlarına karşı en hayırlı olanlarınızdır.”¹¹⁸ sözleriyle bu konudaki hassasiyetini dile getirmiş, ashâbına bizzat yaşantısıyla örnek olmuştur. Çevresindeki bütün kadınlar ondan değer ve ilgi görmüştür. “Kadınlarını dövenleriniz hayırlılarınız değildir.”¹¹⁹ buyurarak toplumda çok normal görülen kadına yönelik şiddete dikkat çekmiş, bunun önüne geçmek için zaman zaman farklı tedbirler alarak erkekleri bu noktada eğitmiştir. Kendisinin de hayatı boyunca hiçbir kadına el kaldırdığı görülmemiştir. Kadını, hayatı erkekle ortak bir şekilde paylaşan bir seviyeye yükselten Hz. Peygamber’in eğitimi ile kadınlar, meşru herhangi bir mesleğe sahip olabilecek, müstakil mülk edinebilecek, kendi malında istediği gibi tasarruf edebilecek bir duruma geldiler.

Rasûlullah, orada bulunanların şahsında bütün ümmetine ve insanlığa verdiği alternatif bir insan hakları beyannâmesi niteliğindeki son evrensel mesajlarını dile getirdiği Veda Hutbesi’nde kadınların hakları konusunda ümmetini uyarmış ve Müslüman ailelerdeki ilişkilerin mahiyetini, birbirlerine karşı sorumluluklarını net bir şekilde tespit etmiştir.¹²⁰ Bunları ifade ederken kadınları “Allah’ın emaneti” olarak nitelemesi de kadınlara karşı ne derece bilinç ve özenle davranılması konusunda ayrı bir uyarı özelliği taşımaktadır. Mekke toplumuna kıyasla Medine toplumunda kadınlar haklar bağlamında biraz daha rahat idiler. Fakat genel olarak kadınlara gösterilen bu toleransları bazı sahâbîlerin kabullenmesi zor olmuş ve bir eğitim sürecine ihtiyaç duyulmuştur.¹²¹ Hz. Peygamber’in vefatına kadar devam eden bu süreç, maalesef O’nun vefatından sonra bir nevi eskiye dönüş şeklinde cereyan etmiş, kadınlar ile ilgili birçok rivâyet de uydurulmuştur.¹²²

İbn İshâk’ın eserinde kaydettiği “Kur’an Rasûlullah’a indiği zaman onu önce erkeklere sonra kadınlara okurdu .” rivâyeti Kur’an’ın kadınlara tebliğ şekline ışık tutmaktadır.¹²³ Mekke döneminde Habbâb b. Eret’in Fâtıma bint el-Hattâb’a Kur’an

¹¹⁸ İbn Mâce, Nikâh, 50.

¹¹⁹ İbn Mâce, Nikâh, 51.

¹²⁰ İbn Hanbel, VII, 307,330,376; Buhârî, Hac, 132; Müslim, , Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, I- III, thk. M.Fuâd Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, Hac, 147; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 56,61.

¹²¹ Buhârî, *Mezâlim*, 25; İbn Mâce, Nikâh, 51.

¹²² Kadınların aleyhine rivayetlerin tenkit ve değerlendirmeleri için bkz. Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Yargılarda Kadın*, Beyan Yay., İstanbul, 2006.

¹²³ İbn İshâk, I,128.

okutmak için gönderildiğini¹²⁴ ifade eden rivâyet de başından itibaren kadınların eğitimlerinin ihmal edilmediğini göstermektedir. Bu eğitimi alan Fâtıma, Kureyş kadınlarını İslâm'a girmeleri için teşvik etmiş, onun vesilesi ile pek çok kadın ve erkek de Müslüman olmuştur.

Hz. Peygamber kadınların dini öğrenme ve anlama noktasındaki gayretlerini takdir etmiş, onlara bu noktada destek olmuştur: Talepleri üzerine onlara ayrı bir gün tahsis etmiştir.¹²⁵ Hz. Peygamber ilim öğrenme ve öğretme konusundaki bu desteğine ilaveten tıp, ticaret, savaş gibi toplumsal hayatın gerektirdiği her türlü konumda yaptıkları çalışmalarda kadınlara ortam hazırlamıştır. Bahsetmemiz gereken bir diğer husus da Hz. Peygamber'in bir birey olarak kadınlardan biat alıp onları yönetime dahil etmesidir.

Kısaca İslâm, kadını câhiliye toplumlarındaki en aşağı durumdan alıp aile ve toplumdaki gerçek mevkiine yükseltmiş, toplumun bir ferdi olarak biyolojik ve psikolojik özellik ve farklılıklarını kabul ederek hak ve sorumluluklarını tespit etmiştir. Müslüman kadının hayatın her alanında ulaştığı bu statüye başka din ve toplumlarda ancak erkek ulaşabilirdi. Kadınlık vasfı onun için engel teşkil etmemiş, yolunu kapatmamıştır. Burada genel olarak temas ettiğimiz Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği önem ve değeri, araştırmamızın "Hz. Peygamber Döneminde Sosyal Hayatta Kadın" bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

¹²⁴ İbn Hişâm, I, 367; İbn Hanbel, I, 279, 280.

¹²⁵ Buhârî, İ'tisâm, 9; İlim, 35.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE GÖREVLENDİRİLEN HANIMLAR

Kamu hizmeti sosyal hayatın yapısı ve toplum fertlerinin bu yapıdaki statüsü ile doğrudan alakalıdır. Bu bölümde Hz. Peygamber zamanında İslâm davetinin ilk yıllarından itibaren kadınların sosyal hayatta nasıl bir konumda oldukları ve bu durumun hayata nasıl yansıdığı anlatılacaktır. Kamu hizmeti olarak isimlendirilen bir faaliyet icra etmek, sosyal hayata katılımın en önemli göstergesidir. Toplumdan tecrit edilmeyip bir fert olarak hak ve sorumlulukları noktasında sosyal hayatın içinde olan ve özel olarak kamu hizmeti yapan hanımlar zikredildikten sonra Hz. Peygamber'in kendi yönetim ilkeleri doğrultusunda hangi alanlarda, hangi hanımları, ne suretle görevlendirdiği ele alınacaktır. Resmî olarak görevlendirilen hanımların biyografileri içerisinde görevlendirme konusunun keyfiyeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE SOSYAL HAYATTA KADIN

Câhiliye döneminin etkilerinden kurtulup vahyin rehberliğinde yeni bir toplumun inşa edildiği Hz. Peygamber devrinde kadın toplum hayatının içinde, her alanda varlık göstermekte, çoğu yerde erkeklerle yan yana gözükmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında sayıları on dokuz olarak tespit edilen Müslüman hanımlar gizli davet döneminde durumun hassasiyetini bilerek hareket etmiş, deşifre olmamışlardır. Genellikle eşleriyle birlikte Müslüman olan bu hanımlardan altı tanesi de işkenceye maruz kalmıştır.¹²⁶ Bilindiği üzere ilk Müslüman olan Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice, İslâm uğruna ilk şehid olan Hz. Sümeyye'dir. Habeşistan'a ilk hicret eden sahabî Hz. Osman'ın yanında Hz. Peygamber'in kızı, eşi Rukiyye vardır. Hz. Peygamber onlar hakkında “ Onlar, Lût ve İbrahim'den sonra ailesiyle birlikte Allah'a ilk hicret edenlerdir.” buyurmuştur.”¹²⁷ Habeşistan'a hicret eden on beş kişiden dördü kadındır. Medine'nin hicret yurdu olarak belirlenmesinde en önemli

¹²⁶ Kerker, s.83.

¹²⁷ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, nşr: Hamdi Abbülmecîd es-Selefi, Beyrut, 1405/1985, I, 90.

adım olan II.Akabe Biati'nda iki kadın vardı.¹²⁸ Medine'ye hicret yolculuğunun her merhalesinde kadın varlığını açık bir şekilde müşahede ediyoruz. Hicret'in planlanma aşamasından itibaren destek olan, Ebû Cehil'den yediği şiddetli tokada rağmen Rasûlullah'ın ve babasının sırrını saklayan Esmâ,¹²⁹ Hz. Peygamber'e suikast hazırlığını haber veren Rukayka bint Ebî Sayfi,¹³⁰ koyunlarından sağdığı sütü hicret yolcularına ikram edip onları çadırında ağırlayan Ümmü Ma'bed,¹³¹ ilahilerle onları karşılayan Medineli kadınlar, erkeklerle birlikte Hz. Peygamber'i evine davet eden kadınlar,¹³² eşi Ebû Eyyûb ile Hz. Peygamber'i evinde misafir eden Ümmü Eyyûb¹³³ kuvvetli imanları ile ilâhî vahiy ve nebevî yönlendirme doğrultusunda Müslümanların geleceği için sebat edip gayret gösteren hanımlardan birkaçına örnektir.

Mücadelelerle dolu Medine döneminde İslâm toplumunun inşa sürecine herkes gücü ve imkanı nispetinde katılmıştır. Erkeklerle özel olup kadınların katılmadığı, kadınlara özel olup erkeklerin katılmadığı bir alan yoktur. Bu bina, herkesi kapsayan bir adalet üzere insan toplumunun temel esaslarını kapsayıcı bir şekilde inşa edilmiştir. İslâm, Medine toplumunu sevgi ve yardımlaşma ilkesi etrafında kurdu. Sevgi, rahmet, birlik bu cemiyet fertleri arasındaki ilişkinin aslını oluşturmaktaydı.¹³⁴ Kadınlar da dini hayatın bütün alanlarına katılmış, bir tarafı dini muhafaza, diğer tarafı dini yayma olan Allah yolunda cihadın tüm aşamalarında bedenî, fitrî özellikleri ve şartları gereğince faaliyet göstermişlerdir. Ensâr ile Muhacirler arasında tesis edilen kardeşlik, eşleriyle birlikte kadınları da bağlayıcı bir nitelikte idi. Bu kardeşliğe itiraz eden, evinde bu sebeple tartışma çıkaran bir kadın olduğunu hiçbir kaynak zikretmiyor. Zira onlar temeli takva olan bu dini bütün duyguları ile benimsemişlerdi.¹³⁵ Hz. Peygamber Müslüman olup hicret eden her kadını dini konusunda yani dünyevî herhangi bir arzuya ulaşmak için değil sırf Allah

¹²⁸ İbn Hişâm, I, 437; Taberî, , *Târîh*, II, 359.

¹²⁹ İbn Hişâm, I, 484; Taberî, , *Târîh* II, 375,376.

¹³⁰ İbn Sa'd, VIII, 51,52; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, I-XIII, Kahire, 1390/1970, V, 454; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, I-IV, Kahire, 1939 VIII, 81,82.

¹³¹ İbn Sa'd, I, 230.

¹³² İbn Kesîr, İmadüddin Ebu'l-Fida, İsmail b. Ömer el-Kureyşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-IX, Mektebu'l-Meârif, Beyrut, 1966, III, 197.

¹³³ İbn Sa'd, I, 136; İbn Kesîr, III, 199.

¹³⁴ Umerî, Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, çev: Nureddin Yıldız, Risâle Yay, İstanbul, 1992, s.35.

¹³⁵ Kerker, s. 157,158.

ve peygamber sevgisi uğruna geldiğine dair yemin ettirmek suretiyle imtihan ediyor,¹³⁶ ikrarda bulunanlardan sözlü biat alıyordu.¹³⁷ Allah'ın hidayet verdiği herkes Allah'a şirk koşmamak, şeriatin hükümlerini tatbik etmek ve Rasûlullah'a itaat etmek üzere biat ettiler. Onlar bunun getirdiği mesuliyetin farkında idiler. Ayrıca bu âyet kadın ve erkek herkesin din seçimi konusunda hür ve eşit olduğunu ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi o dönemde hayatın merkezini mescid oluşturuyordu. Hz. Peygamber, mescidde kadınlara özel bir kapı tahsis ettiği¹³⁸ veya buna niyetlendiği nakledilmekte, fakat rivayetlerden kesin tahsisin Hz. Ömer zamanında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹³⁹ Hz. Peygamber bu şekilde bizzat kendisi kadınların topluma katılmasını sağlamıştır. Tabii bunun için de gerekli tedbirleri almış; mescide giden kadınları hareketlerine dikkat etmeleri noktasında uyarılmış (koku vs.)¹⁴⁰, namazdan sonra kadınların mescidden ayrılmaları için biraz beklemiş, daha sonra kendisi ve erkek cemaat mescidden ayrılmıştır.¹⁴¹ Hz. Peygamber kadınların gece veya gündüz mescide gitmek için izin istemeleri halinde engel olunmamasını istemiştir.¹⁴² Asr-ı saâdette kadınların mescide gitmelerinin dışında alışveriş gibi diğer ihtiyaçlarını temin etmek için de dışarı çıkmalarına prensip olarak izin verildiğini görüyoruz.¹⁴³ Fakat bir kadınla mahremi olmayan bir erkeğin hiçbir kimsenin olmadığı bir yerde baş başa kalmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁴ Buna karşılık insanların toplu olarak buldukları bir yerde fitneye vesile olmamak kaydı ile ihtiyaç halinde bir kenara çekilerek konuşmalarında bir beis görülmemiştir. Dikkat edilecek olursa Asr-ı saâdette kadının toplumdan tecrit edilmeyip toplumda yer alması belirlenen ölçüler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada kadın erkek ilişkisinde göz önünde bulundurulmuş husus son derece dengeli ve tabiidir.¹⁴⁵

¹³⁶ *Kur'an Yolu*, V,316.

¹³⁷ *Mümtehine*, 60/10.

¹³⁸ Tayâlisî, Süleyman b. Ebî Dâvûd, *Müsned*, I-III, Beyrut, 2004, II, 390; Ebû Dâvûd, , *Salât*, 54.

¹³⁹ Semhûdî, Nureddin Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ* I- III, Beyrut, 1984, I, 214.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, VIII, 290; İbn Hanbel, VI, 363.

¹⁴¹ Buhârî, *Ezân*, 152, 163.

¹⁴² Müslim, *Salât*, 135-140.

¹⁴³ Toksarı, Ali, "*Hz. Peygamber Devrinde Kadın*", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1993, s.73.

¹⁴⁴ Buhârî, *Nikâh*, 3; Müslim, *Selâm*, 21.

¹⁴⁵ Toksarı, s. 73, 74.

Bu şekilde kadınlar, sadece vakit, Cuma ve bayram namazlarına gitmekle kalmamışlar, erkeklerle beraber Hz. Peygamber'in konuşmalarını da dinlemişlerdir.¹⁴⁶ Kendilerine özel bir günün tahsis edilmesiyle de eğitim-öğretim faaliyetlerine katılan kadınlar, erkeklerle birlikte ilim öğrenme noktasında aynı safta yer almış, Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an-ı Kerim'i bizzat O'ndan dinleyerek kendilerini yetiştirmişlerdir. Mescid-i Nebevî'de kadınlara mahsus bir suffenin olduğu ve sabah namazlarında erkek saflarının arkasında bir kadın safının olduğu rivâyetler arasındadır.¹⁴⁷ Mekke devrinde, tebliğ faaliyetlerinin merkezi olan Dârülerkam'da da kadınların hazır bulduklarına işaret edilmektedir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber devri kadınlarının, şahsiyetlerinin şuurunda oldukları, hak sahibi oldukları her konuda eşit olmayı arzu ettiklerini görüyoruz. Şöyle ki; Ümmü Seleme (r.anhâ)'nın Hz. Peygamber'e : "Ey Allah'ın Rasûlü, neden her konuda erkekler anılıyor, biz anılmıyoruz?" demesi üzerine Allah Teâlâ, erkeklerle kadınların birlikte anıldığı Ahzâb Sûresi'nin 35. âyetini indirmiştir.¹⁴⁹ Esmâ bint Yezîd, "kadınların hatibi" olarak vasıflanmış, Hayber'e katılmış, kaynakların abartılı kabul edilebilecek bir ifade ile naklettiğine göre daha sonra katıldığı Yermük Savaşı'nda bizzat çatışmaya katılmış mücahide bir hanımdır. Hz. Peygamber'e erkeklerin Cuma ve cenaze namazına katılmaları, cemaatle namaz kılmaları, hasta ziyareti, hac-umre ve Allah yolunda cihad bakımından kadınlardan üstün olduğunu, onlar bu işlerle meşgul iken onların mallarını koruyan, elbiselerini diken, çocuklarını terbiye eden kadınların ecir ve hayırda onlara ortak olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber "Dini konusunda meselesini bundan daha güzel ifade eden birini gördünüz mü?" diyerek onu takdir etmiştir. Kadınların kocalarına güzel muamelede bulunup onların rızasını isteme ve onlara muvafakat etmelerinin sevap bakımından o üstünlüklerin hepsine denk olduğunu söyleyerek onların salih amel konusundaki kaygılarını gidermiştir.¹⁵⁰

Hz. Peygamber kadınları da erkekler gibi alaka sahasına almış, selam vererek hal hatırlarını sormuş, yemek davetlerini kabul etmiş, hastalandıkları zaman ziyarette

¹⁴⁶ İbn Sa'd, II, 216, 252, 255; Müslim, İdeyn, 10-12.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, II, 312; İbn Hanbel, VII, 523; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Beyrut, 1417/1996, I, 399; Taberânî, XXIV, 204.

¹⁴⁸ İbn Hişâm, I, 259.

¹⁴⁹ İbn Hanbel, VI, 301; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Taberî Tefsiri)*, I-IX, Terc: Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yay. İstanbul, 1996, VI, 497.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, VIII, 319,320; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 19.

bulunmuş, onlarla şakalaşmış, problemlerine çözüm üretmiş, alış-veriş yapmış, bazılarının evinde istirahat etmiştir.¹⁵¹

Başta davete ilk icabet eden Hz. Hatice (r.anhâ) olmak üzere kadınlar Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren Hz. Peygamber'e destek ve yardımcı olmuşlardır. Ümmü Seleme (r.anhâ) Hudeybiye'de Hz. Peygamber, sahabeden tıraş olup kurbanlıklarını kesmelerini iki defa istemesine rağmen buna yanaşmadıklarında bunu ilk etapta kendisi yaparsa onların da aynı şekilde davranacaklarını ifade ederek¹⁵² zor bir meselenin çözümünde yardımcı olmuştur. Kadınların Hz. Peygamber'e desteğini ve görüşlerine değer verildiğini gösteren başka bir olay da Hz. Peygamber'in hutbe verirken cemaatini ve cemaatin de onu rahat bir şekilde görebilmesi için minber yapılması fikrinin bir kadına ait olmasıdır. Minberi yapan da bu kadının kölesidir.¹⁵³

Hz. Âişe ve Hz. Ümmü Seleme başta olmak üzere Hz. Peygamber'in hanımları ondan aldıkları ilmi, öğrenciler yetiştirmek suretiyle geniş kitlelere ulaştırmışlar, anlamadıkları her hususta kadınların Hz. Peygamber'e soru sormalarına aracılık ederek farz olan ilmi herkesin öğrenmesine hizmet etmişlerdir.¹⁵⁴

Hz. Peygamber devrinde kadınlar gerektiği zaman kendini savunacak ve erkeklerin yanlışlarını söyleyebilecek seviyeye gelmişlerdi. Mesela Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in eşleri ile olan anlaşmazlığına müdahale ettiğinde Ümmü Seleme (r.anhâ): "Sizin ile eşlerinizin arasına kimse girer mi?" der ve bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer susar.¹⁵⁵

Arap toplumunda erkeğin eşini dövme âdeti yaygın idi. Hz. Peygamber, bu kötü âdeti ortadan kaldırmak için çalışmış ve hatta bir ara eşini döven erkeklere kısas uygulamayı bile düşünmüş,¹⁵⁶ fakat kadınlar kocalarına haksız yere dikleşmeye ve huzursuzluk çıkarmaya başlayınca bu yasak kaldırılmıştır.¹⁵⁷ Hz. Ömer'in kadınlarda meydana gelen bu uyanışı Ensâr kadınlarına bağladığı, "Biz Kureyş topluluğu

¹⁵¹ Rivayetlerin ayrıntıları için bkz. Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İst., 1991, s. 53-61.

¹⁵² Buhârî, Şurût, 15.

¹⁵³ Buhârî, Salât, 64.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, VIII, 467, 469, 482; İbn Hanbel, VI, 148.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, II, 87.

¹⁵⁶ İbn Mâce, Nikâh, 51; Ebû Dâvûd, Nikâh, 45; İbn Hacer, IV, 359

¹⁵⁷ İbn Sa'd, VIII, 204, 205.

kadınlara galiptik, Medine'ye geldiğimizde de kadınların Ensâr'a galip olduğunu gördük. Bizim kadınlarımız da onların huylarını edinmeye başladılar.”¹⁵⁸ dediği rivâyet edilmiştir. Bunun Medine'de anneye duyulan saygının bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınlar hicretten önce II. Akabe'de¹⁵⁹, hicretten sonra Medine'de¹⁶⁰ ve fetihten sonra Mekke'de Hz. Peygamber'e gelip¹⁶¹ İslâm üzere biat etmişlerdir. İslâm'a bağlılık ve tâatte erkeklerden ayrılmamışlardır. Yine savaşlarda erkeklere ellerinden gelen her türlü yardımı sağlamışlar¹⁶², gerektiğinde mücevherlerini vererek devlete destek olmuşlardır. Cihadı kadınlara farz kılan veya onları bundan men eden bir nas yoktur. Cihad kadınlar için mubahtır.¹⁶³ Hz. Peygamber de onları bundan men etmemiş durumun gerektirdiği ve uygun olduğu zamanlarda savaşa katılmalarına izin ve destek vermiş, kadınlar da toplumun zor günlerinde üzerlerine düşeni yapmışlardır. Diğer taraftan yerine göre düğünlerde şarkıcı kızlar eşliğinde eğlenmişler¹⁶⁴, insânî her eylemi özgürce yaşamışlardır.

İlk dönem İslâm toplumunda kadına maddi destek ve sosyal güvence unsuru olarak mehrin verildiği; ancak miktarının erkeğin sosyal ve ekonomik statüsüne göre belirlendiğini görüyoruz. Hz. Peygamber de evlenirken hanımlarına vermesi gereken mehri ihmal etmemiş, hepsine o zamanın örfüne göre mehrini vermiştir.¹⁶⁵

Bu dönemde kadınlar, ev işleri ve çocuklarının bakımının yanı sıra aile bütçelerine katkıda bulunmak için ticaret yapmışlar, özel beceri gerektiren el işlerinde faal olarak çalışmışlar, birçok tıbbî hizmeti yürütmüşlerdir. Bu konuyu Hz. Peygamber devrinde kamu hizmetlerini anlatırken daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, VII, 182-183.

¹⁵⁹ İbn Hişâm, II, 75, 95.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, VIII, 12.

¹⁶¹ Taberî, , *Târîh*, II, 338; Halebî, Nûruddîn Ali b. Burhâniddîn, *İnsânü'l-Uyûn fi Sîret- i Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Beyrut, 1980, III, 96.

¹⁶² Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 249; İbn Sa'd, VIII, 241, 455, 456.

¹⁶³ Kerker, s.155.

¹⁶⁴ Buhârî, Nikâh, 63.

¹⁶⁵ İbn Hanbel, VI, 94.

Netice olarak bu dönemde kadın, kaybolan şeref ve sosyal statüsünü yeniden kazanmış, kendi faaliyet alanındaki tabii kabiliyet ve meziyetleri doğrultusunda toplumun kültür ve medeniyetinin inşasında erkeklerle birlikte yer almıştır.

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KAMU HİZMETİNDE KADINLARIN KONUMU

2.1. Hz. Peygamber'in Yönetim Metodu

Hz. Peygamber'in davet sürecinin başından bir devlete kavuşuncaya kadar geçen süreçte genel olarak mü'minlere düşen vazifelerde kadın konusunda nasıl bir tutum sergilediğini bu başlık altında tespit etmeye çalışacağız. Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce ne kendi ailesi arasında ve ne de Mekke şehir devletinde hiçbir idarî görevi yoktu.¹⁶⁶ Rasûl-i Ekrem, peygamberlikten sonra da asla maddî iktidar düşünmedi. Nitekim Mekkelilerin bu konudaki teklifini reddetmişti.¹⁶⁷ O daha ziyade cemaatini teşkilatlandırmayı düşünmüştür. Bir kabile veya bölge idarecileri O'nun tebliğinin etrafında toplanırsa, siyasi iktidarın kendiliğinden tâli bir şey olarak geleceği tabii bir durumdu.¹⁶⁸

Hz. Peygamber'in devlet yolunda ilk teşkilatlanması II. Akabe Biatı'nda Medine'de kendisiyle irtibatı sağlayacak on iki nakîb ve onların başkanı olarak Nakîbu'n-Nükebâ seçtirmesi olmuştur.¹⁶⁹ Akabinde Hz. Peygamber orada bulunanlardan biat almış, bu ilk biat edenlerin içerisinde iki de kadın bulunmuştur.¹⁷⁰ Hicretten sonra Medine'de ülkeye de sahip olan Müslümanlar müstakil bir idarî yapıya kavuşmuşlardır. Hz. Peygamber kendisini Allah'ın Rasûlü olarak tasdik edenlerden biat (bağlılık akdi), sadâkat ve itaat yemini alıyordu. Hz. Ömer'i toplanan Ensâr kadınlarına göndererek onlardan da biat almıştır.¹⁷¹ Umre niyetiyle çıkılan yolculuğun Hudeybiye'de engellenmesi ve Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderdiği

¹⁶⁶ Sarıçam, İbrahim, "Hz. Peygamber Dönemi", *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 200.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, I, 168.

¹⁶⁸ Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", *İslâm Tarihi*, s. 201.

¹⁶⁹ İbn Hişâm I, 443; Taberî, *Târîh*, II, 93; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnü'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer*, I-II, Beyrut, 1974, I, 164.

¹⁷⁰ İbnu'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIII, Beyrut, 1965, II, 99.

¹⁷¹ İbn Hanbel, V, 85.

Hız. Osman'ın Mekkeliler tarafından üç gün alikonulması üzerine savaş ihtimaline karşı Hız. Peygamber'in kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına dair söz aldığı Bey'atürrıdvân'a kadınlar da katılmıştır. Bunlar arasında Nuseybe bint Ka'b, Selmâ bint Kays, Kureybe bint Muavviz ve Esmâ bint Amr'ın ismi geçmektedir.¹⁷² Bir lider olarak Hız. Peygamber toplumla ilgili konularda kadınları olaya dahil etmiştir. Bu zikredilenler kadınların sorumluluk noktasında hiçbir zaman erkeklerden geri durmadıklarını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği üzere biat aslında Hız. Peygamber'in şahsına değildir, onun aracılığıyla Allah Teâlâ'ya verilmektedir.¹⁷³ Biat etmekle sadece erkekler değil, kadınlar da mükellef idiler. Biati, kadınların devlet yönetimine aktif olarak iştirak etmeleri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Hız. Peygamber'den sonra da biat, İslâm devletlerinde idarecilerle halk arasında yapılan seçim veya bağıllık karakteri taşıyan bir akit olarak devam etmiştir. Uygulamada ise Hız. Peygamber'in vefatından sonra kadınlardan biat alma ve onları toplumsal sürece katma geleneği maalesef terk edilmiştir.¹⁷⁴

Hız. Peygamber'in idaresi istişâre üzerine kurulmuştu. Öyle ki, arkadaşlarına ondan daha çok danışan olmadığı rivâyet edilmiştir.¹⁷⁵ Hız. Peygamber, Müslümanların tek ve sürekli başkanı durumundaydı. Anlaşmazlıklarda nihaî hakem kendisi idi.¹⁷⁶ Hız. Peygamber Medine'ye geldiğinde buradaki çok başlı ve düzensiz yapıyı Medine İslâm Devleti'nin ilk anayasası niteliğindeki Medine Vesikası ile bir düzene kavuşturmuştur.¹⁷⁷ Dinî, teşriî, kazâî, icrâî, kültürel ve diğer bütün iktidar ve hükümet kuvvetlerini elinde toplamıştı. Hizmetler yürütülürken başlangıçta tesâdüfî ve ârizî tedbirlerle iktifâ edilmeye mecbur olunmuştu. Fakat tadrîcen Hız. Peygamber iyi teşkilatlanmış bir âmme idaresi kurmaya muvaffak oldu. Bunu yaparken değiştirilmesi gerekenleri değiştiriyor, neshedilmesini gerekli gördüklerini de neshediyordu. Bunların dışında öteden beri uygulanagelen ve İslâm'ın ruhuna aykırı olmayanların devamına müsaade ediyordu.¹⁷⁸ Bu devlet düzeninde "merkeziyetçi" bir idarî yapı vardı. Buna bağılı olarak kamu hizmeti

¹⁷² İbn Hacer, VIII, 72, 111, 198.

¹⁷³ Fetih, 48/10.

¹⁷⁴ Düzgün, s. 85.

¹⁷⁵ Tirmizî, Cihâd, 35.

¹⁷⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 204 (Medine Vesikası md. 23).

¹⁷⁷ İbn Hişâm, I, 501-504; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 189.

¹⁷⁸ Sarıçam, "Hız. Peygamber Dönemi", *İslâm Tarihi*, s. 201.

görevi, yapısı bakımından merkez tarafından sevk ve idare edilmiştirHz. Peygamber bizzat kendisinin ifa edemediği her çeşit âmme işleri için memurlar tayin etmiştir. Bunlar arasında elçiler, komutanlar, valiler, hakem ve hâkimler, muallimler, müfettişler, çarşı-pazar murakıpları, imam ve müezzinler vardı. Bu memurların seçilip vazifelendirilmesinde adayın şahsî-ferdî meziyetleri rol oynamış ve kendilerine uygun bir maaş da bağlanmıştı.¹⁷⁹ Kadınların da yetenek ve ehliyetlerine göre bu kamu hizmetlerinde görevlendirildiğini görüyoruz.

Resmî olarak kamu görevi yapan hanımlara geçmeden önce daha önce yaptığımız ayırım gereğince genel olarak âmme hizmeti kabul edilen faaliyetleri özel olarak icra eden hanımların varlığından bahsetmemiz gerekir.

2.2. Özel Olarak Kamu Hizmetinde Bulunan Hanımlar

Fizikî bakımdan erkeğe göre daha narin olan kadınlar bazı ağır işler yerine, el işleri ve maharet isteyen ince işleri yaparak çalışma hayatında varlık göstermişlerdir.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in hanımlarından Zeynep bint Cahş¹⁸⁰ ve diğer hanım sahâbîlerden Esmâ bint Umeys¹⁸¹ ve Rayta bint Abdullah¹⁸² gibi hanımlar deri tabaklama işini yaparak elde ettikleri derileri işlemek suretiyle kullanılacak birtakım ürünler yapıp satarak geçimlerini sağlıyorlardı. Kadınlar tabaklanmış bu derilerden elbise, ayakkabı, mest, sergi, yatak, minder, su kırbası gibi eşyalar yapıyorlardı. Zeyneb'in yapıp sattığı eşyalardan elde ettiği geliri sadaka olarak dağıttığı rivâyet edilmektedir.¹⁸³ Havle bint Kays'tan gelen: "Rasûlullah zamanında, Hz. Ebû Bekir döneminde ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında biz ashâb kadınları mescidde toplanarak bazen eğricilik bazen de hurma yaprağı örmekle iştilal ederdik..."¹⁸⁴ rivâyetine göre kadınlar ip eğirmek suretiyle¹⁸⁵

¹⁷⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 910-914.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, VIII, 108; İbn Abdilber Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk: Ali Muhammed el-Becâvi, Kahire, 1939, IV, 308; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 126.

¹⁸¹ İbn Hanbel, VI, 370.

¹⁸² İbn Sa'd, VIII, 290; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VIII, 121.

¹⁸³ İbn Sa'd, VIII, 108; İbn Hacer, VII, 669.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, VIII, 295.

¹⁸⁵ Kettânî, Muhammed Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdariyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, I-II, çev: Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul, 2003, II, 119.

elde ettikleri malzemeyi dokuma tezgahlarında¹⁸⁶ işleyerek kumaş üretmişler, hurma yaprağı işlemeciliğiyle de muhtemelen yalnızca kendi ev ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde ticarî amaçla da sepet ve hasır türü ürünler istihsal etmişlerdir. Bu şekilde üretime katılan hannımlar bunları satmak suretiyle bir nevi kamu hizmeti gerçekleştirmiş oluyorlardı.

Hz. Peygamber devri toplumunda kadınlar câhiliye devrinde olduğu gibi dadılık ve sütanneliği yapıyorlardı. Bir çocuğun sütanneliğini ve dadılığını aynı kadın yürütebildiği gibi, bazen da ayrı ayrı kadınlar tarafından yürütülürdü. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in en-Neccâr oğullarına mensup olan Ümmü Bürde isimli bir sütanesi¹⁸⁷ ve Selmâ isimli bir dadısı olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁸⁸ Fakat genelde çocuklarının bakımını öz annelerinin yaptığı söylenebilir.¹⁸⁹

Hz. Hatice¹⁹⁰, Hz. Aişe¹⁹¹ ve Hz. Ümmü Seleme'nin¹⁹² saçını yapan bayanların olduğu rivâyetlerinden o dönemde kadınların berberlik mesleğini yaptıkları anlaşılmaktadır. Ümmü Züfer, Hz. Hatice'nin kuaförlüğünü yapmış, mesleği icabı sık sık Hz. Peygamber'in evini ziyaret etmiştir.¹⁹³ Bu meslekte adı geçen diğer hanımlar, Varaka b. Nevfel'in yeğeni Büsre bint Safvân,¹⁹⁴ Kuşeyr kabilesinden Ümmü Ri'le,¹⁹⁵ Hz. Osman'ın kızkardeşi Âmine bint Affân,¹⁹⁶ Devs kabilesinden Ümmü Gaylân'dır.¹⁹⁷ Hac mevsiminde muhtemelen ihtiyaca binâen, erkeklerin saçlarını kesen kadın berberlerden de bahsedilir.¹⁹⁸ Rivâyete göre Yemen'den Mekke'ye dönen Ebû Mûsâ el-Eş'ârî tavaf ve sa'y vecîbelerini yerine getirdikten sonra ihramdan çıkarak Kays kabilesinden bir kadına saçını taratmış veya

¹⁸⁶ İbn Sa'd, I, 277, 351, 453.

¹⁸⁷ Semhûdî, III, 868.

¹⁸⁸ Belâzurî, *Ensâb*, I, 453; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 144.

¹⁸⁹ İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd*, I-IX, Beyrut, 1983, II, 438.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 333.

¹⁹¹ İbn Sa'd, VI, 9.

¹⁹² İbn Hanbel, VI, 297.

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 448; İbn Hacer, VIII, 211; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 160.

¹⁹⁴ İbn Hacer, VII, 536.

¹⁹⁵ İbn Hacer, VIII, 204.

¹⁹⁶ İbn Hacer, VII, 475.

¹⁹⁷ İbn Hacer, VIII, 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 106.

¹⁹⁸ Buhârî, Hac, 125.

yıkattı. ¹⁹⁹Bu ve Hz. Ali ile ilgili gelen başka bir rivayet ²⁰⁰ ise kadın kuaförlerin erkek saç ve vücut bakımıyla da ilgilendiklerine işaret etmektedir. ²⁰¹

Bu devir kadınlarının öne çıkan en önemli hizmetleri tıp alanındadır. Hasta bakımı genellikle aileden veya kabileden bazı kadınlar tarafından üstlenilmekte, gerek günlük hayatta karşılaşılan çeşitli sağlık problemlerinin dönemin geleneksel tıbbi çerçevesinde giderilmesinde, gerekse savaşlarda yaralıların tedavi ve bakımlarının yapılmasında hanım sahabîler etkin rol oynamışlardır. Hem câhiliye hem de Hz. Peygamber devrinde bu hizmetleri yürütmelerine nisbeten eş-Şifâ isimli kadınların var olduğunu görüyoruz. Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Esmâ bint Ebî Bekr, Şifâ bint Abdillah, Esmâ bint Umeys, Kuaybe bint Sa'd, Rufeyde el-Ensâriyye tıbbî bilgileri ve tedavi yöntemleriyle öne çıkan hanımlardır. ²⁰² Bu hanımların tıp konusundaki çalışmalarını sadece bir hemşirelik hizmeti olarak görmek fazla doğru olmaz. Mesela Esmâ bint Umeys Habeşistan'da birtakım bitkilerle ilaç yapımını öğrenmiş, son hastalığında Hz. Peygamber'i yaptığı ilaçlarla tedavi etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in zâtülcenb hastalığına yakalandığını tahmin eden Esmâ ile Ümmü Seleme Rasûlullah istememesine rağmen kendini kaybettiği sırada Habeşistan'da kullanılan acı bir ilacı Hz. Peygamber'in ağzına sürmüşler, kendine geldiğinde Hz. Peygamber, amcası Abbâs hariç orada bulunan herkesin ağzına ceza olarak bu ilacın sürülmesini istemiştir. ²⁰³ Hz. Peygamber vefat edince insanlar onun vefat edip etmediği hususunda şüpheye düşüp tartışınca Esmâ bint. Umeys Nübüvvet mührünün kaldırıldığını ve bunun Rasûlullah'ın vefat ettiğinin göstergesi olduğunu söyleyerek dirayetini bir kez daha ortaya koymuştur. ²⁰⁴ Evd kabilesinin doktoru Zeynep de yaptığı ilaçlarla meşhur olmuş bir hanımdır. ²⁰⁵ Yine Esmâ bint Ebî Bekr'in kendisine getirilen sıtma hastalığına tutulmuş kadınların sıcak bedenine su dökerek tedavi ettiği rivâyet edilmektedir. ²⁰⁶

¹⁹⁹ Buhârî, Meğâzî, 60.

²⁰⁰ İbn Sa'd, VII, 455; İbn Hacer, VIII, 261.

²⁰¹ Azizova, Elnura, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İSAM Yay., İstanbul, 2007, s. 219.

²⁰² Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, s. 227, 228.

²⁰³ Taberî, *Târîh*, III, 196.

²⁰⁴ İbn Sa'd, II, 236, 272.

²⁰⁵ Cevâd Ali, IV, 620.

²⁰⁶ Buhârî, Tıb, 28; Nesâî, Tıb, 70.

Hz. Peygamber'in mescidi içine bir çadır kurulması ile oluşan İslâm tarihinin ilk resmî hastanesinin doktoru Eslem kabilesinden Kuaybe bint Sa'd'dır.²⁰⁷ Rivâyetlerde benzer şekilde anılan ve kardeş oldukları zikredilen Rufeyde el-Ensâriyye de tıp alanında isminden bahsedilmesi gereken bir hanımdır. Câhiliye devrinde rukye yaparak hastaları tedavi eden Kureyşli eş-Şifâ bint Abdillah, Müslüman olduktan sonra, Hz. Peygamber'in izniyle bu tedavi yöntemini devam ettirir.²⁰⁸ Hâlide bint Enes adlı sahabî hanımın yaptığı rukyeleri Hz. Peygamber'e sorarak müsaade aldığı rivâyet edilmektedir.²⁰⁹ Esmâ bint Umeys de göz değmesinden sık sık rahatsızlanan Ca'fer'den olan çocuklarına Allah Rasûlü'nün izniyle rukye yapmaya devam eden bir hanımdır.²¹⁰ Burada resmî bir izinden söz etmemiz mümkündür. Yine o dönemde kız çocuklarının sünnet edilmesi ve ebelik kadınların yürüttüğü tıbbî hizmetler arasındadır.²¹¹ Hz. Peygamber'in ailesinden pek çok kadının ebeliğini yaptığından bahsedilen Selmâ'yı²¹² Rasûlullah'ın ailesinin özel ebesi olarak vasıflandırmak mümkündür. Hz. Fâtıma'nın ilk doğumunda yanında bulunan Sevde bint Misrah'ın adı da ebelik yapan hanımlar arasında geçmektedir.²¹³ Ümmü Enmâr'ın ise hem ebelik hem de sünnetçilik yaptığı rivâyet edilir.²¹⁴

Hadislerde başta ticârî akitler olmak üzere kadınların yaptıkları hukuki muamelelerin geçersizliğini öngören herhangi bir sahih rivâyet mevcut değildir. Taraf olma açısından erkeğin durumu ne ise kadının durumu da aynıdır.²¹⁵ Rasûlullah ticaretle uğraşan ve ticaretiyle ilgili soru soran Kayle el-Enmâriyye'ye ticaretin bir kadın işi olmadığını söyleyerek onu bundan men etmemiş, bilakis ona ne şekilde ticaret yapacağı hususunda rehberlik etmiştir.²¹⁶

Dolayısıyla kadınlar gerek alış veriş, gerekse ürettikleri ürünleri satmak için pazar yerlerinde bulunmuşlar, Hz. Peygamber de bu durumla ilgili tedbirleri almıştır.

²⁰⁷ İbn Sa'd, VIII, 291.

²⁰⁸ İbn Sa'd, VIII, 84; İbn Hanbel, VI, 286; İbn Abdilber, IV, 334.

²⁰⁹ İbn Hacer, IV, 272

²¹⁰ Müslim, Selâm, 27/60; Tirmizî, Tıb, 19.

²¹¹ İbn İshâk, s.308; Vâkıdî, I, 285; İbn Sa'd, III, 164; Belâzurî, *Fütûh*, 59.

²¹² İbn Sa'd, VIII, 227; İbn Abdilber, IV, 1862; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 311.

²¹³ İbn Abdilber, IV, 1868; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 318; İbn Hacer, VII, 719.

²¹⁴ Belâzurî, *Fütûh*, s.59.

²¹⁵ Toksarı, s.73.

²¹⁶ İbn Mâce, Ticârât, 29; Kettânî, II, 116, 117.

Başta Hz. Hatice olmak üzere, kervan ticareti yapan Kayle el-Enmâriyye,²¹⁷ ve Hind bint Utbe,²¹⁸ attarlık yapan Müleyke,²¹⁹ oğlunun Yemen'den gönderdiği kokuları satan Esmâ bint Muharribe,²²⁰ Havle bint Tuveyt,²²¹ ticaretle meşgul olan hanımlardır.

Bizzat Hz. Peygamber'in hür, cariye ayrımı yapmaksızın kadınların eğitim-öğretimine verdiği önem neticesinde, kadınlar bu faaliyet alanları içerisinde aktif bir şekilde yer almışlardır. Bu konuda serdedilecek birçok husus olmakla beraber, başta Hz. Âişe ve Ümmü Seleme olmak üzere Hz. Peygamber'in eşlerinin, hanım ve erkek talebeler yetiştirdikleri veya yetişmesine imkân sağladıkları, birçok hadis rivâyetinde buldukları ve böylelikle dinin sonraki nesillere aktarılmasında büyük hizmetleri olduğu görülür.²²² Okuma-yazma bilen az sayıdaki kadından biri olan Şifâ bint Abdillah, Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle Hz. Hafsa'ya okuma-yazma öğretmiştir.²²³

Resmî olarak kamu hizmetinde görevlendirilme durumuna gelince, Şifâ bint Abdillah'ın hem öğretmenlik, hem de muhtesiplik görevi, Semra bint Nüheyk'in zabıtalık (çarşı-pazar denetçiliği), Kuaybe bint Sa'd'ın doktorluk görevi, Ümmü Varaka bint Abdillah b. el-Hâris'in geçici de olsa imamlık görevi ile görevlendirildiğini söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber'in mescidinin temizliğini yaptıkları rivayet edilen iki kadının da Hz. Peygamber tarafından bizzat bu işle görevlendirildikleri düşünülebilir. Yine bazı hanımlar ihtiyaca binâen devlet hizmetlerinin yürütülmesinde imkanlarını kullandırmak suretiyle bazı resmî görevleri yerine getirmişlerdir.

2.3. Resmî Olarak Kamu Hizmetinde Görevlendirilen Hanımlar

2.3.1. Semrâ bint Nüheyk el-Esedî (r.anhâ)

Semrâ bint Nüheyk, kaynaklarda uzun ömürlü (muammerûn) kadın sahabîler arasında zikredilmiştir. Mensubu bulunduğu Benî Esed'den, Bedir Gazvesi'nin

²¹⁷ İbn Sa'd, VIII, 321; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 245.

²¹⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 221.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 270.

²²⁰ İbn Sa'd, VIII, 300, 301.

²²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 75-76; İbn Hacer, IV, 270.

²²² İbn Sa'd, VIII, 483, 484.

²²³ İbn Hacer, IV, 341.

hemen ardından müslümanlığı benimseyen ilk grup içerisinde yer almış olması muhtemeldir. İsmi geç bir dönemde kurulan (86/705) Vâsıt şehrini ziyaret edenler arasında geçmesi genç yaşta İslâm'ı kabul ettiğini göstermektedir.²²⁴ Hz. Peygamber tarafından Medine'de muhtesip olarak görevlendirilmiştir.²²⁵ Burada hisbe teşkilâtı, görev alanı ve muhtesiplikle ilgili kısa bir değerlendirmede bulunmak yerinde olacaktır. Temelde emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker esasına dayanan hisbe teşkilâtı her ne kadar Hz. Ömer döneminde tam teşkilatlı bir yapıya kavuştu ise de bu müessesenin teorik temelleri, diğer birçok şeyde olduğu üzere Hz. Peygamber döneminde atılmıştır. Bu teşkilâtın görev alanı temelde üç ana başlık altında toplanabilir:

- a) Allah hakları,
- b) Kul hakları,
- c) Her ikisi.

Birinci grup ibadetlerin zamanında edâsının, Cuma ve bayram namazlarının ifâsı, camilerin bakım-onarımının sağlanması, ibadetlerde bid'atların, alenî ihlallerin menedilmesi, muamelâta fâsıt-bâtıl akitlerin, hile ve aldatmacaların önlenmesi, haramların işlenmesinin engellenmesi vb. dinî faaliyetleri içermektedir. İkinci grup, yol, su, cami, savunma sistemi ve benzeri alt yapı hizmetlerinin görülmesi, komşu haklarına tecavüzün önlenmesi gibi kamu işleri; ölçü-tartı âletlerinin denetimi ve muamelâta hukuka riâyetin temini gibi pazar işleriyle alâkalıdır. Üçüncüsü ise, dul veya boşanmış kadınların iddetlerinin, yetim, köle ve hayvan haklarının gözetilmesi yanında, yollarla caddelerin temiz ve geceleri aydınlık tutulması, kamu maslahatına zararlı inşaatların menedilmesi gibi belediyeçilik faaliyetleriyle ilgilidir.²²⁶ Hamidullah'a göre bu görev aynı zamanda basit davaların hakimliğini de içermektedir.²²⁷ Örflle ilgili konularda ictihad yapabilen muhtesib geniş bir ta'zîr yetkisine sahiptir. Hizmetine karşılık kendisine maaş tahsis edilir.²²⁸ Halbuki

²²⁴ Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 135.

²²⁵ İbn Abdilber, IV, 335.

²²⁶ Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1993, I, 701.

²²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 935.

²²⁸ Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 135.

herhangi bir Müslüman içicemir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker yükümlülüğünü yerine getirmek farz-ı kifâyedir ve karşılığında ücret alınmaz.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber Medine'ye hicretten sonra Müslümanların ticaretlerini dinin kurallarına uygun bir şekilde yapmaları için yeni bir pazar kurmuştur. Bu pazar için vaz'ettiği iktisadi hükümlerin tatbikini yerinde denetlemek için bizzat kendisi sık sık pazar kontrollerine çıkar ve gayri meşru davranışlarda bulunanlara anında müdahale edip gerekli uyarı ve açıklamalarda bulunurdu.²²⁹ Bu yönüyle Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâm tarihinin ilk muhtesibi olarak değerlendirilir.²³⁰

Daha sonra ferdî mesuliyetleri çoğalan Hz. Peygamber teknik açıdan kalifiye bazı elemanları, muhtelif esnaf ve sanatkârların işlerini teftiş üzere resmî memurlar olarak görevlendirdi. Bunlardan üç erkek (Saîd b. el-Âs b. Umeyye: Mekke muhtesibi, Abdullah b. Saîd b. Usayha b. el-Âs: Medine muhtesibi ve Ömer b. el-Hattâb: Medine muhtesibi) ve iki kadın (Semrâ bint Nüheyk ve Şifâ bint Abdillâh) olmak üzere sadece beşinin adını biliyoruz.²³¹

Medine muhtesibi olarak görevlendirilenlerden olan Semra bint Nüheyk çarşı pazar dolaşır, emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker ilkesi çerçevesinde insanları ticaret ahlâkına uygun davranmaya teşvik eder, bu şekilde hareket etmeyenleri uyarır, hile ve haksızlık yapanlara karşı elindeki kırbaçla caydırıcı tedbirler uygular.²³² Onun böyle davranması, resmen bu çeşit işlerle vazifelendirilmiş olmasına delalet etse gerektir.²³³ Resûl-i Ekrem'in Semrâ bint Nüheyk'e böyle bir görev vermesi, onun bir muhtesibde bulunması gereken nitelikleri taşıdığını ve bu görev için yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Bazı müellifler, kaynaklarda Asr-ı Saâdet'te pazarcılıkla uğraşan birçok hanımın²³⁴ isminin zikredildiğine işaret ederek Semrâ bint Nüheyk'in denetimlerinin daha çok alıcı veya satıcı konumundaki kadınlara yönelik olabileceğini ileri sürmüşlerdir. İslâm'dan

²²⁹ Müslim, Âmân,164; Ebû Dâvûd, Buyû',50; Tirmîzî, Buyû', 4, 72; İbn Mâce, Ticârât,3, 36; İbn Hanbel, III, 428, 444.

²³⁰ Kallek, Cengiz, "Asr-ı Saâdet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, I-V, Ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay, İstanbul, 1994, III, 453.

²³¹ Kettânî, I, 285, 287.

²³² İbn Abdilber, IV, 335; Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, I- V, Dımeşk, 1377/1958, II, 260,

²³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi.*, II, 990.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VIII, 75, 270; İbn Hacer, IV, 232, 278, 411; Kettânî, II, 40.

sonra kadının toplumsal statüsünde meydana gelen değişime dikkat çeken araştırmacılar, daha önce Arap yarımadasında kadınlar arasında böyle bir görevlendirmenin bilinmediğinden hareketle Hz. Peygamber tarafından Semrâ bint Nüheyk'e muhtesiblik vazifesinin verilmesini, kadının sosyal hayatta daha etkin bir rol üstlenebileceği mesajı taşıyan düzenlemelerin somut örnekleri arasında zikrederler. Bu sebeple çağdaş İslâm araştırmalarında Semrâ bint Nüheyk adına sıkça rastlanmaktadır.²³⁵

2.3.2. Şifâ bint Abdillâh el-Adevî (r.anhâ)

Ümmü Süleymân eş-Şifâ (Leylâ) bint Abdillâh el-Adevî el-Kureşî (20/641 civarı) Mekke'de doğmuştur. Şifâ İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olmuş, ilk iman edenlerle birlikte müşriklerin eziyetlerine katlanmış ve Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer almıştır.²³⁶ Asıl ismi Leylâ iken hastaları tedavi konusundaki bilgisi ve bu alanda yaptığı hizmetler sebebiyle Şifâ diye tanınan bu sahabînin öncelikle bu yönünden bahsetmemiz gerekir. Şifâ, câhiliye devrinde "nemle" denen bir cilt hastalığını rukye yoluyla (dua okuyarak) tedavi ederdi. İslâmiyet gelince bu tedavi yöntemini bıraktı. Ancak hastaların ısrarı üzerine duasını Rasûlullah'a okuduğu, Rasûlullah'ın da ona şirke götüren bir söz ve davranış içermediği sürece rukye yapmakta bir sakınca bulunmadığını belirttiği, hatta eşi Hafsa'ya bu tedavi yöntemini öğretmesini tavsiye ettiği rivâyet edilir.²³⁷ Yine okuma yazma bilen az sayıdaki kadınlardan biri olduğu için Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle Hafsa'ya okuma yazma öğretmiştir.²³⁸ Hz. Peygamber ilk olarak sahip olduğu muallimlik vasfıyla bu şekilde okuma yazma bilen insanları toplum içerisinde yükselterek toplumu okuma yazma öğrenme ve öğretmeye teşvik etmiştir. Gerek aile içindeki büyüklerin çocuklara gerekse toplumdaki ilim sahiplerinin çevrelerindeki insanlara öğretim mesuliyeti olduğunu ifade ederek öğretimin yaygınlaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır.²³⁹ Muhtemelen Hafsa da bu eğitimi alan diğerleri gibi öğrendiklerini evlerde çocuklara aktarmak üzere faaliyette bulunmuştur. Özellikle kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri

²³⁵ Yılmaz, Metin, "Semrâ bint Nüheyk", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 499.

²³⁶ İbn Sa'd, III, 290; VII, 268.

²³⁷ İbn Hanbel, VI, 286; Taberânî, XXIII, 217.

²³⁸ İbn Hanbel, VI, 372; Ebu Davûd, Tıb, 18; İbn Abdilber, IV, 333.

²³⁹ Çelebi, Ahmet, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, terc: Ali Yardım, İstanbul, 1976, s.35.

yürüten Şifâ için, Hafsa'nın eğitim ve öğretimi ile ilgili emre istinaden hem tıbbî bilgilerini aktarmak, hem de okuma yazma öğretmek noktasında bir görevlendirme söz konusudur.

Hz. Ömer'le akrabalığı olan Şifâ'ya hem Hz. Peygamber değer verir, onu ziyaret eder ve onunla istişarede bulunurdu. İlk muhtesipler içerisinde ismi geçen Şifâ'nın²⁴⁰ Hz. Peygamber tarafından kadınların devam ettiği Medine pazarı esnafını denetlemekle görevlendirildiği muhtemeldir. Kadınların alışveriş veya ticaret yapmak için bulunduğu pazar yerinde bir kadının denetim için görevlendirilmesi tabii bir durumdur. Hz. Ömer'in bu hanıma, aynı şekilde çarşı-pazar denetçiliği görevi verdiği rivâyet edilmekle beraber Rasûlullah'ın verdiği vazife ile görevlendirmeye devam etmiş olması da mümkündür.²⁴¹ Akıllı, bilgili, görgü sahibi ve becerikli bir hanım olan Şifâ, Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarında Medine'de vefat etmiştir.

2.3.3. Kuaybe bint Sa'd el-Eslemî (r.anhâ)

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber devrinde kadınlar savaşlarda önemli tıbbî hizmetler yapmışlardır. Onlardan biri olan Kuaybe bint Sa'd el-Eslemî asrın büyük hanım sahabîlerindedir. Hicretten sonra Hz. Peygamber'e biat ederek Müslüman olan Kuaybe bint Sa'd'ın Hz. Peygamber'in mescidi içinde, hastaları ve yaralıları tedavi ettiği bir çadırı vardı. Hendek'te okla yaralanan Evs kabilesi lideri Sa'd b. Muâz'ı Hz. Peygamber'in emriyle bu çadırda tedavi etmiş olması²⁴², İslâm tarihinin ilk resmi hastanesi kabul edilen bu çadırda doktor olarak görevlendirilmiş olduğunu akla getirmektedir.²⁴³ Kızkardeşi Rufeyde'nin de tıp konusunda bilgili olduğu kaydedilmektedir.

Esasen Kuaybe'nin aç, kimsesiz ve bakıma muhtaç kimseleri koruyup gözettiği, ayrıca mescidin temizlik ve düzeniyle ilgilendiği rivâyet edilmektedir.²⁴⁴

²⁴⁰ Kettânî, I, 285,287.

²⁴¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 989; Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 135.

²⁴² Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 510; İbn Hişâm, III, 250; İbn Sa'd, VIII, 231; Müslim, Cihâd, 66, İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, t, s. 411.

²⁴³ Köksal, M.Âsım, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İslâmiyet*, I-XI, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1981, III, 201.

²⁴⁴ Kettânî, II, 21.

Kuaybe Hz. Peygamber ile birlikte Hayber Savaşı'na da katılmış, burada yaralıları tedavi etmiştir. Bu savaşta elde edilen ganimetten Kuaybe'ye bir erkek hissesi ganimet verilmiştir.²⁴⁵

Rukye yapmak bu dönemin yaygın tedavi yöntemlerindedir. Hz. Peygamber'den rukye yapmak için izin alarak bu işi yapan hanımlar arasında Esmâ bint Umeys ve Halide bint Enes'i de sayabiliriz. Daha önce Habeşistan'da öğrendiği tıbbî bilgileri ile Hz. Peygamber'in hastalığını tahmin ederek O'na ilaç yaptığını²⁴⁶ zikrettiğimiz Esmâ bint Umeys, göz değmesinden sık sık rahatsızlanan Ca'fer'den olma çocukları için Hz. Peygamber'den izin alarak onlara rukye uygulamıştır.²⁴⁷

2.3.4. Rufeyde el-Ensâriyye el-Eslemî (r.anhâ)

Rufeyde yaralıları tedavi eden ve Müslümanlardan bir sıkıntıya düşenin hizmetine kendini adayan bir kadındı. Sa'd b. Muaz Hendek'te ok ile yaralanınca Hz. Peygamber: "Onu Rufeyde'nin mesciddeki çadırına koyun, ta ki, onu yakından ziyaret edeyim." buyurmuştur.²⁴⁸

Buhârî, el-Edebü'l-Müfred'de: "Hendek günü Sa'd'ın kolundaki damar yaralanınca, onun Rufeyde denilen kadının yanına götürülmesi söylendi. Rufeyde hastaları tedavi ediyordu. Rasûlullah, Sa'd'a her uğradığında ona "Nasıl sabahladın?", "Nasıl geceledin?" diye sorar, o da kendisine durumundan haber verirdi." şeklinde benzer bir rivâyet nakleler.²⁴⁹ Buhârî, bu hadisi *et-Târihu'l-Kebîr* adlı eserinde de Sa'd'ın vefatı kıssasında zikretmekte ve senedi sahih olduğunu söylemektedir.²⁵⁰

Rivâyetlerde Kuaybe bint Sa'd da benzer şekilde geçmektedir. Kuaybe ile Rufeyde kardeşir.²⁵¹ Buna göre iki kardeşin tıp konusunda bilgili oldukları ve aynı çadırda yaralı tedavi ettiklerini söylememiz mümkündür. Ayrıca Rufeyde'nin resmen

²⁴⁵ İbn Sa'd, VIII, 291; ; İbn Abdilber, VII, 1907; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 252. ; İbn Hacer, IV, 396.

²⁴⁶ İbn Sa'd, II, 236; Taberî, *Târih*, III, 196.

²⁴⁷ Tirmîzî, *Tıb*, 19.

²⁴⁸ İbn Hişâm, II, 239; İbn Abdilber, IV, 1838; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 110; İbn Hacer, IV, 302.

²⁴⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Dimeşk, 2001,s.235 (Bâb 519, nr. 1129).

²⁵⁰ Buhârî, *et-Târihu'l -Kebir*, I-VIII, Beyrut, tz., VII, 402.

²⁵¹ İbn Hacer, IV, 396.

görevlendirilen ilk hemşire olduğu sonucuna varabiliriz. Hayber Savaşı'nda Rasûlullah'ın ordusu harekete hazırlanırken Rufeyde'nin kalabalık bir hanım topluluğunun başında gelip onlara ilk yardım ve tedavi teknikleri hakkında talim yaptırdığı nakledilir. Bu kadınlar Hz. Peygamber'den Hayber'e katılmak için izin istemişler, Hz. Peygamber de "Allah'ın bereketi üzere" diyerek olumlu cevap vermiştir.²⁵²

Hz. Peygamber döneminde bazı hanımlar kendi istekleriyle bazı görevler için Hz. Peygamber'den izin almışlar ve bu görevleri aksatmadan yerine getirmişlerdir. Biz bunları da kamu hizmetinde resmî görevlendirmeler içine almanın daha uygun olacağını düşündük.

2.3.5. Remle bint Hâris en-Neccârî

Remle sahâbî olup Muaz b. Afrâ'nın hanımıdır. İbn Hacer, İbn Habîb'in onun bey'at eden kadınlardan olduğunu zikrettiğini nakleder.²⁵³ Remle bint Hâris'in evinde Medine'ye gelen heyetler ağırlandı. İbn İshâk'ın Beni Kureyzâ ile ilgili verdiği haberde: "Sa'd b. Muâz onlar hakkında hüküm verince Remle bint Hâris'in evine hapsedildiler."²⁵⁴ diyerek buranın aynı zamanda bir hapisane gibi kullanıldığını ifade etmiştir. Vâkîdî ayrıca Rasûlullah'ın Temîmlilerden bir grubu o eve hapsedtiğini²⁵⁵, Beni Tay kabilesi esirlerini de oraya indirdiğini²⁵⁶ kaydeder. Bu ev Hz. Ebû Bekir zamanında da Debâ bölgesinde zekatı inkar edenlerden yedi yüz kadar esirin getirilip hapsedildiği bir yer olarak kullanılmış, esirler halifenin vefatına kadar da burada kalmışlardır.²⁵⁷ Bu kadar kişiyi alabilen Remle'nin bu evinin çiftlik tarzında, büyük bir ev olduğu için hapisane olarak kullanımının tercih edildiğini söyleyebiliriz.²⁵⁸

²⁵² İbn Hişâm, II, 239. Ahmed Şevkî el-Fencurî "İslâm'da İlk Hemşire Rufeyde" adıyla Rufeyde'nin hayatını anlattığı Arapça bir piyes kaleme almış ve faydalı bilgiler kaydetmiştir. Çev: Tacettin Uzun, Tekin Kitapevi, Konya, 1992.

²⁵³ İbn Hacer, IV, 305; Kettânî, II, 24.

²⁵⁴ Vâkîdî, *Meğâzi*, II, 512, 518; İbn Hişâm, II, 240;; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, VII, 115 ; İbn Hacer, IV, 305.

²⁵⁵ Vâkîdî, *Meğâzi*, III, 975.

²⁵⁶ Vâkîdî, *Meğâzi*, III, 988.

²⁵⁷ İbn Hişâm, II, 579,580; İbn Sa'd, II, 164.

²⁵⁸ Köse, Feyza Betül, *Medine'de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi)*, Mana Yay., İstanbul, 2016, s.82.

İbn Sa'd Tabakât'ında Benî Hanîfe heyetinden söz ederken şöyle der: Remle bint Hâris'in evinde ağırlandılar. Kendilerine ziyâfet verildi. Sabah akşam bir defasında ekmek ve et, bir defasında ekmek ve süt, bir defasında da ekmek ve yağ verilirdi.²⁵⁹ Yine Selmân, Temîm, Mürre kabilelerinden gelen elçilik heyetlerinin de Remle bint Hâris'in evinde ağırlandığını görmekteyiz.²⁶⁰

Medine Vesikası Bedir Savaşı'ndan önce yazılmış Yahudilerle anlaşma sağlanmıştı. Fakat Müslümanlar Bedir'de Kureyş müşriklerini öldürüp Medine'ye ganimetlerle dönünce Yahudiler kinlerini ortaya koydular. Ardından şiiirleriyle sürekli Mekkeli müşrikleri Müslümanlar aleyhine kışkırtan, Müslümanları hicvetme ve dil uzatmada sınır tanımayan meşhur Yahudi şair Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi üzerine Hz. Peygamber Yahudilere güven vermek için Medine Vesikası anlaşmasını yenilemiş ve tekid etmiştir. Bunun Rasûlullah tarafından Remle'nin evindeki bir dalın altında yazdırıldığı rivâyet edilmiştir. Bu sahife Rasûlullah'tan sonra Hz. Ali'nin yanında muhafaza edilmiştir.²⁶¹

Buradan Remle bint Hâris'in evinin yine Rasûlullah tarafından elçilik heyetlerinin ağırlanması, diplomatik görüşmelerin yapılması ve ihtiyaç durumunda kalabalık grupların hapsedilmesi için tahsis edildiğini, Remle'nin de bu işin mihmandarı olarak görevlendirildiği sonucunu çıkarabiliriz.

2.3.6. Ümmü Mihcen

Rivâyete göre Ümmü Mihcen zenci bir kadındı ve mescidin temizliği ile ilgilenirdi.²⁶² Bir gün Hz. Peygamber onu göremeyince nerede olduğunu sorar, vefat ettiği ve kendisine haber verilmeden defnedildiğini öğrenince çok üzülür. Sonra ashâbıyla birlikte onun kabrine gider ve üzerine namaz kılar.²⁶³

Ümmü Mihcen her ne kadar kendi isteğiyle bu görevi talep etse de Hz. Peygamber'in izniyle mescidi temizleme görevini üstlenmiştir. Mescidin temizliğini

²⁵⁹ İbn Sa'd, I, 316.

²⁶⁰ Kettânî, II, 23, 24.

²⁶¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XI, thk: Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut, 2003, 9-183.

²⁶² İbn Hacer, IV, 406, 407

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, VII, 391.

yapan iki kadın ismi zikredilir. Bunlardan biri de Harkâ isimli bir hanımdır.²⁶⁴ Her iki kadının da siyahi olmaları ve bazı kaynakların isim vermeden mescidi temizleyen tek bir kadından bahsetmeleri, verilen iki ismin tek bir kadına ait olma ihtimalini de akla getirmektedir.²⁶⁵

2.3.7. Ümmü Şerîk el-Ensâri

Ensâr'dan zengin bir hanım olan Ümmü Şerîk Allah yolunda harcama yapmayı severdi. Medine'ye Hz. Peygamber'i ziyarete gelen misafirler onun evine inerdi.²⁶⁶ Evi bir ziyaretgah olarak kullanılırdı.

Hz. Peygamber Fâtıma bint Kays'a onun evinde iddet beklemesini söylemiş, fakat daha sonra Ümmü Şerîk'in evine girip çıkanların çok olduğu gerekçesiyle İbn Ümmi Mektûm'un evine taşınarak iddetini orada tamamlamasını emretmiştir.²⁶⁷

Görüldüğü üzere Ümmü Şerîk tıpkı Remle bint Hâris gibi Medine'ye gelen misafirlere mihmandarlık yapmıştır. Yine gerekli görülen hallerde evi Hz. Peygamber'in emriyle kamunun hizmetinde bir kamu binası gibi kullanılmıştır.

2.3.8. Ümmü Varaka

Ümmü Varaka bint Abdillah, Medineli Hazrec kabilesinin Neccâroğulları'na bağlı Benî Mâlik kolundandır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Müslüman oldu ve Ensâr'dan bir grup hanımla birlikte Rasûlullah'ın yanına giderek Allah'a ortak koşmamak, haktan ayrılmamak, zina etmemek ve çocukları öldürmemek üzere ona biat etti. Ardından Kur'an-i Kerim'i ezberledi.²⁶⁸

Rasûlullah Ümmü Varaka'ya değer verir, zaman zaman bazı Müslümanlarla birlikte onun ziyaretine giderdi. Onun şehid olma arzusunu bildiği için ona "şehîde" ismini vermişti. Hz. Peygamber, Ümmü Varaka'nın farz namazlarda kendi ev halkına

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, VII, 85; İbn Hacer, IV, 284.

²⁶⁵ Savaş, Rıza, "Asr-ı Saâdet'te Kadın ve Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, IV, 305.

²⁶⁶ İbn Hacer, IV, 465.

²⁶⁷ Müslim, Talak, 36, 37; Ebû Dâvûd, Talak, 37-39.

²⁶⁸ İbn Sa'd, VIII, 457.

(mahalle/köy halkına) imamlık yapmasına izin vermiş, ezan okuyup kamet getirecek bir de müezzin görevlendirmiştir.²⁶⁹

Rivâyet metninde, yaşlı müezzinle erkek kölenin Ümmü Varaka'nın arkasında saf tuttuğu ya da cemaat arasında başka erkeklerin bulunup bulunmadığı hususu açık değildir. Bu sebeple aralarında İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Beyhakî'nin de bulunduğu birçok muhaddis, söz konusu rivayeti “kadınların kadınlara imamlığı” başlığı altında ele alarak uzlaştırma yolunu seçmiştir.²⁷⁰

Sübût ve delâleti kati olmamakla beraber bu rivâyete dayanarak Şâfiî'nin iki öğrencisi Ebû Sevr ve Müzenî ile İbn Cerîr et-Taberî ve bazı Hanbelî fakihlerinin kadınların erkeklere imamlığını caiz görmesini Şevkânî, “teravih namazında ve Kur'an hafızı bir erkek olmaması durumunda” diye kayıtlamıştır.²⁷¹

Muhammed Hamidullah rivâyet metni üzerinde ileri derecede tasarrufta bulunarak metni, “Rasûlullah bu hanımı oturduğu mahalledeki mescidin imamlığına tayin etmiş, o da vakit namazlarını erkeklerden meydana gelen cemaate kıldırıştır.”²⁷² şeklinde bir tercüme yaparak bu konudaki fikhî görüşünü ifade etmiştir.²⁷³

Rayta el-Hanefiyye'den gelen “Âişe bize imamlık yaptı ve bizim aramızda durdu.” şeklinde gelen rivâyet kadınların kadın cemaate imamlığının teslim edilen bir durum olduğunu göstermektedir.²⁷⁴

Hiz. Ömer döneminde müdebber²⁷⁵ iki kölesi tarafından şehid edilen²⁷⁶ Ümmü Varaka, toplum geneline verilmiş olmasa da durumuna uygun olarak içinde bulunduğu şartlar gereği Hiz. Peygamber tarafından verilen izinle veya görevlendirme ile ev halkına imamlık yapmak suretiyle bir kamu görevini ifa etmiştir.

²⁶⁹ İbn Sa'd, VIII, 457; İbn Hanbel, VI, 405; Taberânî, XXV, 135; İbn Abdilber, IV, 1965

²⁷⁰ Dayhan, Ahmet Tahir, “Ümmü Varaka”, *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII, 332-333.

²⁷¹ Ebû Dâvûd, Salât, 62; Şevkânî Muhammed Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr*, I-X, Mısır, 1344, III, 201.

²⁷² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 172.

²⁷³ Dayhan, “Ümmü Varaka”, *DİA*, XXXXII, 333.

²⁷⁴ İbn Sa'd, VIII, 483.

²⁷⁵ Tedbir bir kimsenin kölesini kendi ölümüne bağlı olarak âzat etmesini ifade eden fikhî bir terimdir. Bu yolla âzat edilen köleye müdebber köle denir.

²⁷⁶ İbn Sa'd, VIII, 457; İbn Abdilber, IV, 1965; İbn Hacer, IV, 505.

2.3.9. Özel Hizmetlerde Görevlendirilenler

Hz. Peygamber kendi kişisel işlerinde/hizmetlerinde erkekleri görevlendirdiği gibi hanımları da görevlendirmiştir. Âzatlı köle Ümeyme ve Ruzeyne kaynaklarda Hz. Peygamber'in hizmetçileri olarak geçmektedir.²⁷⁷ Ümeyme, Hz. Peygamber'e abdest aldırırdu.²⁷⁸ Ruzeyne/Razîne'yi Hz. Peygamber Safiye validemize mihr olarak vermiş, o da onu âzat etmiştir. Ruzeyne Hz. Peygamber'den aşure günü orucu, deccal vb. konularda rivâyette bulunmuştur. Ümmü Râfi' Selmâ, Hz. Peygamber ve ailesinin hizmetinde bulunan, hemşirelik ve Hz. Fâtıma'nın çocuklarına ebelik yapmış bir hanımdır.²⁷⁹ Yine diğer hizmetlerde Hadrâ,²⁸⁰ Havle,²⁸¹ Meymûne bint Sa'd²⁸²ın adı bu meyanda kaynaklarda yer almaktadır.

2.3.10. İstihbarât Alanında Görevlendirilenler

“Muhâberesiz muhârebe olmaz” kaidesine göre en güzel hareket eden Hz. Peygamber başarılı ve disiplinli bir haber alma teşkilatı oluşturmuştur. O, Mekke'de davetini gizli yaparak müşriklerin Müslümanlar hakkında bilgi toplayıp onlara zarar vermelerinin önüne geçmiştir.²⁸³ Hicret esnasında Hz. Ebubekir'in oğlu Abdullah ve azatlı kölesi Âmir b. Führeyre'yi istihbarat için görevlendirmiştir.²⁸⁴ Medine'ye hicretten sonra da istihbarat için casus kullanma, keşif kolları veya devriye çıkarma ve üçüncü (tarafsız) şahıslardan bilgi alma gibi yöntemlerle bilgi toplamış, kuruluş aşamasındaki devletin sırlarının düşman eline geçmemesi için gayret göstermiştir.²⁸⁵

Hicretten sonra Mekke'deki haberleri ona amcası Abbas b. Abdilmuttalib iletiyordu. Müslümanlığını gizliyor, müşriklerin haberlerini Rasûlullah'a yazıyordu. Müslüman olmasına rağmen hicret etmemişti. Çünkü Hz. Peygamber kendisine “Mekke'de kalman daha hayırlıdır.” diye yazmıştı.²⁸⁶ Daha sonra bahsedeceğimiz

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, VII, 26.

²⁷⁸ Kettânî, II, 237.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 311, 312; İbn Hacer, IV, 333.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 539.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 445; İbn Hacer, VIII, 73.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 551; İbn Hacer, VIII, 193.

²⁸³ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Hiz. Peygamber'in Hayatı*, I-III ,çev: Mehmet Asrar, Pınar Yay., İstanbul, 1992, II, 307-308.

²⁸⁴ İbn Hişâm, II, 130; Halebî, II, 197, 212; Buhârî, Libâs, 16.

²⁸⁵ Ağırman, “Asr-ı Saâdet'te Ordu ve Savaş Stratejisi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, IV, 70-84.

²⁸⁶ İbn Abdilber, III, 95.

üzere ikinci Müslüman kadın olan Hz. Abbas'ın eşi Ümmü'l-Fazl'ın da ona bu konuda destek olduğunu, istihbârî bilginin devlet için önemini kavradığını söylememiz mümkündür. Fakat onun Hz. Peygamber döneminde bu konu ile ilgili bir faaliyeti nakledilmemiştir. Bu konudaki dirayeti Hz. Ali'ye verdiği önemli bilgide kendini gösterecektir.

Burada Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dan da bahsetmemiz uygun olacaktır. Esmâ o günlerde on yedi, on sekiz yaşlarındadır. Hz. Peygamber hicret konusunu Hz. Ebû Bekir ile konuşmak için gittiğinde yanında kızları Esmâ ile Âişe de vardır. Hz. Peygamber onların sır saklayabildiklerini söyleyerek yanlarında kalmalarına izin verir ve konuyu açarak o gece hicret etme kararı verdiğini ve yanına yol arkadaşı olarak kendisini seçtiğini söyler.²⁸⁷ Esmâ'nın geceleyin gizlice Sevr Mağarası'na Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'e yemek taşıdığını biliyoruz. Bu görüşmelerde Esmâ'nın Mekke'deki durumu da onlara iletmesi pek tabiidir.

Hz. Peygamber ve Ebû Bekir evden ayrıldıktan sonra aralarında Ebû Cehil'in de bulunduğu bir grup eve gelerek Esmâ'ya babasının nerede olduğunu sormuş, Esmâ'nın "Bilmiyorum." diye cevap vermesi üzerine Ebû Cehil ona bir tokat vurmuş, tokatın şiddetinden Esmâ'nın küpeleri yere düşmüştür.²⁸⁸ Bu Esmâ'nın sır saklamasındaki dirayetini ve bu tür bilgilerin önemini kavramış olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber Mekke'nin fethi için hazırlıklara başladığında Medine'den dışarıya herhangi bir haber sızması için sıkı tedbirler almıştı. "Allah'ım, yurtlarında ansızın karşılarına çıkıncaya kadar Kureyşlilerin casus ve habercilerini tut." diye de dua ediyordu.²⁸⁹ Bundaki amaç Mekke'yi savaş olmaksızın kan dökülmeden ani bir baskınla ele geçirmektir. Fakat bütün bu gizlilik gayretlerine rağmen Hâtıb b. Ebî Beltea isimli bir muhacir Mekke'deki ailesini korumak için Mekkelilere durumu bildiren bir mektup göndermeye teşebbüs etmiştir. Bir şekilde bundan haberdar olan Hz. Peygamber mektubun Mekke'ye ulaşmasını engelledi.²⁹⁰

²⁸⁷ Yardım, Ali, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 402.

²⁸⁸ İbn Hişâm, I, 487; Taberî, *Târih*, II, 379.

²⁸⁹ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796, İbn Hişâm, V, 52.

²⁹⁰ İbn Hişâm, V, 55.

Hâtüb b. Ebî Beltea mektubu bir kadın aracılığı ile göndermek istemişti. Anlaşıldığı üzere kadınlar o dönemde casusluk ve istihbarat için faaliyet göstermişlerdir.

Hz. Abbas'ın yaptığı casusluk faaliyeti gibi hanımlardan da Mekke döneminde casusluk ederek Hz. Peygamber'e destek olan Rukayka bint Ebi Sayfi'den bahsetmemiz uygun olur.

Rukayka Müslüman olup hicret eden ve Hz. Peygamber'e bey'at eden hanımlardandır. Hz. Peygamber'in akrabası olan bu hanım, Hz. Peygamber'i uyarmış; Kureyş'in onu öldürmek üzere birleştiklerini ve yatağında suikaste uğrayacağını haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber tedbirini almış, yatağına Hz. Ali'yi yatırarak evinden çıkmış ve bu suikastten kurtulmuştur.²⁹¹ Rukayka'nın böyle gizli ve hayati öneme sahip bir bilgiye ulaşması sadece akrabalık ilişkisinden ileri gelmeyip Hz. Abbas gibi müslümanlığını gizlemek suretiyle Hz. Peygamber için bilgi topladığı fikrini akla getirmektedir. Bu şekilde Rukayka Hz. Peygamber'in hayatının kurtulmasına vesile olarak İslâm davetinin geleceğini etkileyen önemli bir rol oynamıştır.

Hz. Peygamber'in hanımlardan istihbarat bilgisi aldığını gösteren başka bir rivâyete göre, Hz. Peygamber'e ait yirmi sağmal deve, kuraklık yüzünden Medine yakınında uygun bir otlak olmadığı için Medine-Sûriye yolu üzerindeki Ğâbe mevkiinde otlatılıyordu. Hayvanların muhafazası isteği üzerine Ebû Zer el-Ğifârî'ye tevdi edilmişti. Gatafan kabilesinden Uyeyne b. Hısn bir gece kırk süvariyle birlikte meraya baskın düzenleyip Ebû Zer'in oğlu Zerr'i şehid ederek hanımı Leylâ'yı ve develeri kaçırdı. Bunu haber alan Hz. Peygamber dört yüz kişilik bir ordu ile onları takibe çıktı. Sadece on deve kurtarılabildi, baskıncılar kalan develeri alıp kaçtılar ve bir yerde istirahate çekildiler. Bir fırsatını bulan Ebû Zer'in hanımı Leylâ, Hz. Peygamber'in kaçırılan develer arasında bulunan devesi Kasvâ üzerinde Hz. Peygamber'e gelmiş ve onların durumları ve konumlarını haber vermiştir.²⁹²

Bütün bu rivâyetlerden Hz. Peygamber'in casusluk ve istihbarat konusunda kadınlardan yardım aldığını, bu anlamda kadınların devletler için çok önemli olan bu konuda bir kamu hizmetini yerine getirdiklerini görmekteyiz.

²⁹¹ İbn Sa'd, VIII, 223; İbn Abdilber, IV, 1839; İbn Hacer, IV, 303

²⁹² Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 537-547.

2.3.11. Savaşlarda Görevlendirilenler

Bu konunun akabinde kadınların savaşlardaki hizmetlerinden bahsetmemiz uygun olacaktır. Batıl davaları uğruna savaşlara katılıp müşrik ordusunu savaşa teşvik eden kadınlara mukabil imanlarının kendilerine yüklediği İslâm dinini müdafaa etmek uğruna malını ve nefsinin Allah yolunda fedâ etmek anlamına gelen cihad bağlamında yapılan savaşlara kadınlar ya bizzat katılmışlar ya da geri hizmetlerde ellerinden gelen her türlü desteği vermişlerdir. Gerektiğinde Tebuk Gazvesi'nde olduğu gibi yüzük, halhal gibi mücevherlerini vererek ordunun tehzizatına maddi olarak katkıda bulunmuşlardır.²⁹³

Orduya katılma isteği kadınlardan gelmiştir. Bazen Hz. Peygamber'in halkın "Muhammed kadınlarla beraber savaşıyor" demelerini önlemek için buna izin vermediği durumlar olmuştur.²⁹⁴ Fakat Uhud ve sonraki savaşlarda başta kura ile belirlenen Hz. Peygamber'in eşleri olmak üzere kadınlar savaşlara katılmış, geri hizmetlerde orduya destek vermiş ve ganimetten pay almışlardır.²⁹⁵

Katıldıkları savaşlarda kadınlar yaralıları tedavi etmek, hastalara bakmak gibi hemşirelik hizmetlerini, yaralı ve ölüleri nakletmek, yemek pişirmek, su taşımak, mücahitlerin elbiselerini onarmak gibi geri hizmetleri başarıyla yerine getirmişlerdir. Bunun yanı sıra bizzat vuruşmaya katılanlar da olmuştur. Hz. Peygamber'in halası Safiyye bint. Abdilmuttalib Hendek Savaşı devam ederken Medine'de sığındıkları eve girmeye çalışan bir yahudiye öldürerek bir kâfiri öldüren ilk Müslüman kadın olarak tarihe geçmiştir. Uhud Gazvesi sırasında da eline aldığı mızrakla geri çekilmekte olan Müslümanlara "Rasûlullah'ı bırakıp nereye gidiyorsunuz? diye vurmaya başlayan Safiyye katıldığı diğer savaşlarda da yaralıların tedavisi ve geri hizmetlerde önemli görevler üstlenmiştir.²⁹⁶ II. Akabe Biat'ına katılan iki kadından biri olan Ümmü Umâre (Nesibe bint Ka'b b. Amr el-Mâziniyye) Uhud Savaşı'nda kılıcıyla vuruşarak Hz. Peygamber'i savunmuştur.²⁹⁷ Savaşlarda hep önde olan bu

²⁹³ Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 991, 992.

²⁹⁴ İbn Sa'd, VIII, 308.

²⁹⁵ Buhârî, Cihâd, 61-67.

²⁹⁶ İbn Sa'd, VIII, 41.

²⁹⁷; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 268, 269; İbn Sa'd, VIII, 412-416

kadın sahâbî daha sonra Benî Kureyza, Hudeybiye Musalahası, Hayber, Umretü'l-Kazâ, Mekke'nin Fethi, Huneyn ve Yemâme savaşlarına da katılmıştır.²⁹⁸

Ümmü Sinân Rasûlullah'tan izin alarak Hayber Gazvesi'ne katılmış, Ümmü Seleme ile birlikte yaralıları tedavi etmiştir. Savaş sonunda da ganimetten pay almıştır.²⁹⁹ Yine Kuaybe bint Sa'd el-Eslemî'ye Hayber'de bulunması ve hizmetlerinden dolayı bir erkeğe verilen pay kadar ganimet verilmiştir.³⁰⁰ Ancak Abdullah b. Abbas kendisine doğrultulan sorulara cevaben yazdığı bir mektubunda Rasûlullah zamanında kadınların yaralıları tedavi ve hastaların bakımı için savaşlara katıldığını, fakat kendilerine savaşçılara tahsis edilen hisse miktarında verilmediğini, sadece armağan "radah" verildiğini söylemektedir.³⁰¹ Sonuç itibariyle savaşa katılan kadınlara yine de ganimetten bir şekilde bir ödeme yapılmış olmaktadır.

Rufeyde bint Sa'd, Ümmü Süleym, Ümmü'l-Hâris, Ümmü Harâm, Ümmü Eymen, Safiyye bint Abdilmuttalib, Ümmü Atıyye, Gıfâr kabilesinden Leylâ, Rübeyyi' bint Muavviz, Ümmü Umâre, Hamne bint Cahş, Ümmü Ziyâd el Eşcâi Ümmü Sinân, Hz. Fâtıma, Ümmü Seleme ve Hz. Âişe özellikle yaralıların tedavisi ve hastaların bakımı gibi tıbbî hizmetlerde ve su taşıyıp yemek yapma gibi diğer geri hizmetlerde ismi geçen hanımlardır.³⁰² Daha çok yaşlı kadınların savaşa katıldığı gibi bir tespit doğru değildir. Çünkü bilindiği üzere Hz. Aişe ve Hz. Fâtıma Uhud Savaşı'na katıldıklarında çok gençtiler.³⁰³ Diğer taraftan savaşlarla ilgili rivâyetlerden anlaşıldığına göre kadınlar, yanlarında mahremleri olduğu halde veya bir kadın topluluğu içinde savaşa iştirak etmiş, Mûte ve Tebük gibi uzak mesafedeki savaşlara katılmamışlardır.³⁰⁴

Bu kadınların Hz. Peygamber'in izin ve onayı ile savaşa katıldıklarını düşündüğümüzde bir anlamda resmi bir kamu hizmeti icra ettiklerini söyleyebiliriz. Diğer taraftan Ümmü Varaka gibi izin vermediği hanımlar da olmuştur. Yani savaşa katılma O'nun izniyle gerçekleşmiştir. Savaşlarda yapılan geri hizmetleri

²⁹⁸ İbn Sa'd, VIII, 412, 415.

²⁹⁹ Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 687.

³⁰⁰ İbn Abdilber, IV, 384.

³⁰¹ İbn Hanbel, I, 224.

³⁰² Savaş, "Asr-ı Saâdet'te Kadın ve Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, IV, 308, 309.

³⁰³ Vâkıdî, *Meğâzi*, I, 249; Buhârî, Cihâd, 65.

³⁰⁴ Kerker, s. 197.

belirttiğimiz için bu hanımların hangi savaşta hangi hizmette bulunduğunu tek tek ele almadık. Fakat bu hanımların ellerinden geleni en güzel şekilde yaptıklarını söyleyebiliriz. Zira Hz. Peygamber çok az kayıp vererek birçok savaşta zafer elde etmiştir. Bunda geri hizmetlerin de önemli bir rolü olduğu açıktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE (632-661) KAMU HİZMETİNDE GÖREVLENDİRİLEN HANIMLAR

İslâm Tarihinde Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan, Hz. Ali ile sona eren döneme Hulefâ-i Râşidîn devri denilir.³⁰⁵ Bu döneme söz konusu adın verilmesinin sebebi sahabiden İrbâd b. Sâriye'nin rivayet ettiği, Allah Rasûlü'nün, kendisinden sonra yaşayacaklara hitaben, "Herhangi bir ihtilafla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve hulefâ-i râşidîn'in sünnetine uymaktır." hadisidir.³⁰⁶ Bu dönem İslâm Tarihinde sahip olduğu önemden dolayı her zaman kendisine referansların yöneltildiği, devletin kurumsallaştığı, Peygambersiz hayata intibakın gerçekleştiği, Asr-ı Saâdet'te oluşan dini birikimin sonraki kuşaklara aktarımında köprü rolünün üstlenildiği bir dönemdir.³⁰⁷ Bu önemi destekleyen bir diğer özellik, İslâm toplumunun karşı karşıya kaldığı yeni durum ve tecrübelerin bu dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. Çünkü bunlar aynı zamanda bir değişimin de başlangıcı olmuştur.

Bu bölümde Hulefâ-i Râşidîn döneminde kadınların kamu hizmetlerindeki durumunu, resmî olarak bu hizmetleri yürüten hanımların biyografilerini ve ortak özelliklerini ele alacağız.

1. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE SOSYAL HAYATTA KADIN

Hz. Peygamber döneminde kadının sosyal hayatta elde ettiği bu kazanımlar; O'nun izinde bir yönetim anlayışı sergileyen halifeler döneminde büyük ölçüde korunmuştur. Kadınlar Râşid Halifeler devrinde en büyük desteği Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından almışlardır. Erkeklerin bazı engellemeleri ile karşılaşan kadınlar Hz. Peygamber'den örnekler vererek kendilerini savunmuş ve bu şekilde bir hak mücadelesinde bulunmuşlardır. O günün toplumunu daha iyi

³⁰⁵ Fayda, Mustafa, "Hulefâ-i Râşidîn'in Anlam ve İçeriği", *İslam Tarihi*, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 231.

³⁰⁶ İbn Hanbel, IV, 126, 127; Tirmizî, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

³⁰⁷ Ünal, Kılıç, "Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, I-XV, Siyer Yay., İstanbul, 2018, II, 367.

anlayabilmemiz için Hulefâ-i Râşidîn dönemini genel olarak kısaca ele almamız uygun olacaktır.

Hz. Ebû Bekir döneminin yalancı peygamberlerin isyanlarını bastırmakla³⁰⁸ ve irtidâd eden bazı kabilelerle mücadele³⁰⁹ ile geçmiştir. Yapılan fetihler sonucunda Hz. Peygamber döneminde başlayan ekonomik iyileşme olumlu trendini sürdürmüştür.³¹⁰ Kısa hilafet döneminde Hz. Ebû Bekir nassa muhalif, kaynağı zayıf hiçbir fetva ve hükümde bulunmamış, tamamen Hz. Peygamber'in yönetimine uygun hareket etmiştir.³¹¹

Hz. Ebû Bekir'in teklifiyle hilafete geçen Hz. Ömer dönemi ise değişim ve dönüşümün en hızlı olduğu dönemdir. Fetihlerle birlikte ekonomik anlamda büyük bir rahatlama olmuş, bu rahatlama toplumda yaşam standardının yükselmesini sağlamıştır. Fakat farklı kültür ve medeniyetlerin İslâm coğrafyasına dahil olması ve Müslümanların bunlarla ilişkilerinin sonucunda toplumda bir değişim süreci başlamıştır.³¹² Hz. Ömer, İslâm Devleti'nin idârî teşkilâtının ilk kurucusu kabul edilir.

Hz. Ömer'in oluşturduğu istişâre heyetinin halife seçtiği Hz. Osman³¹³ döneminin ilk altı yılı huzur ve birlik beraberlik içinde hızlanan fetih hareketleriyle geçti ve Hulefâ-i Râşidîn döneminin en geniş sınırlarına ulaşıldı. Bu durum Müslümanların dikkatinin iç politikadan ziyade dış politikaya çevrilmesini sağlamıştır.

İkinci altı yılda ise birtakım karışıklıklar çıkmış, bunlar önüne geçilemeyen bir fitne ortamının doğmasına sebep olmuştur. Ekonomik açıdan refahın artmasının her yönden büyük bir rahatlığı getirmesi, toplumun gayrimüslimlerle karışık heterojen yapısı, Hz. Peygamber'in kontrolü altında yetişmiş sahâbe neslinin azalması ve bu terbiyeden mahrum kalanların cemiyette ekseriyete sahip hale

³⁰⁸ Taberî, *Târîh*, III, 247, 248.

³⁰⁹ Taberî, *Târîh*, III, 254, 261; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 82.

³¹⁰ Varol, Bahauddin, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, Yıl: 3, Sayı: 6, Konya, 2005, s. 203.

³¹¹ Fayda, "Hz. Ebû Bekir ve Halifelik Dönemi", *İslâm Tarihi*, s. 242.

³¹² Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, s. 203, 209, 210.

³¹³ İbn Sa'd, III, 339.

gelmelerine bağılı olarak sosyal ilişkilerdeki güvensizlik ve birbirini çekememezlik hali toplumun bozulma sürecinin geri dönülmez bir hal almasına neden olmuş,³¹⁴ nihayetinde Hz. Osman şehid edilmiştir.³¹⁵

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra hilafet makamına getirilen Hz. Ali bir taraftan devletin idaresini kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasına gayret etmiş, bu süreçte Şam'da valilik yapan ve orada ciddi bir halk desteği ile halifeliğini ilan eden Muâviye, bu meseleye yönelmeden Hz. Osman'ın kanını talep eden Hz. Âişe ve Mekke'de onun etrafında toplananlarla³¹⁶ karşı karşıya gelmiştir.

Hz. Ali ve Hz. Âişe nihayetinde Basra'da karşı karşıya gelmiş ve Hz. Âişe taraftarları yenilgiye uğramıştır.³¹⁷ Hz. Ali, benzer sebeplerle halifeliğini ilan eden Hz. Muaviye ile Siffin'de karşı karşıya gelmiş, hakem olayından sonra Hariciler tarafından şehit edilmiştir. Hz. Ali'nin bu şekilde mücadeleyle geçen halifelik döneminde, toplumun Hz. Osman döneminde başlayan değişim ve bozulma süreci daha da hız kazanmıştır. Ayrılıklar ve ihtilaflar bu döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemdeki olayları ilâhî iradenin bir tecellisi olarak görmekle beraber sahâbenin beşer olma özelliğini göz ardı etmeden değerlendirmek gerekir.³¹⁸

Bu kısa girişten sonra kadınların bu dönemde toplumsal hayattaki durumlarını değerlendirmeye geçebiliriz.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde kadınların Hz. Peygamber dönemindeki kazanımları koruduğunu ifade etmiştik. Bu dönemde de kadınlar mescide gitme noktasında gayret göstermiş, dolayısıyla sosyal hayattaki görünürlüklerini devam ettirmişlerdir. Toplumun bir ferdi olarak değer görmüş, hak ve sorumlulukları konusunda şuurla hareket etmişlerdir. Başta Hz. Âişe olmak üzere Hz. Peygamber'in eşlerinin bilgi ve tecrübeleri önem kazanmış, görüşlerine değer verilmiş ve toplumda etkili olmuşlardır. O dönemdeki düğünlerde Hz. Peygamber'in eşlerinin toplumdaki

³¹⁴ Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, s. 209.

³¹⁵ İbn Sa'd, II, 77; Taberî, *Târîh*, IV, 391, 415-417.

³¹⁶ İbn Sa'd, III, 31; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 174.

³¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 191.

³¹⁸ Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, s. 199.

saygınlıklarını ifade eden şöyle bir teâmül oluşmuştur. Düğün için hazırlanan gelinler önce Mescid'e getirilerek orada namaz kılar sonra Rasûlullah'ın hanımlarının yanına götürülerek onların duasını ve evlilikle ilgili tavsiyelerini alır, sonra da eşinin evine götürülürdü.³¹⁹

Yine Hz. Ömer'in karşılaştığı problemlerde önce kızı Hafsa'dan³²⁰, sonra Hz. Âişe'den görüş aldığı, Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Âişe ile istişareler yaptığı rivâyet edilmektedir. Hadis rivâyeti konusunda çok hassas davrandığını bildiğimiz Hz. Ömer bu konuda da sık sık Hz. Âişe'nin görüşüne başvurmuş, onun değerlendirmelerini dikkate almıştır.³²¹ Hz. Ömer vefatından önce Hz. Ebû Bekir döneminde toplanıp yazılan Mushâf'ı, kendisini veli tayin edecek kadar güvendiği Hz. Hafsa'ya emanet etmiş, Hz. Osman çoğaltmak için bu Mushâf'ı Hafsa'dan almış, çoğaltma işleminden sonra tekrar ona teslim etmiştir.³²²

Hz. Peygamber'in hanımlarından ayrı olarak Hz. Ömer'in kendi kabilesinden olan Şifâ bint Abdillâh'ın görüşlerine değer verdiği³²³, rüya tabiri konusunda Esmâ bint Umeys'e danıştığı³²⁴, "görüş sahibi bir kadın olarak değerlendirilen Fâtıma bint Kays'ın evinde şûra üyelerinin toplandığı gibi rivâyetler imkan ve yeteneklerine göre kadınların etkinliklerini devam ettirdiklerini göstermektedir.

Hz. Âişe'den gelen rivâyete göre kadının emânı, erkeğin emânı gibi geçerli sayılmış³²⁵, kadınların nikahta ileri sürdükleri şartlar kabul edilerek hakları korunmuştur. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu konuda aynı görüşte olduğu rivâyet edilmiştir.³²⁶ Şahitlik konusuna gelince, Kur'an'da tek bir yerde sınırlama vardır³²⁷ ve Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki uygulamalar kadının şahitliğinin kabulünün duruma göre farklılık arz ettiğini göstermektedir.

Arapların hayatında önemli bir yer ve etkinliğe sahip olan şiir bu dönemde de toplulukları etkilemede bir yöntem olarak kullanılmıştır. Sıffin Savaşı'nda bazı

³¹⁹ Köse, s.181.

³²⁰ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 142.

³²¹ Zerkeşi, Bedruddîn, *el-İcâbe li İrâdi Me'sterekethu Âişe ale'-Sahâbe*, Kahire, 2001, s. 60.

³²² Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 3.

³²³ İbn Hacer, IV, 333.

³²⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Esmâ Bint Umeys", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 322.

³²⁵ Abdurrezzâk, V, 223.

³²⁶ Abdurrezzâk, VI, 140, 228.

³²⁷ Bakara 2/282.

kadınlar şiirleriyle Hz. Ali'ye destek vermişlerdir. Sevdâ bint Umarâ el-Hemedânî bu hanımlardan biridir.³²⁸

Hz. Âişe'nin ilmî otoritesi Râşid halifeler devrinde büyük bir kabul görmüştür. Onun Hz. Peygamber'den sonra yaptığı en önemli hizmet İslâm'ın doğru anlaşılması konusundaki çalışma ve çabalarıdır. Çünkü Hz. Peygamber'e çok yakın bazı sahabîler bile bazen O'nu yanlış anlayabilmişlerdir. Hz. Âişe de bu yanlışları düzeltmiştir.³²⁹ Hz. Peygamber'in okur-yazar olan hanımlarından Hz. Âişe'nin yanısıra Ümmü Seleme ve Hafsa validelerimiz,³³⁰ anlamayan bazı müşkil meselelerde kendisine danışılan ve değer verilen hanımlar olmuşlardır.

Şiirde Arapça'yı başarılı bir şekilde kullanan bu hanımların hitabette de mahir oldukları görülür. Eğitim-öğretimde şiire önem veren ve Lebîd'in şiirlerini bilen Hz. Âişe'nin bu dönemde yaptığı hitabeleri oldukça meşhurdur. Bir defasında babası hakkında ileri geri konuşanları duymuş, halkı toplayıp onlara babasının iyiliklerini ve İslâm'a yaptığı hizmetleri anlatan savunma nitelikli bir konuşma yapmıştır.³³¹

Kadınlar, Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi Râşid Halifeler devrinde de mescide giderek eğitim-öğretim faaliyetlerinden yararlanmışlardır. Mescidde kadın ve erkekler için ayrı imam bulunduğu da rivâyetler arasındadır.³³² Diğer taraftan Hz. Âişe'nin bu dönemde Hz. Peygamber'in zamanındaki durumdan farklı olarak kadınların mescide gelirken dikkat edilmesi gereken kuralları ihmal ettiklerini ifade eden sözlerine³³³ ilaveten Hz. Ömer'in bir hutbesinde kadınlara süslenmeleri konusunda nelere dikkat etmeleri gerektiği hakkında açıklamalar yaptığı rivâyet edilmektedir.³³⁴ Hz. Ömer ibadet mahallerinde ihtilâta engel olucu bazı tedbirler almış³³⁵, nüfusun artıp mescidin kalabalıklaşması sebebiyle mescid konusunda kadınlara sınırlama getirmiştir. Daha önce mescidde uzun saatler geçirebilen

³²⁸ İbn Asâkîr, Ebu'l-Hâkim Ali b. El-Hasan b. Hibetullah (571/1175), *Târîhu Medînet-i Dimeşk*, I-LXXX, thk: Ömer b. Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, *Terâcîmü'n-Nisâ*, 178, 179.

³²⁹ Abdurrezzâk, III, 11.

³³⁰ Belâzurî, *Futûh*, s. 693.

³³¹ Fayda, Mustafa, "Âişe", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 203.

³³² İbn Sa'd, III, 281.

³³³ Müslim, *Salât*, 144; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en – Nîsâbü'rî (311/923), *es-Sahîh*, thk: M. Mustafa el- A'zamî, I-III, b.y.y., tz., I, 98, 99.

³³⁴ Abdurrezzâk, IV, 318; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Asakâlânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, I-IV, thk: Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, y.y., tz., II, 4.

³³⁵ Abdurrezzâk, I, 75, 76.

kadınların artık sadece namaz vakitlerinde mescide gelmelerine izin verilmiştir.³³⁶Yine Hz. Ömer'e mescidde bir kadının mehir konusunda itiraz etmesi, kadınların kendileriyle ilgili konularda söz haklarını kullanabildiklerini göstermektedir.³³⁷

Bu dönemde eğitim-öğretim faaliyetlerinde Hz. Peygamber'in eşlerinin aktif olarak yer aldığını görüyoruz. Hem erkek hem de kadınların eğitim-öğretimine büyük katkı sağlayan Hz. Âişe erkeklere perde arkasından dersler vermiştir.³³⁸ Başta Esmâ bint Ebî Bekir'in oğlu Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe'nin hadisleri konusunda en bilgili sayılan yeğeni Amre bint Abdirrahman ve kızkardeşleri, Hz. Âişe'nin yanında kalarak onun eğitiminden geçmişler, onların yetişmesinde Ümmü Seleme ve Hz. Peygamber'in diğer hanımlarının da katkıları olmuştur.³³⁹

Yine Ümmü Seleme'nin kızı Zeynep, annesinden aldığı eğitimle, kaynakların nakline göre zamanının en bilgili kadını olmuştur.³⁴⁰ Ümmü Ya'kûb isimli bir kadın gayreti ile Kur'an'ın muhtevası konusunda Abdullah b. Mes'ûd ile tartışabilecek kadar bir bilgiye sahip olmuştur.³⁴¹

İbn Sa'd'ın "Hz. Peygamber'den rivâyet etmeyip onun hanımlarından ve başka hanımlardan rivâyet eden kadınlar" başlığı altında doksan dört kadın râviden bahsetmesi, Râşid Halîfeler devrinde kızların ve kadınların eğitiminde Hz. Peygamber'in eşlerinin oynadığı rolü ve bu sahada yetişen diğer kadınların çabalarını ortaya koymaktadır.³⁴² Kadınlara yazı öğretilmesinin yasaklığı konusunda "Kadınlara yazı öğretmeyin, odalarda bulundurmayın, Kur'an-ı Kerim'den Nûr Sûresi'ni öğretin."³⁴³ mealli bir rivâyet hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ömer'e nispet edilmiştir. Uygulamadaki durum bunun bir gerçekliği olmadığını

³³⁶ İbn Sa'd, VIII, 296.

³³⁷ Abdurrezzâk, IV, 180; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 467.

³³⁸ Buhârî, Edeb, 62.

³³⁹ İbn Sa'd, VIII, 480, 481.

³⁴⁰ Abdurrezzâk, VIII, 486; İbn Sa'd, VIII, 467; İbn Abdilber, IV, 313.

³⁴¹ Buhârî, *Tefsîr*, 99. Bu kadın Abdullah b. Mes'ûd'a rivâyet ettiği bir hadis konusunda itirazını: "Ben Mushaf'ın iki kapağı arasında ne varsa okudum, ama onu göremedim." diyerek yapmış, Abdullah b. Mes'ûd da "Eğer okuduysan Allah Teâlâ'nın "...Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de yasak ettiyse ondan vazgeçin..." (Haşr 59/7) buyurduğunu görmedin mi?" diye sormuş, Ümmü Ya'kûb da "Evet" diyerek onu onaylamıştır. Sünnet'in delil oluşu konusunda bu hadise sık atıfta bulunmaktadır.

³⁴² İbn Sa'd, VIII, 461, 498. Geniş bilgi için bkz: Kettânî, I, 191, dn. 76.

³⁴³ Nisâbü'rî, Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut, 1986, II, 396

göstermektedir. İslâmiyet'in ilim tahsili konusunda, kadın-erkek ayrımı yapmadığı ve yazıyı da bunun bir vasıtası kabul ederek teşvik ettiği bilinen bir husustur. Zehebi'nin yanında İbnu'l-Cevzî'nin de uydurma (mevzu') olduğunu belirttiği³⁴⁴ bir rivâyeti esas kabul edip izahı güç birtakım tevellere girişmeleri Müslümanlar açısından bir talihsizliktir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın da kızına yazı öğrettiği nakledilir.³⁴⁵ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in genel olarak ailelere gençlere ok atmak, yüzmek, hesap, tıp, neseb ve Kur'an okumak gibi hem maddi hem de manevi alanlarda eğitilmelerini emir ve tavsiye ettiği, özelde kadınlara öncelikli olarak bilmeleri gereken dokuma, eğirme işleri, görgü kuralları, Nur Sûresi ve İlmihâl bilgileri gibi konuları öğretmelerini söylediği nakledilmektedir.³⁴⁶ Bu tavsiyeler o dönemin hayat şartları, sosyal ve kültürel yapısına uygun olup eğitimde öncelikli konuları ifade etmektedir.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Asr-ı Saâdet'te hanım muhaddis, fakih, edip ve şairler yetişmiştir. Zira kadınların ilim taleplerini yasaklayan herhangi bir olay mevcut olmadığı gibi, onların ilim tahsillerini yasaklayan bir âyet ve hadis de bulunmamaktadır.

Suffe'nin Hulefâ-i Râşidîn döneminde fonksiyonunu bir süre daha devam ettirmiş olduğunu tahmin etmekle beraber daha etkisini kaybettiği söylenebilir.³⁴⁷ İhtiyaca binaen Medine'nin muhtelif mahallelerinde genellikle okuma-yazma, basit matematik, biraz şiir ve tarih bilgisiyle birlikte aşağı seviyede Kur'an ve hadis bilgilerin verildiği küttâb denilen okullar açılmış, yüksek seviyede tahsil mescidlerde devam etmiştir.³⁴⁸ Rivâyetlerden Hz. Ömer'in halifeliğinden önceki dönemde eğitim-öğretimin evlerde, daha çok ezberleme şeklinde, bilgili kimselerin karşılıksız olarak bilgilerini öğretmeleri ve ailelerin kendi bildikleri şeyleri çocuklarına aktarmaları şeklinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır.³⁴⁹ Mesela, Hz. Ebû Bekir'in terbiyesinde yetişmiş Ümmü Sa'd bint Sa'd b. Er-Rebî adlı kadın öğretmen, torunu ile beraber

³⁴⁴ İbnu'l-Cevzî, , Cemaleddin Ebu'l-Ferec, *el-Mevzû'ât*, I-III, Kahire, 1407/1986, II, 269.

³⁴⁵ Belâzurî, *Futûh*, s.692,693.

³⁴⁶ İbn Hacer, II,179; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 60.

³⁴⁷ Varol, Mehmet Bahaüddin, "Râşid Halifeler Devrinde Kültürel Faaliyetler", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, I-XV, ed: Mehmet Şeker, Siyer Yay., İstanbul, 2018, II, 504.

³⁴⁸ Önkâl, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2008, s.434.

³⁴⁹ Çelebi, s.35-38.

başka çocuklara da Kur'an öğretiyordu.³⁵⁰ Daha önce Hz. Peygamber'in okuma-yazma öğretmesi için Şifâ bint Abdillah gibi hanımları görevlendirdiğini hatırlarsak bu dönemde de kadınların eğitim-öğretim faaliyetlerinde evlerde de olsa aktif olarak yer alması tabii bir durumdur. Fetihlerle ülke genişleyip Arap olmayanlar ve bedeviler Müslüman olunca ve çocukların sayısı çoğalınca Hz. Ömer'in açtığı küttâblar Hulefâ-i Râşidîn dönemi boyunca eğitim ve öğretime devam eden bir kurum olmuştur.³⁵¹ Diğer taraftan Hz. Peygamber devrinden beri okuma yazma ve Kur'an öğretilen okullara küttâb denmiştir.³⁵² Hz. Ömer çocukların eğitim-öğretimi için görevliler tayin etmiş ve bu mekteplerde ders veren öğretmenlere maaş tahsisatı yapmıştır.³⁵³ Buhârî'nin "Ümmü Seleme okul (küttâb) öğretmenine haber yollayarak kendisine çocuklar göndermesini istedi."³⁵⁴ ve "İbn Ömer, okulda (küttâb) çocuklara selam verirdi."³⁵⁵ rivâyetlerinde buralara sadece erkek çocuklarının gidip kızların gitmediğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hatta Hz. Ömer'in valilerine gönderdiği talimatlarda ayırım yapılmaksızın bütün çocukların okuma yazma öğrenmelerine dikkat edilmesini emrettiği, Medine dışındaki yerlere, kadınların eğitim ve öğretimi konusunda ayrıca resmî yazılar yazdığı, bir mektubunda, Müslüman kadının hastalık hariç hamama gitmemesini istediği ve kadınlara Nûr Sûresi'nin öğretilmesini emrettiği³⁵⁶ nakledilmektedir. Buradan İslâm toplumunun büyük bir değişim yaşadığı, bu değişim sürecinde halifenin kontrolü elinde tutmak istediği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Râşid Halifeler devrinde tabii şartlarda kadın ve erkelerin bir arada bulunup konuşmasına bir sınırlama getirilmemiştir. Erkekler gerek toplumu ilgilendiren, gerek ilmî bir meseleyi danışmak için Hz. Âişe'nin huzuruna izin alarak girer ve meselelerini çözerlerdi.³⁵⁷ Yine rivâyetlerden anlaşıldığına göre bu dönemde erkekler kadınlara selam vermekte ve onlarla meşru sınırlar içerisinde sohbet

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 338.

³⁵¹ Varol, "Râşid Halifeler Devrinde Kültürel Faaliyetler", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 505.

³⁵² Bozkurt, Nebi, "Mektep", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 5.

³⁵³ Kettânî, II, 364.

³⁵⁴ Buhârî, *Diyât*, 27.

³⁵⁵ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, 190.

³⁵⁶ Abdurrezzâk, I, 295.

³⁵⁷ Buhârî, *Fezâil*, 30.

etmektedirler.³⁵⁸ Bununla beraber toplumda huzurun ve ahlâkî ilkelerin korunması için gerekli tedbirler de alınmıştır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, kadınları rahatsız eden, laubali davranışlar sergileyen, kadınlarla erkekler arasında söz taşıyan bazı kimseleri Medine’den sürgün etmiştir.³⁵⁹ Bu dönemde kadınlar dışarı çıkarken üzerlerine cilbab giymiş, bazıları peçe takarken, bazıları takmamıştır. İslâm’ın bu konuda belirlediği ölçülerin dışına çıkmamak kaydıyla cenaze namazlarına katılmış ve mezarlık ziyaretinde de bulunmuşlardır.³⁶⁰

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde sahâbe neslinin çoğunlukta olması nedeniyle birlik beraberlik, paylaşım ve fedakarlık özellikleri devam etmiş, Hz. Osman döneminden itibaren insanların ahlâkî zaafı, çalkantılı siyasi hayat ve tanışılan yeni toplumların etkisiyle kadın konusunda bazı câhilî görüşlere geri dönmüştür. Refah toplumu, dünyevileşme, fitne ortamı gibi kavramlar gündeme gelmiş ve toplumda tartışılır olmuştur O günkü toplumun durum ve ihtiyacına göre yapılan bazı düzenlemeler, sonraki nesiller tarafından genel geçer kurallar olarak kabul edilmiştir. Oysa her dönem kendi şartları içinde değerlendirilmelidir.³⁶¹

Abdullah b. Ömer’den gelen şu samimi ifadeler kadın konusundaki anlayışların Hz. Peygamber’in vefatı ile değişmeye başladığını ifade etmektedir: “Biz Rasûlullah zamanında hanımlarımıza söz söylemek ve istediğimiz gibi davranmaktan hakkımızda vahiy gelir korkusu ile sakınırdık. Hz. Peygamber vefat edince, istediğimiz gibi konuştuk ve istediğimiz gibi davrandık.”³⁶² Başka bir rivâyette Abdullah b. Ömer, Rasûlullah’ın “Hanımlarınız mescide gelmek için izin isterlerse onlara engel olmayın” dediğini anlatırken, bir oğlu “Vallahi engelleriz!” diye yemin ederek karşı çıkmış, fitne çıkarmak için bu izni kullanabileceklerini söyleyerek kadınlara olan güvensizliğini ve bir nesil sonra kadın konusunda anlayışların nasıl değiştiğini ifade etmiştir.³⁶³ Hz. Peygamber’in kadın hakkındaki söz ve davranışları nesilden nesile aktarılırken sahih rivâyetler yanlış yorumlanmış,

³⁵⁸ İbn Hacer, IV, 316.

³⁵⁹ Abdurrezâk, X, 410; Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, *Kitâbu İşreti'n-Nisâ*, thk: Amr Ali Ömer, Beyrut, 1992, İşre, 315; İbn Sa’d, III, 329, 330.

³⁶⁰ İbn Sa’d, III, 78.

³⁶¹ Kadın aleyhine oluşan fikirler için bkz. Savaş, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, s. 66-73.

³⁶² Buhârî, Nikâh, 80.

³⁶³ Müslim, Salât, 135,138.

hadislere ilavede bulunma ve nihayetinde hadis uydurmaya uzanan bir süreç yaşanmıştır.³⁶⁴ Böylece Hz. Peygamber'in kadına dair oluşturmak istediği algı ve değer özünden saptırılmış veya uydurma rivâyetlerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

2. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE KAMU HİZMETLERİNDE KADINLARIN KONUMU

2.1. Hulefâ-i Râşidînin Yönetim Metodu

Halifelerin kadınların kamu hizmeti alanında görevlendirilmeleri hususundaki durumlarını tespit etmek için onların yönetim usullerine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Kur'an ve Sünnet'in yegâne rehber kabul edildiği Hulefâ-i Râşidîn döneminde halifeler, İslâm toplumunun bütün icra organlarının Medine'deki tek yetkili otoritesi oldukları halde yönetimi Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde istişare usûlü ile yapmıştır. Fakat halifelerin uygulamalarından nihaî kararı yine halifenin kendisinin verdiğini anlamaktayız. Onlar insanların her zaman ulaşabilecekleri bir mevkide bulunmuşlardır. Evleri halkın her zaman girip çıkacağı mahaller olmuştur. Dört Halife döneminde amme işleri tıpkı Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi tek yetkili olan halifenin emri altında yürütülmüştür. İcra organı halifenin kararlaştırmış olduğu kararlar gereğince ve onun hükümlerine mutabık bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Râşid Halifeler bizzat devletin başında bulunmakla beraber kurdukları kadrolarıyla yönetimi gerçekleştirmişlerdir.³⁶⁵ Halka karşı sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmek, buna karşın memurlara yönelik tutumlarında daha sert bir tavır takınmak da halifelerin hemen hemen hepsinde görülen ortak bir tutumdur. Adaleti temin etme konusundaki hassasiyet, Hulefâ-i Râşidîn'in en temel özellikleri arasında yer almaktadır.³⁶⁶

İlk halife Hz. Ebû Bekir devlet yönetiminde tatlı-sert denilen ideal bir devlet adamı olarak özenli bir şekilde istişare (meşveret) ilkesine riayet etmiştir.³⁶⁷

³⁶⁴ Martı, *İslâm'da Kadın*, s. 97,98.

³⁶⁵ Güzel, Ahmet, *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdarî Yapı*, NKM Yay, Konya, 2011, s. 61,63.

³⁶⁶ Kılıç, Ünal, "Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 369.

³⁶⁷ Güzel, *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdarî Yapı*, s.36.

Görevlilerini ehil kişilerden seçmeye özen gösteren Hz. Ebû Bekir onlara İslâm'ın evrensel esaslarını ve ahlak kurallarını emir ve tavsiye etmiştir.³⁶⁸ Kadınlarla ilgili özel bir uygulaması söz konusu olmamıştır.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yönetim tarzına aşina olmanın yanında Hz. Ebû Bekir döneminde kadılık yapmış ve ciddi bir devlet tecrübesi de kazanmış olarak görevi devralmıştır. Ayrıca karizmatik kişiliği, güzel hitabeti, özellikle câhiliye döneminden başlayarak Müslüman olduktan sonra da devam eden sefâret görevi dolayısıyla yabancı kabile ve ülkelere yaptığı seyahatler esnasında kazanmış olduğu tecrübe ve birikimi de eklersek bütün bunlar onun çok köklü icraatlar yapmasında etkili olmuştur.³⁶⁹ İstişâreye son derece önem veren Hz. Ömer, fetihlerle genişleyen devletin idaresini kolaylaştırmak için birtakım yeni düzenlemeler yapmıştır.³⁷⁰ Bu uygulamaların çoğu kurumsallaşmaya yöneliktir ve onun oluşturduğu yapı Hulefâ-i Râşidîn dönemi sonuna kadar devam etmiştir.³⁷¹

Hz. Ömer vali ve memurlarını ehil kimselerden seçmeye özen gösterir, onları sık sık denetlerdi. O tarihin kaydettiği en ünlü idarecilerdendir. Sert bir mizacı olmasına rağmen yönetimde halka karşı çok merhametli ve adil davranmaya özen göstermiştir. Hz. Ömer'den kadınlar hakkında nakledilen birtakım olumsuz sözler³⁷² onun kişisel kanaatleri olma ihtimaliyle beraber kamu hizmeti görevlendirmelerinde etkili olmamıştır. Onun, çocukluğunda kendisine sert davranan babasından tevarüs etmiş olabileceği sert mizacı malumdur.³⁷³ Hz. Ömer, Hz. Peygamber devrinde de kadınlara karşı sert tavırları ile bilinmektedir. Fakat biz bunları onun yönetime geldikten sonra görüşlerine değer verip kadınlarla istişâre etmesi, Hz. Âişe ve kızı Hafsa'ya önemli meselelerde danışıp onların söylediklerine göre hareket etmesi ve benzeri şeylerle birlikte değerlendirdiğimizde Hz. Ömer'in durum ve ortamın gereği olarak öyle davrandığı kanaatindeyiz. Bu konuda yaptığı icraat ve düzenlemeleri toplumsal huzuru sağlamak, kadınların menfaatini ve iyiliğini gözetmek için

³⁶⁸ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ebû Bekir*, TDV Yay, Ankara, 1996, s.65,70.

³⁶⁹ Kılıç, "Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 371.

³⁷⁰ İbn Sa'd, III, 325; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s 131-133; Kureşî, Galib b. Abdilkâfî, *Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-İdâre ve'l-Kazâ*, I-II, Beyrut, 1990, I, 18.

³⁷¹ İbrahim, *Hz. Ömer*, TDV Yay, Ankara, 2010, s.114; Kılıç, "Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 371.

³⁷² Savaş, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, s.67-69.

³⁷³ Sarıçam, *Hz. Ömer*, s.21.

yaptığını, yaralandığı zaman kendisini ziyarete gelen Amre bint Revâha ve Ümmü Huneys'e söylediği "Sizin için yollar düzenledim, benden sonra bunları eğip bükmeyin." sözlerinden anlamaktayız.³⁷⁴ Yine Hz. Ömer'e Bahreyn'den gelen misk ve anberi Müslümanlar arasında taksim etme işini güzel yapacağını söyleyerek üstlenmek isteyen eşi Atike bint Zeyd'e: "Ben onlara dokunmanı bile hoş görmezken sen daha fazlasını istiyorsun."³⁷⁵ diyerek izin vermemesini devlet işlerindeki hassasiyetine ve bu konuda birtakım söylentilere mahal vermek istememesine bağlıyoruz. Yoksa bu onun kadınlara muhalefetini gösteren bir davranış değildir.

Diğer taraftan çocukları açlıktan ağlayan bir kadına un, yağ ve hurma getirerek bizzat kendisinin yemek yapması, hakkında Mücâdele Sûresi inen Havle bint Sa'lebe'yi uzun süre ayakta dinlemesi, mihr konusunda kendisine itiraz eden kadına karşı tavrı, savaş dolayısı ile eşlerinden uzun süre ayrı kalan kadın ve erkeklerin psikolojilerini önemsemesine³⁷⁶ baktığımızda onun bazı kişilere yönelik özel durum değerlendirmelerinin genele teşmil edilmesi gibi bir yanılaşa gidildiğini söyleyebiliriz. Fey gelirlerini Hz.Ebû Bekir'in Medine'de bulunan Müslümanlara büyük-küçük, hür-köle, kadın-erkek ayırmaksızın eşit bir şekilde dağıttığı gibi o da kadınlara feyden maaş bağlamıştır.³⁷⁷

Hz. Ömer'in vefatından sonra kimin halife olacağı konusunda kamuoyu yoklaması yapan Abdurrahman b. Avf'ın kadınlara da danışmış olduğuna dair rivâyetler³⁷⁸ bu dönemde kadınların görüşlerinin yönetim konusunda önemli olduğunu göstermektedir. Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde kadınların halifelere destek ve muhalefetlerini açıktan ifade ettikleri ve etkili oldukları siyasî faaliyetlerini³⁷⁹ düşündüğümüzde durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Hz. Osman göreve geldikten sonra yönetime dair görevlilerine yazdığı mektuplardaki talimatlar bizzat kendi kabilesine mensup yöneticiler tarafından

³⁷⁴ Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan, *Kitâbu'l-Ma'rifeti ve't-Târîh*, I-III, thk: Ekrem Ziya el- Ömerî, Bağdat, 1975, II, 229.

³⁷⁵ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere* I-IV Cidde, 1399/1979., II, 703.

³⁷⁶ Kılıç, " Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 389.

³⁷⁷ Sarıçam, *Hz. Ömer*, s. 131.

³⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146.

³⁷⁹ İbn Şebbe, I, 33; Taberî, *Târîh*, III, 437.

bozulmuştur.³⁸⁰ Onun döneminde geniş ve hızlı fetih hareketleri sonucu ekonomik alanda büyük değişimler yaşanmıştır. Müslümanlar sosyal toplumdan refah toplumuna geçmişlerdir. Fetihlerin tabii neticesi olarak pek çok yeni etnik unsur Hz. Osman döneminde iç sorunların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. On iki yıl halifelik yapan Hz. Osman, Hz Ebu Bekir ve Ömer döneminde Müslümanların ileri gelenlerinden oluşan şûra müessesesini geniş tabanlı bir şekilde işletmemiştir.

Toplumda birtakım bölünmelerin olduğu bir zamanda yönetimi devralan Hz. Ali, biriken ve dip dalgaları daha sonra daha güçlü bir şekilde gelecek olan problemlerin çözümü için uğraşmış, ictimâî ve siyasî çatışmaların yoğun olduğu bir dönem geçirmiştir. Abdülaziz ed-Dûrî Hz. Ali'nin o dönemde izlediği siyaseti şöyle yorumlamaktadır: “O, kabilevî bir ortamda ve kabile yönelişlerinin ortasında İslâmî bir politika izlemek istedi; bu yüzden soğuk demire balyoz sallayan bir kişi gibiydi.” Bununla birlikte o, İslâmî ölçüler doğrultusunda, sosyal adaletin tüm kurallarını harfiyen uygulamaya koymuş, imkanları ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun tüm tebaanın hizmetine sunmuştur. Özellikle toplumun zayıf kesimi olan fakir ve yetimlerin hukukunu koruyucu tedbirler almıştır.³⁸¹

Kaynaklarda rivâyet edildiğine göre Hz. Ali kadınların yapısına uygun olmayan işlerde çalışmaması gerektiğini düşünmektedir. Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye yazdığı mektubunda: “...Kadına gücünün üstünde onu aşan bir görev verme. Çünkü kadın reyhan gibi naziktir, evin kahyası değildir...”³⁸² diyerek gerekçesini ifade etmiştir. Dört halife döneminde gerek halifelerin gerekse yardımcıları konumundaki vezirlerin hatta vali ve kadıların tamamen erkeklerden müteşekkil olduğu bir gerçektir.³⁸³

2.2. Özel Olarak Kamu Hizmetinde Bulunan Hanımlar

Yönetimdeki durumlarını ana hatlarıyla ele almaya çalıştığımız Râşid halifeler devrinde kamu hizmeti açısından kadınların durumunu değerlendirdiğimizde kadınların erkekler gibi ticari faaliyetlerde bulunduğunu

³⁸⁰ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Osman*, TDV. Yay., Ankara, 2017, s. 51,52.

³⁸¹ Güzel, ” Râşid Halifeler Döneminde Sosyal Durum”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, II, 464

³⁸² İbn Abdîrabbîh, III, 92.

³⁸³ Güzel, *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdarî Yapı*, s. 54.

görmekteyiz. Özellikle Mekke’de ticareti öğrenen Mekkeli kadınlar bu işi devam ettirmişlerdir. Ebu Süfyan’ın eşi Hind bint Utbe bunların başında gelir.³⁸⁴ Yemen valisi olan oğlu Abdullah b. Ebî Rebia’nın Yemen’den gönderdiği güzel kokuları Medine’de satan Esmâ bint Muharribe de Mekkelidir.³⁸⁵ Kadınlar ticaret işinde eşlerinden bağımsız hareket edebilmişlerdir. Hint bint Utbe, Hz. Ömer’den ticârî kredi istemiş, aldığı krediyi zamanında ödeyemediği için ona kefil olan eşi Ebû Süfyan borç ödenene kadar hapsedilmiştir.³⁸⁶ Hz. Ömer’in, oğlu Âsım’ı evlendirme bahsine konu olan süt satıcılığı olayı da bu dönemde kadınların ürettikleri şeyleri satmak suretiyle ticarî faaliyet içinde bulduklarını göstermektedir.³⁸⁷

Yine bu dönemde kadınlar dokuma tezgahlarında kumaş dokuyup³⁸⁸ tabakladıkları derilerden elbise, yastık, minder, kırba gibi eşyalar imal etmişlerdir.³⁸⁹ Doğal olarak bir kadın mesleği haline gelen aşçılık, hastabakıcılık, kız çocuklarının sünnet edilmesi, kadın cenazelerinin yıkanması ve ebelik yine bu dönemde kadınların yürüttüğü âmme hizmetlerindedir.³⁹⁰ Tıbbî konularda beceri sahibi kadınlar hastaların tedavisinde önemli bir hizmeti ifa ediyorlardı. Esmâ bint Ebî Bekr’in hummaya yakalanmış hastaları soğuk su ile tedavi ettiği rivâyet edilmektedir.³⁹¹ Daha önce iyi bir doktor olduğunu ifade edip tıbbî faaliyetlerinden bahsettiğimiz Esmâ bint Umeys bu konuda öne çıkan isimlerdendir. Hz. Peygamber döneminde tıp alanındaki bilgi ve hizmetleri ile bilinen Ümmü Seleme, eş-Şifâ bint Abdillâh gibi hanımların Râşid Halifeler devrinde de bu hizmetleri yürütmüş olmaları tabiidir. Câhiliye döneminin doktorlarından sayılan el-Haris b. Kelede’nin kızının tıbbî danışmanlık yaptığı yine rivâyetler arasındadır.³⁹²

Kadınlar ev işlerinin yanısıra ziraatle de uğraşmışlardır. Cariyelerin Medine dışındaki koruluklardan odun kestikleri ve çobanlık yaptıkları rivâyet

³⁸⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 221.

³⁸⁵ İbn Sa’d, VIII, 300-301.

³⁸⁶ Taberî, *Târîh*, IV, 221.

³⁸⁷ Abdullah b. Abdilhakem, *el-Halîfetu’l-Âdil Ömer b. Abdilazîz*, Dâru’l-Fedîle, Kahire, 1994, s.28-29.

³⁸⁸ İbn Abdîrrahîb, II, 285.

³⁸⁹ İbn Hacer, IV, 308.

³⁹⁰ İbn Şebbe, III, 984.

³⁹¹ Malik b. Enes, Ayn, 50 (6/15); İbn Hanbel, VI, 346.

³⁹² İbnu’l-Cevzî, Cemâlüddin Ebu’l-Ferec, *el-Muntazam[^] fi Târîhi’l-Ümem ve’l-Mülûk*, I-XVIII, Beyrut, 1992, IV, 183.

edilmektedir.³⁹³ İhtiyacı olan kadınlar alışveriş yapmak için çarşıya çıkabilmişlerdir.³⁹⁴ Yine Kays oğullarından bir kadının Hz. Ömer devrine kadar hac döneminde Mekke’de berberlik yaptığı³⁹⁵ rivâyetler arasındadır.

Hz. Osman’ın son altı yılından itibaren başlayan hareketli siyasî hayatta kadınlar da siyasî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hz. Âişe başta olmak üzere görüş sahibi ve etkili birçok kadın bazen halifelerin yanında yer alıp onları savunmuş bazen de etkili muhalefet faaliyetlerine öncülük etmiş veya destek vermiştir.³⁹⁶

Hz. Peygamber döneminde savaşlarda geri hizmetlerde aktif olarak faaliyet gösteren kadınlar bu dönemde de savaşlara katılmış, mağlubiyet durumunda kaçmakta olan İslâm ordusunu savaşa teşvik etmiş, bizzat savaş meydanlarında yararlık göstermiş ve şehit olmuşlardır.³⁹⁷ Burada birkaç ismi zikretmek yerinde olacaktır. Halid b. Velid’in eşi Ümmü Temîm’in çok iyi at bindiği ve atını bir erkek süvariden daha iyi kullandığı, kadınlardan oluşan bir topluluk içinde savaştığı rivâyet edilmektedir. Esmâ bint Ebî Bekr’in cesaretinden daha önce bahsetmiştik. Esmâ aynı cesaretle kocası Zübeyr ve kardeşi Abdurrahman ile birlikte Şam fetihlerine katılmıştır. İyi bir okçu olan Ümmü Ebân bint Utbe’nin Ecnadeyn’de şehit olan eşinin arkasından savaşa devam ettiği, yaptığı başarılı atışlarla İslâm ordusuna büyük destek verdiği anlatılmaktadır.³⁹⁸

Yine Hz. Peygamber’le katıldığı savaşlarda aktif rol oynayan Ümmü Umâra, Hz. Ebû Bekir döneminde ridde hareketlerine karşı yapılan Yemâme Savaşı’nda bizzat çarpışmaya katılarak on bir yara almıştır.³⁹⁹ Elbette bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yermük ve Kadisiye savaşlarına, yine Kıbrıs seferi gibi deniz savaşlarına kadınların katıldığı, savaşa teşvik ederek orduya moral verdikleri, şehitlerin defnedilmesi gibi geri hizmetlerde buldukları, bizzat çarpışmaya girip çok sayıda düşman askerlerini öldürdükleri gelen rivâyetler arasındadır.⁴⁰⁰

³⁹³ Abdurrezzâk, VII, 375; es-Semhûdî, I, 108.

³⁹⁴ Isbehânî, XXI, 205, 206.

³⁹⁵ Buhârî, Meğâzî, 60.

³⁹⁶ Ayrıntılar için bkz., Savaş, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, s.177-190.

³⁹⁷ Savaş, *Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, s. 227-241.

³⁹⁸ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Futûhu’ş-Şam*, I-II, Kahire, 1302/ 1885, I, 42-44.

³⁹⁹ İbn Sa’d, VIII, 416; İbn Abdilber, IV, 455-456.

⁴⁰⁰ Vâkîdî, *Futûhu’ş-Şam*, I, 121, 136; ; Taberî, *Târîh*, III, 581; İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed,

Bütün bu bilgilerden bu dönemde de kadınların aile ve toplum hayatında üzerlerine düşen görevleri yaptıkları, beceri ve yeteneklerine göre ihtiyaç duyulan genel anlamda kamu hizmeti sayılan alanlarda faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Rivâyetlerde bazı kadınların bugünkü anlamda olmasa da halifenin izin ve emriyle resmî olarak bazı görevleri ifa ettiklerini görmekteyiz. Muammerûn (uzun ömürlü) sahâbîler içerisinde sayılan Semrâ bint Nüheyk'in Hz. Peygamber döneminde yaptığı muhtesiplik görevini vefat edinceye kadar Hulefâ-ı Râşidin döneminde de devam ettirdiğini söylememiz mümkündür. “Âişe, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafeti döneminde fetva verme konusunda müstakil idi. Bu ölünceye kadar böyle devam etti.”⁴⁰¹ şeklindeki rivâyet bu dönemde Hz. Âişe'nin fetvalarına başvurulduğu ve onun fetvalarının halifeler tarafından geçerli kabul edildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Âişe'nin bir müftü görevi ifa ettiğini söyleyebiliriz. Hz. Ömer'in Şifâ adlı sahâbî hanımı çarşı pazar denetiminde görevlendirdiği gelen rivâyetler arasındadır. İstihbarat konusunda bazı hizmetler yaptıkları anlatılan Ümmü Fazl ve Ümmü Külsûm bint Ali ve Mekke'de hacılara hizmet için Hz. Ömer'den izin alan Hind bint Süheyl'i resmî olarak görevlendirilmiş hanımlar arasında saymamız mümkündür.

2.3. Resmî Olarak Kamu Hizmetinde Görevlendirilen Hanımlar

2.3.1. Hz. Âişe (r.anhâ) (ö. 58/678)

Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşî, Bi'setin 4. yılında Mekke'de doğdu. Babası Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk lakabıyla tanındığı için Âişe es-Sıddîka (es-Sâdika) binti's-Sıddîk diye de isimlendirilmiştir. Annesi Ümmü Rûmân bint Âmir b. Uveymir'dir.

Annesi, kardeşleri ve Hz. Peygamber'in kızları ile hicret eden Hz. Âişe hicretin II. Yılı Şevval ayında Hz. Peygamberle evlenmiştir.⁴⁰² Peygamber hanımlarının, mü'minlerin annesi olduklarını bildiren ve Hz. Peygamber'den sonra,

es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ, Beyrut, 1407/1987, s.505; İbn Hacer, IV, 229, 478.

⁴⁰¹ İbn Sa'd, II, 375.

⁴⁰² İbn Abdilber, IV, 1881.

başkalarının onlarla evlenmelerini yasaklayan Kur'an âyetleri⁴⁰³ gereğince ümmü'l-mü'minîn diye anılmaya başladı. Vahyin ışığı altında dokuz yıl eğitim görmüştür. Gelişmesi, yetişmesi ve olgunlaşmasını Peygamber evinde tamamlayan Hz. Âişe, zekası, anlayışı, kuvvetli hafızası, güzel konuşması ve Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'i en iyi şekilde anlamaya çalışması gibi vasıfları sayesinde Hz. Peygamber vefat ettiğinde çok genç olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, en iyi anlayan ve muhafaza eden kişi olmuştur.⁴⁰⁴ Bu özellikleri, Hz. Peygamber'in neden onu daha çok sevdiğini, neden Hz. Peygamber sadece onun yanında iken vahiy geldiğini de açıklamaktadır.⁴⁰⁵ Öyle ki, sahabenin büyüklerinden Hz. Âişe'ye Ferâiz ilminden soranlar oluyordu.⁴⁰⁶ Atâ b. Ebî Rebah, "Âişe insanların en fakihî, en bilgisi ve halk içinde en güzel görüşlü olanı idi."⁴⁰⁷ diyerek onun üstün mevkiini ortaya koyuyordu.. Hişam b. Urve babasından naklettiği rivayette tıp ve şiirde Âişe'den daha bilgili bir kimse olmadığını ifade ediyordu.⁴⁰⁸

Zührî, Hz. Âişe'nin ilminin Hz. Peygamber'in bütün eşlerinin ve bütün kadınların ilminden daha üstün olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁹ Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştu: "Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, tiritin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."⁴¹⁰ Yine Ebû Bürde "Bir iş bize müşkil olduğunda onu Âişe'ye sorardık da o konuda Âişe'de bir bilgi muhakkak bulurduk." diyerek⁴¹¹ Hz. Âişe'nin bilgisiyle meseleleri çözmedeki maharetini ifade etmiştir. Hz. Ömer kadınlarla ilgili fikhî meselelerde daima Hz. Âişe'nin görüşünü alırdı.⁴¹²

Arap şiir ve tarihi, ensâb ilmi, câhiliye çağının ictimâi vaziyeti, örf ve adetleri hakkında geniş bilgi sahibi olan Hz. Âişe Arap dilini de maharetle kullanırdı. Hz. Peygamber'den aldığı feyiz sayesinde İslâm esaslarının en mümtaz öğreticisi oldu. Peygamber zamanından başlamak üzere kadınların eğitim ve öğretileri ile çok

⁴⁰³ Ahzâb, 33/6, 53.

⁴⁰⁴ Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 204.

⁴⁰⁵ Afzalurrahman, II, 162.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, VIII, 66; İbn Abdilber, IV, 1883

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VII, 191; İbn Hacer, IV, 360;

⁴⁰⁸ İbn Abdilber, IV, 1883.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, IV, 360.

⁴¹⁰ İbn Hanbel, III, 156, 264; İbn Sa'd, VIII, 79.

⁴¹¹ İbn Hacer, IV, 360.

⁴¹² Zerkeşî, s.68, 69, 71.

yakından meşgul oldu; çevresinde ders dinleyen ve hadis nakleden birçok kız ve kadın yer aldı.⁴¹³ Böylece o hem bizzat hem de yetiştirdiği öğrencileri ile İslâm dünyasında kadınların ilimle meşgul olmaları gerektiğini hiçbir tereddüde meydan vermeyecek şekilde göstermiş oldu.

Yeğeni Urve b. Zübeyr, kardeşi Muhammed ve Abdurrahman ile kardeşinin oğlu Kâsım⁴¹⁴ ve diğer kız yeğenleri başta olmak üzere iki yüzden fazla erkek, altmıştan fazla hanım talebesi olduğu rivâyet edilen Hz. Âişe hakkında “Âişe muallimetu’r-Ricâl ve’l-Ecyâl” adlı eserinde Muhammed Ali Kutub “İslâm âlimlerinin hocası: Hz. Aişe” başlığı altında şunları kaydeder: Hz. Peygamber’in hayatında onun mescidinin gördüğü hizmetten sonra Hz. Âişe’nin evi, İslâm okullarının ilki ve fikir tarihinde büyük izler bırakan en büyük mekân oldu. Bu üniversite, Tâbiûn ulemâsının önde gelen en büyük âlimlerini mezun etti...”⁴¹⁵ Bu rivâyet bize Hz. Âişe’nin sadece öğretmen olarak değil evini bir okul olarak tahsis etmek suretiyle de bir kamu hizmeti icra ettiğini göstermektedir.

Hz. Âişe’yi yok saydığınızda, dinî ilimlerin kayıpları telafi edilemeyecek kadar büyük olmaktadır. Hz. Peygamber’le kesintisiz beraberliği birçok insanın bilgisi dışında kalmış çok hassas konuların kaynaklara geçmesine sebep olmuştur. Bazı âlimlere göre şer’î emirlerin dördte biri onun tarafından nakledilmiştir.⁴¹⁶

Hz. Âişe Kur’ân-ı Kerim’i tefsir etti. 2210 hadis rivâyet ederek binden fazla hadis rivâyet eden ve “müksirûn” diye adlandırılan sahâbînin dördüncüsü oldu.⁴¹⁷ Rivâyet ettiği hadislerin çoğunu doğrudan doğruya Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir. Hz. Âişe hadisleri nakletmekle kalmamış ayrıca onları şerh ederek sebeb-i vurûd ve delâletlerini beyan etmiş, Kur’ân-ı Kerim’e muhâlif bir unsur ihtiva edip etmemesi bakımından onları incelemeye tâbi tutmuştur. Bazı sahabilerin rivâyet

⁴¹³ İbn Hanbel, IV, 29, 282.

⁴¹⁴ Malik b. Enes, I, 171, 244.

⁴¹⁵ Kutub, Muhammed Ali, *Âişe Muallimetu’l-Ricâl ve’l-Ecyâl*, Kahire, 1968. s. 83.

⁴¹⁶ Afzalurrahman, II, 162; Öztürk, Yaşar Nuri, *Asr-ı Saadet’in Büyük Kadınları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1990, s. 66.

⁴¹⁷ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman Ebû Bekr, *Tedribu’r-Râvi*, I-II, Dımeşk, 1426/2005, II, 217.

sırasında yaptıkları hataları düzeltmiş, onun bu istidrakleri konusunda müstakil eserler kaleme alınmıştır.⁴¹⁸

Râşid Halifeler devrinde Hz. Âişe'nin ilmî otoritesi kabul edilmiş, o bugünkü anlamıyla bir müftü olarak topluma yön vermiştir. Hz. Peygamber'in ashâbı arasında çok sayıda fetva vermesiyle meşhur olan yedi kişiden biridir. Nitekim onun için "Âişe, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafeti döneminde fetva verme konusunda müstakil idi. Bu ölünceye kadar böyle devam etti."⁴¹⁹ denmiştir. Hz. Âişe'nin fetva vermesinin halifeler tarafından tanınmasından onun sarahaten bir görevlendirme olmasa da resmî olarak bir kamu hizmeti yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Sahabenin kendilerine müşkil gelen meseleleri Hz. Âişe'ye sorduğunu ve ondan mutlaka cevap aldıklarını daha önce ifade etmiştik. Ayrıca her yıl hac için Mekke'ye gittiğinde, muhtelif yerlerden gelenlerin kendisini çadırında ziyaret etmelerine ve soru sormalarına izin verdiğini görüyoruz. Hz. Âişe yalnızca şifahî sorulara değil aynı zamanda muhtelif şehir ve bölgelerde yaşayan Müslümanların mektupla sordukları sorulara da cevap vermiştir.⁴²⁰ Böylece o hadislerin ve bazı fikhî meselelerin yazılmasına da öncülük etmiş oldu.

Hz. Âişe'nin İslâm hukuku sahasındaki görüşleri yeğenleri Kâsım, Urve ve diğer talebeleri tarafından nakledilmiştir. Nitekim Hicaz ekolünün temsilcileri, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas, Ubey b. Ka'b gibi âlim sahabîlerin öğrencilerinden oluşmaktadır.⁴²¹

Hz. Âişe hem bir fakih ve müftî hem de çok yönlü çalışmalar yapmış bir öğretmen olarak en önemli kamu hizmetini ifa etmiş ve gelecek nesillere örnek olmuştur.

⁴¹⁸ Bu sahada bilinen en eski eser, Ebû Mansûr Abdülmuhsin b. Muhammed eş-Şihî el-Bağdâdî'nin (489/1096) içinde yirmi beş hadisin yer aldığı bildirilen *İstidrâkû 'Ümmi'l-mü'minîn Âişe ale's-Sahâbe* adlı risâlesidir. İkinci ve en geniş eser Türk asıllı Mısırlı âlim Bedreddin Zerkeşî'nin *el-İcâbe li-irâdi me's-tedrekethü Âişe ale's-Sahâbe* adlı kitabıdır. Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 205. Bu kitap Bünyamin Erul tarafından tercüme edilerek *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler* adı ile yayınlanmıştır. Otto Yay., İstanbul, 2014.

⁴¹⁹ İbn Sa'd, II, 375.

⁴²⁰ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Mısır, 1975, II, 303.

⁴²¹ Erkoçoğlu, "Emeviler Medeniyet Tarihi", *İslâm Tarihi*, s. 369.

Burada Hz. Âişe'nin siyasî faaliyetleri konusuna kısaca temas etmek istiyoruz. Çünkü bu mesele konumuzla doğrudan ilgili olmamakla beraber kamu hizmeti alanından tamamen de bağımsız değildir.

Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in halifeliği sırasında herhangi bir siyasî faaliyette bulunmadı. Onun her iki halife ile münasebetleri karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde geçti. Hz. Osman'ın on iki yıllık hilafetinin birinci yarısında ilk iki halife dönemindeki hayatını sürdürdü. Ancak Hz. Osman'ın bazı karar ve tasarruflarının aleyhinde faaliyetlerin başladığı ikinci devrede, halifeye karşı son derece sert davranan muhalefet hareketinin başında yer aldı. Hatta halifenin istifa etmesini istedi.⁴²² Böylece siyasî olaylara karışan Hz. Âişe Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra halifenin intikamını almak isteyenlerin etrafında toplanması ile bu fitneye bir son vermek üzere Basra'ya hareket etti.⁴²³ Bu şekilde Hz. Ali ile karşı karşıya gelen Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında çeşitli mektuplaşmalar ve müzakereler olmuşsa da 36 yılı cemâziyelahirinde (Aralık 656) Müslümanlar arasında kanlı çarpışma engellenemedi. Sadece Allah'ın emrini yerine getirmek gayesiyle katılmış olmasına rağmen, Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında başlayıp Cemel Vak'asıyla sona eren siyasî faaliyetleri sonraları onu çok üzmüştür.⁴²⁴ Diğer taraftan o bize toplumda meydana gelen olaylara karşı kadın erkek herkesin duyarlı olması ve üzerine düşeni yapması gerektiği konusunda örneklik etmiştir.

Netice olarak Hz. Âişe İslâm dünyasının en meşhur kadınlarından biridir ve hayatı, şahsiyeti ve İslâm'a hizmetleri ile hakkında müstakil eserler yazılan müstesnâ bir insan olarak mü'minlere rehber olmuştur.

2.3.2. Şifâ bint Abdillâh el-Adevî

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Şifâ görüşlerine değer verilip kendisiyle istişarede bulunulan bir hanımdı. Hz. Peygamber onu okuma yazma ve tıbbî bilgilerini öğretmesi için görevlendirmişti.

⁴²² İbn Hibbân, s.514.

⁴²³ Taberî, *Târîh*, IV, 464.

⁴²⁴ İbn Sa'd, VIII, 81.

Hız. Ömer, akrabası da olan bu hanımı, kadınların ticaret ve alış veriş için gittiği Medine pazarı esnafını denetlemekle görevlendirmişti.⁴²⁵ Onun bu görevi, Semra bint Nuheyk'in yapmış olduğu hanımlara yönelik muhtesiplik görevidir. Hız. Ömer'in Şifâ'yı, Rasûlullah'ın verdiği vazife ile görevlendirmeye devam etmiş olması da muhtemeldir.⁴²⁶ Çünkü ilk muhtesipler arasında Şifâ'nın da ismi geçmektedir. Şifâ'nın torunundan gelen rivayette "...Ömer çarşıya geldiği zaman Şifâ'nın yanına uğradı."⁴²⁷ ifadesinden onun çarşıda bir dükkanı olduğu, devlet tarafından gösterilen bir yerde bulunduğu ve kontrollerini buradan yaptığı anlaşılmaktadır.⁴²⁸

O dönemde Hız. Peygamber döneminde olduğu gibi çarşı ve pazarlarda gerek ticaret gerekse alışveriş için gelen kadınların varlığı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu durumda kadınlara böyle bir vazife verilmesi anlaşılır hatta gerekli bir durumdur. Şifâ'ya Hız. Peygamber gibi Hız. Ebû Bekir ve Ömer de değer verir ve onu ziyaret ederlerdi. Hız. Ömer'in bu ziyaretlerde kendisiyle istişarede bulunduğu ve ona birtakım görevler teklif ettiği rivâyet edilmiştir. Onun "emîrû'l-mü'minîn" ünvanının Hız. Ömer için ilk defa nasıl kullanıldığını rivâyet etmesi⁴²⁹ devlet işlerine de ilgi duyduğunu göstermektedir.⁴³⁰ Hatta Taberânî "emiru'l-mü'minin" ifadesini ilk yazan kişinin Lebîd b. Rebîa ve Adiy b. Hatim veya ilk muhacirlerden Şifa'nın olduğu ihtimalini zikreder ki⁴³¹, bu onun dirayetini ortaya koyan başka bir husustur. Yine bir defasında Şifâ yolda ağır ağır yürüyüp yavaş sesle konuşan adamların kim olduğunu sorar, onların zühd sahibi kimseler olduğunu öğrenince, kendisi de âbid ve zâhid olan Ömer'in sesini duyuracak şekilde konuştuğunu ve hızlı hızlı yürüdüğünü hatırlatarak onları uyarır.⁴³² Bu olay onun bu uyarıyı emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker temeline dayalı olan muhtesiplik görevinin bir gereği olarak yapmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

⁴²⁵ İbn Abdilber, V, 341; İbn Hacer, IV, 341, 342,

⁴²⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 989; Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 135.

⁴²⁷ İbnü'l-Cevzi, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec, *Menakıbu Emîri'l-Mü'minin Ömer b. El-Hattâb*, Beyrut, 1987, s.59.

⁴²⁸ Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, s.196.

⁴²⁹ Taberânî, I, 64; Suyûtî Celâluddîn Abdurrahman Ebû Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saade, Mısır 1371/1952, s.138.

⁴³⁰ Uraler, Aynur, "Şifâ bint Abdillâh", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 139.

⁴³¹ Taberânî, I, 64.

⁴³² İbn Sa'd, III, 290.

2.3.3. Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris

Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın zevcesidir. Hz. Peygamber'in eşlerinden Meymûne'nin de kızkardeşidir.⁴³³ Hz. Hatice'den sonra iman eden ilk kadın olan Ümmü'l-Fazl, Hz. Peygamber'in değer verdiği bir hanımdı. Hz. Peygamber onu ziyaret eder, evinde kaylûle yapardı.⁴³⁴

Oğlu Abdullah kendisi ve annesinin Kur'an'ın, "...kadınlardan ve çocuklardan müstaz'af olanlar..."⁴³⁵ diye bahsettiği, hicretten muaf tutulanlar arasında yer aldıklarını söyler.⁴³⁶ Rasûlullah'ın azadlı kölesi Ebû Rafi', yanında Ümmü'l-Fazl var iken Bedir'den gelen zafer haberine birlikte sevindiklerini, meleklerin Müslümanlara yardım ettiklerini söylemesinden dolayı Ebû Leheb'in onu dövdüğünü nakleder. Bunun üzerine Ümmü'l-Fazl efendisi yanında olmayan bir adama eziyet ettiğini söyleyerek eline aldığı bir değnekle Ebû Leheb'in kafasına bir yara açacak kadar şiddetli bir şekilde vurma cesaretini göstermiş, Ebû Leheb zelil bir şekilde dönüp gitmişti.⁴³⁷ Rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in amcası Abbas da aynı şekilde İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk günlerde Müslüman olmuş fakat geniş nüfuzunu kullanarak Müslümanları himaye etmek düşüncesiyle İslâm'ı kabul ettiğini açığa vurmamıştır. Hatta Mekkeli müşriklerin Müslümanlarla ilgili karar ve davranışlarını Hz. Peygamber'e iletmek maksadıyla kasten hicret etmemiştir.⁴³⁸

Rasûlullah'ın Hayber'in fethini ona müjdelemesi ikisi arasında öteden beri gizli bir haberleşmenin devam ettiğini göstermektedir.⁴³⁹ Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra Müslüman olduğunu açığa vurması onun gizli ve son derece önemli bir görevi üstlenmiş olduğunun bir başka delili sayılmalıdır.⁴⁴⁰

⁴³³ İbn Abdilber, IV, 341; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 253; İbn Hacer, IV, 483, 484.

⁴³⁴ İbn Sa'd, VIII, 277, 279.

⁴³⁵ Nisâ, 4/98.

⁴³⁶ Buhârî, Cenâiz, 80.

⁴³⁷ İbn Hişâm, I, 646,647; Taberî, *Târîh*, II, 461,462.

⁴³⁸ Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev: İsmail Yakıt, Beyan Yay., İstanbul, 1972,s.176.

⁴³⁹ İbn Abdilber, III, 95.

⁴⁴⁰ Sümer, Faruk, "Abbas", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 16, 17.

İstihbaratın devletler için önemi malumdur. Hz. Ali dönemindeki gibi özellikle fitnenin hakim olduğu siyasî olaylar söz konusu olduğunda önemi daha da artmaktadır. Kimden gelirse gelsin her istihbarî haber çok değerlidir. Ümmü'l-Fazl'ın da Hz. Ali döneminde böyle bir görev ifa ettiğini kaynaklar bize nakletmektedir. Hz. Ali'ye muhalefet eden Mekke'deki Cemel ashâbı Mekke'den Basra'ya doğru hareket edince Ümmü'l-Fazl, Hz. Ali'ye durumu bir mektupla bildirmiştir.⁴⁴¹ Eşinden önce Müslüman olan ve onun yaptığı işten haberdar olması kuvvetle muhtemel bu hanımın böyle bir görevi devam ettirmesi mümkündür. Zira Ümmü'l-Fazl istihbarî bilginin bir yönetici için önemini kavrayacak ferasette bir hanımdır. Onun feraseti şu olayda da kendini göstermiştir. Veda Haccında sahâbîler Arafat'ta buldukları sırada Rasûlullah'ın oruçlu olup olmadığı konusunda ihtilaf etmiş, fakat kendisine sormaya çekinmişlerdi. Bunu gören Ümmü'l-Fazl devesi üzerinde vakfe yapmakta olan Hz. Peygamber'e bir bardak süt göndermiş, O'nun da bunu içmesiyle mesele kendiliğinden hallolmuştu.⁴⁴²

2.3.4. Fâtıma bint Kays b. Hâlid

Muhacirlerin ilklerinden olan Fâtıma bint Kays âkil ve kemal sahibi bir hanımdı. Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmiş ve kendisinden de eş-Şa'bî gibi devrinin önemli âlimleri rivâyette bulunmuştur.

Hz. Ömer şehit edildiğinde onun tayin ettiği şûrâ üyeleri Fâtıma bint Kays'ın evinde toplanmışlardı.⁴⁴³ Buradan Fâtıma'nın evinin tıpkı Ümmü Şerîk ve Remle bint Hâris'in evlerinin Hz. Peygamber döneminde gördüğü işlevi yerine getirdiğini söylememiz mümkündür. Yani ihtiyaç olduğunda bu hanımların evi resmî bir vazifede kamu binası olarak kullanılmıştır.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, s.533.

⁴⁴² İbn Sa'd, VIII, 279; İbn Hanbel, I, 217, 278, 279; III/364, IV/313; Tirmizî, Savm, 47; Taberânî, XXV, 17, 25.

⁴⁴³ İbn Abdilber, IV, 371; İbnü'l Esir, *Üsdü'l-Ğâbe* V, 230

2.3.5. Hind bint Süheyl

Hiz. Peygamber Mekke’de evlerin satılmasını ve kiralanmasını yasaklamıştı.⁴⁴⁴ Hiz. Ömer de Mekke’den köle ve hayvanları çıkardı ve Mekke’de evlerin bölümlere ayrılmasını yasakladı. Fakat Hind bint Süheyl: “Ben bununla sadece Hacıların eşyalarını muhafaza etmek ve onlara yardım etmeyi murad ediyorum.” diyerek Hiz. Ömer’den izin aldı ve evini iki bölüm şeklinde tanzim etti.⁴⁴⁵

Bu rivâyetten Hind bint Süheyl’in resmî izinle evini hacılara tahsis ettiği ve diğer hanımlar gibi mihmandarlık vazifesini yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

2.3.5. Ümmü Külsûm bint Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî (41/661)

Ümmü Külsûm Hiz. Peygamber’in torunu, Hiz. Fatıma ve Hiz. Ali’nin kızıdır. H. 6. yılda dünyaya gelen Ümmü Külsûm, Hiz. Ömer’in Hiz. Peygamber’le arasındaki akrabalık ilişkisini güçlendirme arzusunun bir neticesi olarak onunla evlendi. Hiz. Ömer’in vefatından sonra amcası Ca’fer’in oğulları ile evlenen Ümmü Külsûm, Muâviye’nin hilafetin ilk yıllarında Hiz. Ömer’den olan oğlu Zeyd ile aynı gün vefat etti.⁴⁴⁶

Ümmü Külsûm, Hiz. Ömer’in halkla kurduğu ilişkide ve hayır işlerinde onun yanında yer aldı. Hiz. Ömer’in İran’da (veya Suriye’de) gerçekleştirilen bir fetih haberini vermek üzere Medine’ye gelen haberci ile evine gitmesi ve getirilen yemeği beraber yemek üzere eşi Ümmü Külsûm’ü davet etmesi,⁴⁴⁷ Ümmü Külsûm’ün devlet başkanının eşi sıfatıyla resmî görüşmelerde bulunabildiği, Hiz. Ömer’in de bunu tabii karşıladığını göstermektedir.

Hiz. Ömer zamanında Bizans hükümdarı, bir ara Müslümanlar üzerine seferden vazgeçip Hiz. Ömer’e mektup göndererek onunla yakınlık kurmuştu. Bu arada Ümmü Külsûm, Hiz. Ömer zamanında yaygınlaşan posta teşkilatı ile devlet başkanı eşi sıfatıyla Bizans kraliçesine, kadınlara yarayabilecek bir parfümü hediye olarak göndermiş, o da bu hediyeye karşılık Ümmü Külsûm’e kıymetli bir gerdanlık

⁴⁴⁴ Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke Vemâ Câne Fihâ Mine’l-Âsâr*, I-II, Mekke, 1423/2002, II, 163, 164.

⁴⁴⁵ Ezrakî, II, 164.

⁴⁴⁶ İbn Abdilber, IV, 1954, 1955; İbnu’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, VIII, 387, 388; İbn Hacer, IV, 492

⁴⁴⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 179, 187-189.

hediye etmişti. Hz. Ömer bu gerdanlığı beytül mâle aktarmayı uygun görmüş, Ümmü Külsûm'e de göndermiş olduğu hediye karşılığında bir bedel ödemişti⁴⁴⁸ Ümmü Külsûm bunu resmî statüsünün bir gereği olarak yapmış ve bu konuda bir örnek teşkil etmiştir. Esasında Hz. Peygamber ve halifelerin eşlerinin devlet başkanının eşi olarak resmî bir statüde olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in her ne sebeple olursa olsun çıktığı bütün yolculuklarda mutlaka eşlerinden birini yanında bulundurduğunu biliyoruz.⁴⁴⁹

Babasının hilafet yıllarını yaşayan Ümmü Külsûm çevresindeki olaylara duyarsız kalmamış, tecrübesini babasına destek olmak için kullanmıştır. Olayların iyice yoğunlaştığı günlerde Abdullah b. Ömer, Ümmü Külsûm'den umreye gitmek için izin istemiş, o da gitmesine izin vermişti. Fakat sabah olduğunda bazı insanlar Hz. Ali'ye gelerek, İbn-i Ömer'in Şam'a gittiğini söylediler. Endişelenen Hz. Ali onu döndürmek için çarşıya gitti. Bunu duyan Ümmü Külsûm hemen katırına binip babasına durumun böyle olmadığını, onun umreye gittiğini ve ona kefil olduğunu söyledi. Bu haber üzerine Hz. Ali, Abdullah'ın durumundan emin olmuş ve karşı tarafta olmadığı için rahatlamıştır.⁴⁵⁰ Bu olayı burada zikretmemizdeki sebep Ümmü Külsûm'ün erken yaşta evlendiği Hz. Ömer gibi bir halifenin yanında devlet tecrübesi kazanmış bir hanım olarak bazı haberlerin devlet için önemini kavramış olması ve bu tecrübeyi babasının halifeliği döneminde de kullandığını göstermesidir. Zira o günün şartları değerlendirildiğinde hem önceki halifenin oğlu hem de sahâbenin önde gelen isimlerinden biri olan Abdullah'ın muhalefet cephesinde yer alması önemli bir olaydır. Bu muhalefet cephesini daha da güçlendirecek bir durumdur. Hz. Ali'nin bunu bilerek tedbirlerini ona göre alması mücadelesi açısından önem arzeden bir gelişme olduğundan olayları yakından takip eden Ümmü Külsûm'ün bu istihbârî bilgiyi ivedilikle babasına ulaştırmaya gayret göstermesi onun bu konuda babası tarafından görevlendirilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir.

⁴⁴⁸ Martı, Huriye, "Ümmü Külsûm bint Ali", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII, 324.

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, II, 297.

⁴⁵⁰ İbn Hibbân, s. 529.

2.4. Kamu Hizmetlerinde Görevlendirilen Hanımların Ortak Özellikleri

Hz. Peygamber insanları çok iyi tanıyor, onları özelliklerine göre değerlendiriyor, yaptığı görevlendirmelerde ehliyet ve liyakati önceliyordu. Hanımlarla ilgili yaptığı görevlendirmelerde de bunu görüyoruz. Yetenek, beceri ve sahip oldukları imkanları dikkate alarak onlara görevler vermiştir.

Bu hanımlar dini yaşama ve dine hizmet noktasında oldukça samimi bir talep ve gayret içerisindeydiler. Yüksek bir sorumluluk duygusuna sahip, toplum içerisindeki meselelere karşı duyarlı olan bu hanımların toplumda olup bitenlere vukûfiyetleri vardı. Dirayet sahibi, zeki ve toplumda saygın bir kişiliğe sahip olmaları sebebiyle de görüşlerine değer veriliyor ve önemli meselelerde kendileri ile istişare edilerek o konudaki fikirleri alınıyordu.

Semra bint Nüheyk gibi verilen görevi ciddiyetle yerine getiriyor, emanete riâyet konusunda son derece titiz davranıyor, kusur etmemeye çalışıyorlardı. Şifâ bint Abdillah gibi yaptıkları işlerin doğruluğu konusunda Hz. Peygamber'e danışıyor, onun onayladığının dışında bir şey yapmaktan imtina ediyor ve kendisine izin verilenin dışına çıkmıyorlardı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi toplumsal meselelere duyarlılık ve vukûfiyetleri vardı. Bu onları harekete geçiriyor ve çözümün bir parçası olmak için faaliyet gösteriyorlardı. Ümmü'l-Fazl ve Ümmü Külsüm bint Ali gibi.

Çoğu kadının kendine uzak gördüğü ticaret ile ilgileniyor, bu mesleği İslâm'ın öngördüğü ilkeler doğrultusunda yapmaya özen gösteriyor, başkalarını da bu şekilde muamele yapmaya teşvik ediyorlardı. Bu hanımlar Câhiliye döneminde de sahip oldukları yeteneklerini İslâm'a hizmet için kullanma noktasında hiçbir tereddüt göstermeyip kendilerini sürekli öğrenmeye açık tutarak kendilerini geliştirme noktasında büyük bir azim gösteriyorlardı. Buldukları ortamı çok güzel değerlendiriyor ve oradaki imkanlardan istifade ediyorlardı.

Hz. Peygamber bu hanımların yeteneklerini fark etmiş, değerlendirmiş ve onların toplumda var ve görünür olmaları için imkan ve ortam oluşturmuş, topluma hizmet etmelerinin önünü açmıştır. O günün şartları değerlendirildiğinde bu durum kadın cinsi açısından çok büyük bir devrim niteliğindedir. Kadınlara hala Câhiliye

bakış açısı ile bakan ve davrananlara fırsat vermeyen ve ashâbını bu konuda sürekli uyarı ve tavsiyeleri ile eğitmeye gayret gösteren Hz.Peygamber, onları cinsiyet ve yeteneklerine uygun olarak yaptıkları işlerde desteklemiş, o işin İslâm'a uygunluğu konusunda onlara rehberlik etmiştir. Buna mukabil mesela kendi istekleriyle savaşa katılıp geri hizmetlerde bulunmak isteyen bazı hanımlara izin vermediği de olmuştur. Bu durum bizzat o hanımlarla ilgili olmalı ki yine onun izniyle savaşa katılan, başta Hz. Peygamber'in eşleri olmak üzere bir çok hanımın en az erkekler kadar cesaret gösterip savaşlarda yararlık sağladıklarını, özellikle geri hizmetlerde büyük fedakarlıklar yaptıklarını biliyoruz.

Kadınların o dönemde yaptıkları işler, daha çok fitratlarına uygun, toplumun bizzat kadınlara yüklediği doğal roller olmakla beraber yetenek ve ilgi alanlarına, kişisel özelliklerine ve toplumun ihtiyacına binaen erkeklerin faaliyet gösterdikleri alanlarda da olmuştur. Bakıcılık, ebelik, hemşirelik, doktorluk, dokumacılık gibi işlerin yanı sıra ticaret ve zabıtalık gibi işleri de yapıyorlardı. Daha çok kadın toplulukları içerisinde faaliyet göstermekle beraber toplumun geneline hitap eden işlerde İslâmî terbiye çerçevesinde mahremiyet sınırlarına dikkat ediyorlardı. Onlar öncelikle dini öğrenme, anlama ve yaşama noktasında herkes gibi gayret gösteriyor, inen âyetleri tefekkür ediyor, kendilerinden isteneni tam olarak anlamaya çalışıyor ve imkanlar dahilinde eksiksiz bir şekilde uygulamaya çalışıyorlardı. Bir konuda herhangi bir sınırlamanın olup olmadığını deneyerek, sorular sorarak tespit etmeye çalışıyorlardı.

Hanımlar Hz. Peygamber'den öğrendikleri İslâmî terbiye ve onun uygulamalarından elde ettikleri güven ve destek ile Hulefâ-i Raşidîn döneminde de sosyal ve kültürel hayattaki aktivitelerini ve kamu hizmetindeki faaliyetlerini devam ettirmişlerdir Halifeler gerekli gördükleri hususlarda özellikle başta Hz. Âişe olmak üzere Hz. Peygamber'in eşleri ve görüşlerine güvendikleri hanımlar ile istişare etmişlerdir. Onlar da yaptıkları görevlendirmelerde ehliyet ve liyakat esasına göre hareket etmişler, yetenek ve imkan sahibi kadınların İslâm'a hizmet etmelerinde onlara destek olmuşlardır. Bu hanımlar da zeki, dirayetli, toplumsal olaylara duyarlı, fedakar, cesur ve samimi idiler.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan getirdiği, hükümleri kıyamete kadar devam edecek olan son din İslâm, herkesi insan olarak eşit kılmış, kulluk noktasında herkesi muhatap almıştır. Bu elbette insanlık özelde kadınlar için büyük bir devrimdir. Hız. Peygamber de Kur'an-ı Kerim inerken gelen her âyeti önce erkeklere sonra da kadınlara okuyarak onları din konusunda eşit tutmuştur. Hız. Peygamber'in uygulamalarından anladığımızı göre bir toplumun değişip dönüşmesi, hayatın tüm alanlarında kadın erkek bütün fertlerin eğitim ve gayreti ile mümkün olabilmektedir. İslâm Toplumunun kültür ve medeniyetinin inşasında kadın ve erkek birbirlerine denk ortaklardır. Kadın ve erkek Hakkın üstünlüğü için birlikte mücadele etmiştir. Erkeğin yaratılmasında bir gaye olduğu gibi kadının yaratılmasında da bir gaye vardır. Fitrat her ikisi vasıtasıyla kendini gerçekleştirebilir, hayat her ikisine de ihtiyaç duyar.

İslâm, kadını câhiliye toplumunda içinde bulunduğu kötü durumdan alıp insan onuruna yakışır bir konuma loymuştur. Mekke'de kadını ve erkeğiyle verilen zorlu mücadelenin ardından Medine'de bir İslâm toplumu inşa eden Hız. Peygamber'in adım adım bütün bir câhiliye ile yaptığı mücadelede kadınlar her zaman Hız. Peygamber'in yanında yer almış, İslâm'ı öğrenip yaşama ve öğretme hususunda bütün gayretlerini sarf etmişlerdir. Hız. Peygamber onların bu çabasını takdir etmiş, onlar için uygun ortamları hazırlamış, karşılaştıkları zorluklarda onların yanında yer alarak destek olmuştur.

Toplumda kadın konusunda öteden beri yerleşmiş olan câhilî davranış ve anlayışları yok etmek hiç de kolay olmamıştır. Hız. Peygamber, toplumu bu anlamda eğitirken başlangıçta ciddi bir dirençle karşılaşmış olmasına rağmen mücadelesine devam etmiş, kadınları da Allah'ın onlara verdiği haklar ve yüklediği sorumluluklar konusunda bilinçlendirmiştir.

Kadınlar Mescid merkezli İslâmî yaşantının içinde aktif olarak yer almış, burada hem ibadet etmiş hem de ilim tahsilinde bulunmuşlardır. Onları engellemek isteyen erkekleri bundan men eden Hız. Peygamber, sadece bununla kalmayıp kadınların sosyal hayatın içinde yer almasının tedbirlerini de almıştır.

İnsanın sosyal bir varlık olmasının doğasından kaynaklanan birlikte yaşama ve toplumda iş bölümünün gereği olarak kadınlar cinsiyetlerinin kendilerine yüklediği görevleri yapagelmişler, bunu bir kamu hizmeti olarak da icra etmişlerdir. Sütannelik, ebelik, çocuk bakıcılığı, ekmekçilik, deri tabakçılığı gibi. Bunların dışında özel müteşebbis olarak toplumun genel ve öncelikli ihtiyaçları doğrultusunda ticaret, tıp, eğitim öğretim gibi alanlarda da hizmet vermişlerdir. İslâm'dan önceki dönemde herhangi bir resmî görevlendirmeden söz edemezken Hz. Peygamber'in inşa ettiği ümmet toplumunda, olması gereken sosyal statüsüne kavuşturulan kadınlar, resmî olarak da doktorluk, hemşirelik, öğretmenlik, muhtesiplik gibi birtakım görevleri icra etmişlerdir. Bizzat Hz. Peygamber tarafından verilen veya onun izin ve onayı ile gerçekleşen bu görevler daha çok onların fitrat ve özel bilgi ve becerilerine uygun işler olmuştur. Hz. Peygamber toplum hizmeti olarak yapageldikleri şeylerden onları men etmemiş, bilakis teşvik etmiştir. Kadınlar yaptıkları işlerin İslâm'a uygun olup olmadığını Hz. Peygamber'e sormuş, onun yaptığı düzeltme ve tavsiyelere titizlikle riâyet etmişlerdir.

Maddi imkânı olan hanımların bunu devletin resmî işlerinde kullanmasını temin etmiş, herkesin İslâm'a hizmet etmesinin yolunu açmıştır. Daha önce detaylıca ele aldığımız resmî olarak kadınların görevlendirilmesi hususunda Hz. Peygamber'in toplumun ihtiyaçlarını gözeterek erkekleri görevlendirmelerinde olduğu gibi ehliyet ve liyakata baktığını, ayrıca yapılacak işin onların mizacına uygun olmasını gözettiğini tespit ettik.

Râşid halifeler döneminde de kadınların sosyal hayatta aktif olarak yer aldıklarını, görüşlerine değer verilip kendileriyle istişare edildiğini, siyaseten etkili olduklarını görmekteyiz. Râşid halifeler yönetim hususunda Hz. Peygamber'in izinden ayrılmamış, O'nun uygulamalarını devam ettirirken gelişen yeni durumlar karşısında gerekli uygulamaları da ümmetin maslahatını gözeterek ortaya koymuşlardır. Bu dönem daha çok siyasî olayların, savaşların ve fetihlerin tarihi olduğu için sosyal hayata dair bilgiler, daha çok rivâyetlerin satır araları okunarak elde edilen bilgiler olmuştur. Bu sebeple kamusal alanda resmî bir görevlendirmeye dair yeterli ve net bir bilgi elde edebilmiş değiliz. Bu konu şehir tarihleri özelinde çalışılarak daha geniş malumat elde edilebilir. Fakat yine de görüldüğü kadarıyla bu

dönemde Hz. Peygamber döneminde elde ettikleri kazanımları koruyan hanımlar kamu hizmeti anlamındaki çalışmalarını da devam ettirmişlerdir. Siyasî meselelerde özellikle halifelere yakın hanımlar, onlara desteklerini ifade eden faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi bu dönemde de kadınlar savaşlarda aktif olarak yer almış yine daha çok geri hizmetlerde yararlık göstermekle beraber bizzat çatışmalara da katılmışlardır. Kurumsal olarak daha çok Hz. Ömer döneminde şekillenen devlet yapısı içerisinde yine halifelerin izin ve onayı ile fetva, istihbarat, hisbe gibi alanlarda görev icra eden hanımların resmî olarak görevlendirilmiş olduğunu görüyoruz. Genişleyen topraklar ve artan nüfusla doğru orantılı olarak artması beklenen bu çalışmaların kaynaklarda fazla yer almamasının bu döneme ait tarihî kitapların daha çok fetih ve siyaset konularını ele almasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Özellikle Hz. Osman'ın son dönemi ile Hz. Ali döneminin tamamen siyasî hayatın çalkantıları içinde geçtiği düşünülürse tarih yazıcıların daha çok bu meselelere yoğunlaşması tabii bir durumdur.

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in kadınların kamu hizmeti alanındaki uygulamalarına dair bir malumat edinmemizi sağlamış, o dönemde kadınların kamu hizmetinde kesinlikle görevlendirilmediği iddiasının geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Yine bazı feministlerin iddia ettiği gibi İslâmiyet'in gelişi ile kadınların sosyal hayatın dışına itilerek toplumdaki görünürlüklerinin ve rollerinin geriye götürüldüğü düşüncesinin hakikati yansıtmadığını tesbit ettik.

Yapılan fetihlerle birlikte İslam'ın yayılması, toplumun genişlemesi, farklı ırk ve kültürden unsurlarla bir araya gelmesi, maddî refahın artması, râşid halifelerin son döneminde toplumda bir takım değişmelere sebep olmuştur. Bu değişim ortamı Müslümanlar arasındaki siyasî ihtilaf ve çekişmelerle birlikte değerlendirildiğinde kadının toplumdaki varlığı ile ilgili algıların farklılık arz etmeye başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Sonrasında da bu durum olumsuz yönde artmaya devam etmiştir. Bu sebeple doğruyu bulmamız açısından Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemini referans alarak hareket etmemiz gerekmektedir. Bunu yaparken de modern söylemlerden uzak durmalı, İslâmî duyarlılığımızı koruyarak meseleye yaklaşmalı ve konuşma zeminimizi iyi belirlemeliyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH B. ABDİLHAKEM**, *el-Halîfetu'l-Âdil Ömer b. Abdilazîz*, Dâru' Fedîle, Kahire, 1994.
- ABDULHUMEYD**, Muhammed Muhyiddîn, *el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, tz.
- ABDURREZZÂK**, Ebu Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'anî (211/826) , *el-Musannef*, I-XI, Beyrut, 1970.
- ACARLIOĞLU**, Ahmet, "İlk Dönem İslâm Tarihinde Kadının Konumu", *Artuklu Akademi*, c.5/1, Mardin, 2018, 115-139.
- AFZALURRAHMAN**, *Sîret Ansiklopedisi*, I-VI, İnkılâb Yay., İstanbul, 1996.
- AĞIRMAN**, Mustafa, "Asr-ı Saâdet'te Ordu ve Savaş Stratejisi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, I-V, ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul, 1994.
- ALTINTAŞ**, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliye*, Pınar Yay. , İstanbul, 2007.
- AKŞİT**, Cevat, "İş Hayatında Kadının İstihdamı", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Kombad Yay., Konya, 1997.
- ATAY**, Rifat, *Amme Hizmetinde Kadın*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. SBE, İstanbul, 1994.
- ATEŞ**, Ali Osman , *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yay., İstanbul, 2006.
- AZİZOVA**, Elnura, *Hiz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İSAM Yay, İstanbul, 2007.
- BELÂZURÎ**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Beyrut, 1996.
- Futûhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/891), *es-Sünenu'l-Kübrâ*, I-XI, thk: Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut, 2003.

- BOZKURT**, Nebi, “Mektep”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 5-6.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Edebu'l-Müfred*, Dimeşk, 2001.
- *Kitabu't-Târihu'l-Kebîr*, I-VIII, Beyrut, tz.
- *es-Sahîh*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yay, 1981.
- CÂHİZ**, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk: Abdusselâm Muhammed Harun, Mısır, 1975.
- CEVÂD** Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1993.
- ÇAĞTAY**, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, A.Ü. İlh. Fak. Yay., Ankara, 1963.
- CELEBÎ**, Ahmed, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, terc: Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976.
- DALGIN**, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dînî Konular*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- DAYHAN**, Ahmet Tahir, “Ümmü Varaka”, *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII, 333.
- DÜZGÜN**, Şaban Ali, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Otto Yay., Ankara, 2017.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-II, Mısır, 1952.
- EBÛ ZEHRÂ**, Muhammed, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, Mısır, 1950.
- ERKOÇOĞLU**, Fatih, “Emeviler Medeniyet Tarihi”, *İslâm Tarihi*, ed: Eyüp Baş, Grafiker Yay, Ankara, 2012.
- ERUL**, Bünyamin, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yay, İstanbul, 2014.
- EZRAKÎ**, Ebû Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (244/858), *Ahbâru Mekke Vemâ Câe Fihâ Mine'l-Âsâr*, I-II, Mekke, 2002.
- FAYDA**, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 201-205.
- “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 16-17.

- “Hz. Ebû Bekir ve Halifelik Dönemi”, *İslâm Tarihi*, ed: Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara, 2012.
- “Ömer”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 44-51.
- “Hulefâ-i Râşidîn’in Anlam ve İçeriği”, *İslâm Tarihi*, ed: Eyüp Baş, Ankara, Grafiker Yay., Ankara, 2012.

FENCURÎ, Ahmed Şevkî, *İslâm’da İlk Hemşire Rufejde*, çev: Tacettin Uzun, Tekin Kitabevi, Konya, 1992.

FESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyan (277/890), *Kitâbu’l-Ma’rifeti ve’t-Târîh*, I-III, thk: Ekrem Ziya el-Umerî, Bağdat, 1975.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya’kûb (817/1415), *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut, 1987.

GÜNALTAY, Şemsettin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997.

Güncel Dinî Meseleler İstişâre Toplantısı-I, Sonuç Bildirgesi, DİB Yay., Ankara, 2004.

GÜNDAY, Metin, *İdare Hukuku*, İmaj Yay., Ankara.

GÜZEL, Ahmet, *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İdarî Yapı*, NKM Yay., Konya, 2011.

- “Râşid Halifeler Döneminde Sosyal Durum”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, I-XV, ed: Mehmet Şeker, Siyer Yay., İstanbul, 2018, II, 464.

HALEBÎ, Ali b. Burhâniddin (1044/1635), *İnsânu’l-Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn*, I-III, Beyrut, 1980.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, çev: İsmail Yakıt, Beyan Yay., İstanbul, 1972.

- *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., Erzurum, 1983.

- *İslâm Peygamberi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., Ankara, 1998.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk: Ali Muhammed el-Becâvi, Kahire, 1939.

İBN ABDİRABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939), *Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd*, I-IX, thk: Müfid Kamîha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

İBN ASÂKÎR, Ebu'l-Hâkim Ali b. El-Hasan b. Hibetullah (571/1175), *Târîhu Medînet-i Dimeşk*, I-LXXX, thk: Ömer b. Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, *Terâcimü'n-Nisâ*, 178, 179

İBN HABÎB, Ebû Cafer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, tz.

-*Kitâbu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*, thk: Hurşid Ahmed Fârûk, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1405/1985.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *el-Metâlibu'l-Âliye*, I-IV, thk: Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, b.y.y., tz.

-*el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Kahire, 1939.

İBN HANBEL, Ahmed (241/855), *el-Müsned*, I-VI, İstanbul, 1982.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1064), *el-Muhalla*, I-XI, Kahire, tz.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed (354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, Beyrut, 1987.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, Beyrut, 1971.

İBN İSHÂK, Muhammed (151/768), *es-Sîre*, I-III, thk: Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981.

İBN KAYYIM, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bekr (751/1350), *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-Ibâd*, I-V, Beyrut, 1987.

- İBN KESİR**, İmadüddin Ebul-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebu'l-Meârif, Beyrut, 1966.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (176/889), *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, thk: Müfid Kamîha, Beyrut, 1985.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (275/888), *es-Sünen*, I-II, Beyrut, 1995.
- İBN RÜŞD**, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-II, Beyrut, 1988.
- İBN SA'D**, Ebû Abdillâh Muhammed (230-845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, Daru's-Sadr, Beyrut, 1968.
- İBN SEYYİDİ'N-NÂS**, Ebu'l-Feth Muhammed (734/1333), *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve 'ş-Şemâili ve's-Siyer*, I-II, Beyrut, 1974.
- İBN ŞEBBE**, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî el-Basrî (262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, I-IV, Cidde, 1979.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec (597/1201), *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b.Hattâb*, Beyrut,1987.
- *el-Mevzû'ât*, I-III, Kahire, 1407/1986.
- *el-Muntazam fî Târîhi'l-Umemi ve'l-Mulûk*, I-XVIII, Beyrut, 1992.
- İBNU'L-ESİR**, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), *Usdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, Kahire, 1970.
- *el-Kâmil fî't-Târîh*, I-XIII, Beyrut, 1965.
- İBN HUZEYME**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (311/923), *es-Sahîh*, thk: M. Mustafa el- A'zamî, I-III, b.y.y., tz.
- İSBEHÂNÎ**, Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî (356/967), *el-Eğânî*, I-XXIV, Kahire, 1974.

- İSFEHÂNÎ**, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb (502-1108) , *el-Müfredât fî Garîbi 'l-Kur'an*, Kahraman Yay, İstanbul,1986.
- KALLEK**, Cengiz, “Asr-ı Saâdet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, I-V, ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul, 1994.
- “Hisbe”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 133-141.
- Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Türkiye ve Ortadoğu Âmme Enstitüsü, Ankara, 1998.
- KANDEMİR**, M. Yaşar, “Esmâ bint Umeys”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 422-423.
- KARAMAN**, Hayrettin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, I-III, Nesil Yay., İstanbul, 1993.
- Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi, *İslâmî Araştırmalar*,5/4, 1991,284-291.
- KEHHÂLE**, Ömer Rıza, *A'lâmu'n-Nisâ fî Âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, I-V, Dimeşk, 1958.
- KERKER**, İsmetüddîn, *el-Mer'etü fî'l-Ahdi'n-Nebevî*, Beyrut, 1983.
- KETTÂNÎ**, Muhammed Abdülhayy, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, çev: Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul, 2003.
- KILIÇ**, Ünal, “Râşid Halifeler Devrinde İdarî Yapı”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, I-XV, Siyer Yay., İstanbul, 2018,367-389.
- KÖKSAL**, M. Âsım, *Hiz. Muhammed ve İslâmiyet*, I-XI, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1981.
- KÖSE**, Feyza Betül, *Medine'de Sosyal Hayat (Dört Halife Dönemi)*, Mana Yay., İstanbul, 2016
- KUR'AN YOLU**, Türkçe Meal ve Tefsir, I-V, Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, DİB Yay., Ankara, 2006, II, 11.
- KUREŞÎ**, Gâlib b. Abdilkâfi, *Evveliyyâtu'l-Fârûk fî İdâre ve'l-Kazâ* I-II, Beyrut, 1990.

- KUTUB**, Muhammed Ali, *Âişe Muallimetu'r-Ricâl ve'l-Ecyâl*, Kahire, 1986.
- MÂLİK b. ENES** (179/795), *el-Muvatta*, I-II, Beyrut, 1998.
- MARTI**, Huriye, "Ümmü Külsûm bint Ali", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII, 324.
-*Hakları ve Saygınlığıyla İslâm'da Kadın*, TDV Yay., Ankara, 2018.
- MEVDÛDİ**, Ebu'l-A'lâ, *H. Peygamber'in Hayatı*, I-III, çev: Mehmet Asrar, Pınar Yay., İstanbul, 1992.
- *İslâm'da Aile Hukuku*, çev: Memiş Tekin, Esra Yay., İstanbul, 1994;
- MEVSİLÎ**, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd (683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, I-II, İstanbul, 1951.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc (261/874), *es-Sahih*, I-III, thk: M. Fuâd Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- NESÂÎ**, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (279/892), *Kitâbu İşreti'n-Nisa*, thk: Amr Ali Ömer, Beyrut, 1992.
- NİSÂBÛRÎ**, Hâkim (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut, 1986.
- OKIÇ**, M. Tayyib, "İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı", *Ankara İFD*, Ankara, 1959, II, 20.
- ÖNKAL**, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2008.
- ÖZTÜRK**, Yaşar Nuri, *Asr-ı Saâdetin Büyük Kadınları*, Yeni Boyut Yay, İstanbul, 1990.
- SARIÇAM**, İbrahim, "Hz. Peygamber Dönemi", *İslâm Tarihi*, ed: Eyüp Baş, Ankara: Grafiker Yay., Ankara, 2012.
- *H. Ebû Bekir*, TDV Yay, Ankara, 1996.
- *H. Ömer*, TDV Yay, Ankara, 2010.
- *H. Osman*, TDV. Yay., Ankara, 2017.

- SAVAŞ**, Rıza, “Asr-ı Saâdet’te Kadın ve Aile Hayatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*, I-V, ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul, 1994.
- H. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, Ravza Yay., Bursa , 1991.
- Râşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İstanbul, 1996.
- SEÂLİBÎ**, Ebû Mansûr, Muhammed b. İsmâil (429/1038) , *Simâru’l-Kulûb fî Mezâfî ve’l-Mensûb*, thk: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim, Kahire, 1985.
- SEMÛDÎ**, Nureddin b. Ali b. Ahmed (911/ 1506) , *Vefâu’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Mustafâ*, I-III, Beyrut, 1984.
- SUYÛTÎ**, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu’l-Hulefâ*, thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü’s-Seâde, Mısır, 1952.
- *Tedribu’r-Râvi*, I-II, Dimeşk, 2005.
- SÜMER**, Faruk. “Abbas”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 16-17.
- ŞEVKÂNÎ**, Muhammed b. Ali b Muhammed (1250/1834), *Neylu’l-Evtâr*, I-X, Mısır, tz.
- TABERÂNÎ**, Ebu’l-Kasım, Süleyman b. Ahmed (360-971), *el-Mu’cemu’l-Kebir*, I-XXV, nşr: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Beyrut, 1985.
- TABERÎ**, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mulûk (Târîhu’t-Taberî)*, I-VIII, Kahire, 1939.
- *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’an (Taberî Tefsiri)*, I-IX, Terc: Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yay., İstanbul, 1996.
- TAYÂLİSÎ**, Süleyman b. Ebî Dâvûd (204/ 819) , *Müsned-i Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I-III, Beyrut, 2004.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ ed-Dahhâk (279/892), es-*Sünen*, I-II, Almanya, 2000.
- TOKSARI**, Ali, “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1993, 29(4), 67-80.

- TAKKÛŞ**, Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 2009.
- ULUSOY**, Ali, *Kamu Hizmetleri İncelemeleri*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004.
- UMERÎ**, Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, çev: Nureddin Yıldız, Risâle Yay, İstanbul, 1992.
- URALER**, Aynur, “Şifâ bint Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX,138-139.
- ÜNAL**, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Kırkambar Yay., İstanbul, 1998.
- VÂKIDÎ**, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbul-Meğâzî*, I-III, thk: Marsden Jones, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- Futûhu's-Şam*, I-II, Kahire, 1302/ 1885.
- VAROL**, M. Bahaüddin, “Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, (3) 6. 2005.
- “ Râşid Halifeler Devrinde Kültürel Faaliyetler”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, I-XV, ed: Mehmet Şeker, Siyer Yay., İstanbul, 2018, II, 481- 507.
- YAMAN**, Ahmet, *İslâm'da Aile Hukuku*, Konya, Sebat Ofset, 1998.
- YARDIM**, Ali, “Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 402-404.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- YILMAZ**, Metin, “Semrâ bint Nüheyk”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 499.
- YÜKSEL**, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat*, Beyan Yay, İstanbul, 1999
- ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtaza (1205/1791), *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, tz.
- ZERKEŞÎ**, Bedruddin (794/1392), *el-İcâbe li irâdi me'stedrekethu Âişe ale's-Sahâbe*, Kahire, 2001.
- ZÜHEYR B. EBÎ SÛLMA**, *el-Muallakâtu's-Seb'a*, çev: Şerafeddin Yaltkaya, Yedi Askı, İstanbul, 1985.

ZEYDAN, Abdulkerim, *el-Mufassal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fî ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, I-XI, Beyrut, 1415/1994.

